

PREPOZNAVANJE IN PREPREČEVANJE NASILJA NAD OTROKOM

Nosilec projekta:

Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta, Kardeljeva ploščad 16, SI – 1000 Ljubljana

Partnerji projekta:

European Forensic Agency d.o.o. Beograd - Vračar, Petrogradska 4/2, RS – 11000 Beograd

Osnovna Škola Svetozar Miletić, Nemanjina 25, RS – 11080 Beograd

Hrabri telefon, Trg svibanjskih žrtava 1995. br 2, HR – 10000 Zagreb

Dječji Vrtić Drniš, Antuna Mihanovića 2, HR - 22320 Drniš

Št. pogodbe: 20-201-076035

PREPOZNAVANJE IN PREPREČEVANJE NASILJA NAD OTROKOM V ZUNAJŠOLSKEM OKOLJU

Učna gradiva za učitelje osnovnih šol

**Sofinancirano s strani programa
Erasmus+ Evropske unije.**

Erasmus+

Ta dokument odraža zgolj avtorjevo mnenje. Evropska komisija ni odgovorna za kakršno koli morebitno uporabo informacij, ki se nahajajo v tem dokumentu.

KAZALO

Uvod	4
Vloga šole pri odkrivanju in preprečevanju pojavov nasilja nad otrokom v zunajšolskem okolju	4
Priložnosti in omejitve šole in šolskih strokovnih delavcev pri odkrivanju, prepoznavanju in reagiranju na izpostavljenost otroka nasilju v družini	6
Temeljna načela dela z otrokom, ki doživlja zanemarjanje in/ali nasilje	10
1 DINAMIKA ODNOSOV V DRUŽINAH Z IZKUŠNJO NASILJA	12
Družinska pripadnost	12
Otroci kot žrtve nasilja	14
2 NASILJE V DRUŽINI PO Zakonu o preprečevanju nasilja v družini (ZPND)	18
Kaj je nasilje v družini	18
Kako prepoznati, da je otrok lahko žrtev nasilja v družini	21
Kaj vemo o nasilju? Miti in zmotna prepričanja o nasilju v družini	23
Zmote in dejstva o spolni zlorabi otrok	25
VAJA – Mit ali dejstvo?	27
Kako ravnati, ko zaznamo znamenja nasilja v družini	28
3 OBLIKE IN ZNAKI NASILJA NAD OTROKI	29
Zanemarjanje otroka	30
Psihično nasilje nad otrokom	35
Fizično nasilje nad otrokom	37
Spolna zloraba otroka	42
VAJA – Analiza praktičnih primerov	43
4 KORAKI PRI OBRAVNAVI NASILJA V DRUŽINI	48
Informacije o nasilju v družini	48
Obvestilo šolski svetovalni službi in izdelava zapisa	48
V nujnih primerih takojšnje obvestilo CSD	48
Pogovor z otrokom	49
Posredovanje suma o nasilju drugim institucijam	50
Sklic internega tima	51
Delovanje internega tima	51
5 ZAPIS DOGODKA	54
6 NALOGE ZAPOSLENIH V VIZ	60
Vodstvo šole – ravnatelj	60
Svetovalna služba	61
Razrednik / vzgojitelj otroka	62

Drugi strokovni delavci	63
7 SODELOVANJE VIZ Z DRUGIMI INSTITUCIJAMI	65
Sodelovanje s centri za socialno delo	65
Sodelovanje s policijo, tožilstvom in sodiščem	67
Zaposleni v VIZ kot priče v kazenskem postopku	70
8 ZBIRANJE IN HRAMBA PODATKOV O OBRAVNAVI OTROKA, KI JE ŽRTEV NASILJA	72
9 PREPOZNAVANJE SPOLNE ZLORABE OTROK IN MLADOSTNIKOV TER NJIHOVA ZAŠČITA	76
Spolna zloraba otrok: skriti problem	76
Odgovornost strokovnih delavcev v VIZ	77
Kaj je spolna zloraba otroka	78
Zakonske določbe, ki se nanašajo na zlorabo otroka in spolno zlorabo v Sloveniji	80
Spolna zloraba otroka kot oblika nasilja	82
Vrste spolnega nasilja nad otroki in mladostniki	85
Posledice spolne zlorabe otrok in kako jih prepoznamo	90
Pogovor z otrokom ob razkritju zlorabe	93
Ključni znaki spolne zlorabe otrok	104
VAJA – Zapis o dogodku	116

Uvod

Vloga šole pri odkrivanju in preprečevanju pojavov nasilja nad otrokom v zunajšolskem okolju

Strokovni delavci VIZ so pred težko nalogo nenehnega odločanja, katera ravnanja naj obravnavajo kot dejanja nasilja. Ko gre za nasilje, ki se dogaja zunaj šole ali vrtca, v otrokovem domačem okolju, pa je še težje že prepoznavati posledice nasilja.

Sodobna norma »ničelne tolerance« do nasilja, ki naj bi zagotovila nedvoumno vodilno načelo odnosa do nasilja, je problem z nasiljem pravzaprav šole zares izpostavila. Težava ni v razumevanju pomena, na kaj naj bi pojem »ničelne tolerance« meril, pač pa v dejstvu, da tudi tisti, ki normi striktno sledi, mora za vsak konkreten dogodek »nasilja« ugotoviti, ali je to, kar se je zgodilo ali kar se dogaja, *nasilje*, oziroma, *Nasilje* – ker če JE, potem je potrebno ukrepati.

Realni problem, ki zadeva ugotavljanje, ali neko dejanje že je »nasilje« (in je torej potrebno ukrepati), ali še ni, je v tem, da je med »da« in »ne« veliko situacij, ki ne omogočajo povsem enoznačnega odgovora. Dejanje nasilja zahteva razumevanje različnih kontekstov, ki se prepletajo, in razumevanje »položaja« različnih udeležencev. Za to je potrebno vedeti, kakšnim vrstam nasilja smo priča, kakšne so posledice, kako je treba ukrepati.

Pojem »ničelne tolerance do nasilja« bi bil nesmiseln, če človek ne bi bil bitje nasilja. V nasprotju z vzgojnim in moraličnim diskurzom, ki je temelj delovanja šole, predlagamo, da kot temeljno izhodišče za obravnavo nasilja privzamemo, da je nasilje inherentni, neodpravljivi del človeškega obstoja, prav v smislu *condition humaine*. Nasilje do živali, do človeku sorodnih bitij (kot so bili denimo še pred 30.000 leti na tem področju živeči Neandertalci), do narave in do drugih ljudi (do lastne vrste Homo Sapiens), je del procesov »napredovanja človeka«, v katerih je človek poselil vse celine.

Nič nujnega ali »naravnega« ni v tem, da je zgodovinski razvoj norm kulture zahodnih družb –vsaj za sedaj, skupaj z okoliščinami življenja v sodobni globalni industrijski družbi – *lahko* vodil v vse odločnejše nasprotovanje nasilju in v koncept človekovih pravic, a je dejstvo, da imamo danes prevlado koncepta *dolžnosti* vrtca in šole, da vzgajata brez uporabe sredstev

nasilja, in da morajo vzgojitelji in učitelji otroka ščititi pred vsemi oblikami izpostavljenosti nasilju.

Ta dolžnost vzgojiteljem in učiteljem nalaga tudi, da znajo *prepoznati* učinke, ki jih je nasilje/zlorabljanje pustilo pri otroku, in to tudi takrat, ko ni v njihovi moči, da bi jih individualno – ali tudi šola in vrtec kot instituciji – lahko odpravile. Kot se pokaže, že zgolj prepoznavanje učinkov nasilja nikakor ni lahka naloga, velikokrat je nemara celo nemogoča. A prav zato se je še toliko bolj pomembno o razlogih za nasilje in o njihovih učinkih poučiti, čeprav je šele začetek dejanj, ki jih mora šole zaradi svoje zakonske in etične dolžnosti zaščititi otroka pred nasiljem sprožiti v povezavi z drugimi institucijami družbe, kot so centri za socialno delo (CSD), policija, državno tožilstvo in drugi deli pravosodja, krizni centri za mlade in nevladne organizacije, kot je denimo SOS telefon itd.

Tu se ne osredotočamo na pojave nasilja, s katerim se šola vsakodnevno spopada in jih lahko sama rešuje, ker potekajo znotraj šole, pač pa predvsem s pojavi in učinki tistega nasilja, ki jih šola v okviru svojih pristojnosti in možnosti *lahko* prepozna, večinoma pa jih ne more reševati sama in mora zato vključiti druge institucije v družbi. Šola si mora prizadevati, da razločuje ti dve obliki spopadanja z nasiljem, oziroma že kar zlorabo otrok.

Za pojave ekscesnega nasilja, ko torej morajo svoje naloge pričeti opravljati druge institucije, šola večinoma ni odgovorna, v smislu, da bi bilo neustrezno delo v šoli njegov izvor in generator – ti ekscesi nasilja se večinoma generirajo v družini ali v širšem domačem okolju, v katerem otrok živi. Treba pa je znati odgovoriti na vprašanje, za prepoznavanje kakšnih vrst nasilja je šola odgovorna in kakšne so pri tem dolžnosti in možnosti ravnanj šole.

Učna gradiva strokovnim delavcem VIZ dajejo oporo in spodbudo, da se čim prej odzovemo in naredimo ustrezne korake, če domnevamo, da imamo pred seboj otroka, ki je ogrožen in potrebuje zaščito. Namen je v prvi vrsti informiranje in ozaveščanje o upravičenih pričakovanjih, ko gre za zaščito otrok, ki so žrtve nasilja v družini

Priložnosti in omejitve šole in šolskih strokovnih delavcev pri odkrivanju, prepoznavanju in reagiranju na izpostavljenost otroka nasilju v družini

Šola ima veliko možnosti za odkrivanje, preprečevanje in ukrepanje v primeru nasilja nad otroki, ker je ustanova, kjer otroci preživljajo največ časa in ima nanje poseben vpliv. Vsakodnevni stiki med učiteljem in učenci, učitelju omogočajo spremljanje otrokovega vedenja, čustvovanja ter videza, in ker jih učitelj pozna, lahko zazna tudi spremembe in otroku pomaga.

Zloraba otrok je kombinacija zlorabe moči in ravnanj s strani posameznikov, družine, neobčutljive skupnosti in kulture. Tako kompleksen problem zahteva multidisciplinarne odgovore z občutljivostjo do različnosti kultur in potreb otroka.

Pogosto pa se tudi ob pripravljenosti, da bi kot odrasli poročali o naši zaskrbljenosti za posameznega otroka, glede katerega izpostavljenost nasilju prepoznavamo ali domnevamo, da je ogrožen, ustavimo, ker nismo ustrezno podprti in ker to v praksi pogosto ostaja pretežno stvar naše lastne presoje in odločitve. Žal se še pogosto srečujemo s prakso, da se odzovemo prepozno na to, da otrok potrebuje pomoč, kar vodi k nadaljnji zlorabi, trpinčenju otroka.

Šolski strokovni delavci se v obravnavi izpostavljenosti otrok nasilju v družini srečujejo z vrsto problemov, ki otežujejo tako prepoznavanje izpostavljenosti nasilju v družini, kot tudi odzivanje nanjo in (ustrezno, hitro) ukrepanje.

Posledice in znaki nasilja so resda številni, a kljub temu pogosto premalo specifični in odvisni od množice dejavnikov ter konkretnih okoliščin, da bi jih bilo mogoče naravnost pripisati nasilju. Posploševanje pojava je izjemno tvegano, zato je potrebno poznavanje vseh značilnosti in okoliščin.

Šole imajo vpogled do nasilja v družini posredno, preko informacij učencev, učiteljev in pooblaščenih institucij. O tem ni številčnih podatkov, informacije je od otrok in od staršev težko dobiti. Da je problematika pereča, se da ugotoviti iz posameznih primerov, ko se učenci zaupajo učiteljem, npr. da bodo doma tepene zaradi slabih ocen ali spricho obvestila o slabem

vedenju, včasih pa o tem poročajo tudi starši sami. Zaznavanje morebitnih posledic nasilja v družini v šoli je zelo občutljivo področje, saj je brez trdnih dokazov učenca težko zaščititi, ob soočanju staršev – morebitnih povzročiteljev – pa so posledice za otroka lahko še slabše, če ni ustreznih prijemov.

Poleg tega imajo šolski strokovni delavci redko priložnost, da bi spoznali otroka in družino tako celovito, da bi otrokovo morebitno izpostavljenost nasilju lahko identificirali z gotovostjo in enoznačno. Prav zato šola sama ne more reševati problematike nasilja v družini (in drugih pojavov nasilja ali zlorabe otroka v zunajšolskem okolju). Šola lahko torej predstavlja samo segment v razreševanju te problematike. In prav zato so nujne povezave različnih institucij: šole, centrov za socialno delo, zdravstva, policije, tožilstva in sodstva.

Med dejavnike, ki otežujejo prepoznavanje in odzivanje, gotovo spadajo načelo spoštovanja zasebnosti družine (bojazen pred vdorom v zasebno družinsko življenje) in njenega vzgojnega ravnanja z otroki, vzgojna merila lastne kulture in tudi globlje psihodinamične (osebne) vzroke, kot so tesnoba ob pojavu, nezavedni odpori, identifikacija s storilcem in tudi strah.

Zlasti na izobraževanju o soočanju z nasiljem v družini se je pokazalo, da so v praksi težave tudi pri sodelovanju VIZ z drugimi institucijami. Tako so predstavniki in predstavnice VIZ navajali zlasti pomanjkanje informacij s strani CSD:

- ko so prijavili sum nasilja, mnogokrat ni bilo nobene povratne informacije o tem, kako je s postopkom,
- če je prišlo do prepovedi približevanja enega starša otroku, so VIZ želeli, da jih CSD o tem obvesti,
- če ni prišlo do prijave o sumu nasilja nad otrokom s strani VIZ, prijava na CSD pa obstaja in gre za otroka, ki je v VIZ, bi šole rade kakršnokoli informacijo o tem otroku, ker je to pomembno za delo z otrokom v šoli,
- Šole so navajale tudi konkretne težave z interventnimi službami CSD,
- težave s prijavi ob petkih popoldne, ko otroci nočejo domov, na CSD pa ni več oseb, na katere bi se lahko VIZ obrnili.

NAJPOGOSTEJŠI ZADRŽKI, DILEME IN POMISLEKI TER ODGOVORI NANJE

Ni mi prijetno prevzeti pobude in obvestiti pristojne institucije.

Kaj bo z otrokom po prijavi nasilja? Se bo sploh kaj zgodilo?

Kaj če s prijavo naredim otroku še več škode?

Kaj če pretiravam? Me bodo vzeli resno? Kako naj povem, če nisem prepričana?

Naj tolažim otroka? Kaj in kako naj mu rečem, če tudi sama ne vem, kaj se bo zgodilo?

Nočem se vmešavati v družinske zadeve.

Se bo nasilje stopnjevalo, če podam prijavo?

Težko mi je, ker starše poznam.

Kako bo moja prijava vplivala na sodelovanje s starši?

Kaj pa, če ni res in bom imel/a težave z domnevnim storilcem?

Kaj če mi bodo starši grozili s tožbo (fizičnim nasiljem, maščevanjem...)?

Bom morala na sodišče?

Bom dobila v šoli podporo?

Želim ostati anonimna, ker me je strah reakcije storilca.

ODGOVORI NANJE

Za nasilje ni hitrih in enostavnih rešitev. Prijava je pogosto edina pot za zaščito otroka in zaustavitev nasilja.

Včasih je težko narediti, kar je prav, a prijava suma nasilja je odgovornost odraslih, ki delamo z otroki. Poleg tega, v skladu s 6. členom Zakona o preprečevanju nasilja v družini (»dolžnost prijave«) smo strokovni delavci vzgojno-izobraževalnih ustanov dolžni, ne glede na določbe o varovanju poklicne skrivnosti, takoj obvestiti center za socialno delo (CSD), policijo ali državno tožilstvo, kadar sumimo, da je otrok žrtev nasilja v družini.

Otrok potrebuje izkušnjo, da odrasli poskrbijo zanj.

Jeza staršev je možen odziv. A zaradi našega nelagodja v povezavi s tem ne smemo spregledati nevarnosti, ki morda grozi otroku.

Če ravnate v skladu z zakonom, starši s tožbo ali ovadbo ne morejo uspeti.

Če nimate podpore drugih zaposlenih ali ti nasprotujejo vaši odločitvi glede prijave, se za posvet in podporo lahko obrnete na pristojni center za socialno delo ali nevladne organizacije, ki delajo na tem področju.

Lahko se zdi, da gre vse skupaj prepočasi ali da se ne zgodi nič. Vendar se:

- CSD po uradni dolžnosti sproži postopek ugotavljanja ogroženosti otroka in je pri tem dolžan izvesti vse postopke in ukrepe, ki so potrebni za njegovo zaščito in zaščito njegovih koristi.
- Pri CSD se za obravnavanje nasilja ustanovi multidisciplinarni tim, na katerega so vabljeni tudi predstavniki VIZ.
- CSD spremlja družino. Starše (oziroma osebo, ki povzroča nasilje nad otrokom) lahko napoti v ustrezne socialno-varstvene, izobraževalne, zdravstvene ali psiho-socialne programe.
- Odvzem otroka staršem je zelo redek ukrep, ki se izvede le ob hudi ogroženosti otroka in majhni možnosti, da bo starš spremenil svoje škodljivo vedenje.

Naloge zaposlenih v VIZ

KAJ JE MOJA NALOGA	KAJ NI MOJA NALOGA
Opozoriti na sum na nasilje v skladu s Pravilnikom o obravnavi nasilja v družini za zaposlene v VIZ.	Samostojno iskanje dokazov in preverjanje, ali otrok RES doživlja nasilje.
Upoštevati, da moja ocena o tem, kaj je za otroka in njegovo družino najbolje, ni nujno edina ustrezna.	Opraviti pogovor (o povzročanju nasilja) z odraslimi, ki nad otrokom povzročajo nasilje.
Sodelovati z otrokom in z drugimi strokovnjaki ter strokovnjakinjami, ki otroku lahko pomagajo.	Prevzeti nase odločitev, kaj je najbolje za otroka in njegovo družino.
Predati pomembne informacije službam, ki imajo pooblastila, da ukrepajo v otrokovo korist.	»Rešiti otroka« in v celoti prevzeti nase odgovornost za otrokovo nadaljnje življenje in varnost

Temeljna načela dela z otrokom, ki doživlja zanemarjanje in/ali nasilje

1. Zanemarjanje otrok in nasilje nad otroki se pojavlja v vseh socialnih okoljih, kulturah in veroizpovedih. Ne glede na različne okoliščine, vsebuje delo z otrokom, ki ima izkušnjo zanemarjanja in/ali nasilja, naslednja načela¹
2. Osnovna skrb na vseh stopnjah mora biti interes in varnost otroka. Ko pride do konflikta interesov otroka in roditelja, je interes otroka najpomembnejši.
3. Vsi otroci imajo pravico do zaščite.
4. Zlorabljeni otroci potrebujejo enako skrb in rahločutnost ne glede na to ali jih je zlorabil roditelj, skrbnik ali tujec.
5. Cilj dela z otrokom je povečati njegovo varnost, preprečiti nadaljnje zanemarjanje in nasilje, vključiti otroka v programe pomoči z namenom zmanjšanja posledic doživetega zanemarjanja ali/in nasilja in omogočiti otroku ustrezen psihosocialni razvoj.
6. Vsak otrok ima pravico do ustrezne skrbi, vzgoje in zaščite s strani odraslih. V primerih zanemarjanja otroka in nasilja nad otrokom, ima otrokova pravica do varnosti in zaščite prednost pred pravico odraslih do stika z otrokom in njihovimi drugimi pravicami.
7. Pri delu z otrokom moramo upoštevati stopnjo otrokovega razvoja, morebitne razvojne posebnosti ter otrokovo kulturno in socialno ozadje. Ob spoštljivem upoštevanju pa naštetih dejavniki ne smejo biti razlog za minimaliziranje nasilja ali neukrepanje pristojnih ustanov, ko otrok doživlja zanemarjanje in/ali nasilje.
8. Eden od ciljev mora biti ta, da otrok utрпи čim manj škode in čim hitreje okreva. Osebe, ki skrbijo za otroka po izkušnji zanemarjanja ali/in nasilja, ali/in osebe, ki otroku nudijo strokovno pomoč, morajo preprečevati nadaljnjo in sekundarno viktimizacijo otroka.
9. V primerih zanemarjanja otroka in nasilja nad otrokom, ima otrokova pravica do varnosti in zaščite prednost pred pravico odraslih do stika z otrokom in njihovimi drugimi pravicami.
10. Vsakdo, še posebej pa strokovne delavke in delavci različnih institucij in organizacij, ki menijo, da obstaja možnost ali sum, da otrok doživlja zanemarjanje ali nasilje, ali sumijo, da bi se to lahko zgodilo, so dolžne ukrepati (prijava zanemarjanja ali nasilja pristojnim ustanovam: CSD, policija, tožilstvo).

¹ Nasilje nad otroki: strokovne smernice za delo z otroki, ki doživljajo zanemarjanje in/ali nasilje (Ur. Tjaša Hrovat). Ljubljana: Društvo za nenasilno komunikacijo, 2017

11. Za delo z otrokom ne sme biti odgovoren samo posamezen strokovni delavec/ka. Pri delu z ogroženim otrokom je nujno timsko delo, pri čemer je potrebno narediti vse, da se prepreči vsako nadaljnje travmatiziranje ogroženega otroka.
12. Strokovnjaki in strokovnjakinje v vseh institucijah in organizacijah, kjer delajo z otrokom, morajo v skladu z zakonom zagotoviti zaupnost podatkov, ki jih pridobijo med obravnavo. Z namenom zaščite in pomoči otroku lahko podatke obdelujejo le na podlagi zakona ali osebne privolitve posameznice oz. posameznika.
13. Delo institucij in organizacij, ki so v stiku z otrokom, mora biti povezano ter usklajeno. Zagotovljena mora biti izmenjava potrebnih informacij, kar ima prednost pred zavezanostjo poklicni molčečnosti.
14. Posebno pozornost je potrebno nameniti otrokom, ki imajo posebne potrebe ali pripadajo družbenim skupinam z manj moči (zaradi spola, etnične pripadnosti, rase, socialnega statusa, vere, spolne usmerjenosti staršev, vrste družinske skupnosti).
15. Postopki bi morali biti okvir, ki zagotavlja skupno delo organizacij zaradi zaščite otrok. Niso in ne morejo biti nadomestek za poklicno presojo in rahločutnost.

1 DINAMIKA ODNOSOV V DRUŽINAH Z IZKUŠNJO NASILJA

Za družinsko življenje je značilno, da v njem potekajo intimni odnosi med člani družine. Družina torej predstavlja zasebnost, in v različnih družbah obstajajo dileme, kdaj je družba upravičena poseči vanjo. Stališče Svetovne zdravstvene organizacije je, da nasilje v družini nujno potrebuje preseganje tabuja družinske zasebnosti (WHO, 2005).

Nasilje v družini uvrščamo v kategorijo »medosebnega nasilja« (v razliki do »kolektivnega« in »sistemskega« nasilja), sicer gre lahko za različno naravo nasilja (telesnega, spolnega, psihološkega in zanemarjanja/prikrajšanosti) nad otroki, partnerji in starejšimi (Krug s sod., 2002). Storilci nasilja so intimni partnerji, starši oziroma drugi bližnji sorodniki; to je povsem različno od nasilja nad odraslimi moškimi, ki so pretežno žrtve nasilja zunaj meje družinskega sistema. Žrtve so običajno čustveno in ekonomsko povezane s storilcem, kar pomembno določa dinamiko nasilja. Nasilje neznane osebe se največkrat zgodi kot enkratni dogodek; v družini pa gre praviloma za cikel nasilja in ponavljajočo se izkušnjo. Čeprav so lahko tudi ženske nasilne v partnerskih odnosih in se nasilje pojavlja tudi v homoseksualnih razmerjih, pa je prevladujoč vzorec družinskega nasilja tisti, ko je nasilnež moški in žrtev ženska oziroma otroci (Selič, 2007). Nasilje v družini lahko označimo kot ekspresivno nasilje – ki se sproži ob izražanju jeze, frustracije, kot izguba nadzora ali pa kot instrumentalno nasilje, s katerim se želi doseči nadzor, ustrahovanje, subordinacijo.

Dejansko gre praviloma za željo po dominaciji nad družinskimi člani (Connell, 1995). V nadaljevanju poglavja bodo opisane značilnosti družinskih odnosov, ki razložijo možnost vzdrževanja nasilnih odnosov v skupini medsebojno navezanih ljudi, ki naj bi poleg pripadnosti zagotavljala prav varnost.

Družinska pripadnost

Družina je posebna socialna oblika človeških odnosov. Nekatere njene značilnosti so splošne in veljajo za vse kulture (Scabini in Cigoli, 1998), na primer lastnost, da je ta skupina organizirana na starševskih odnosih, ki temeljijo na partnerstvu in različnosti generacij. Družine so organizacijsko kompleksni socialni sistemi, ki lahko vsebujejo dve do štiri generacije. Za ta socialni sistem so značilni čustvena povezanost, lojalnost in trajnost

članstva. Ljudje imamo veliko potrebo, da bi pripadali majhni skupini ljudi, v kateri bomo lahko razvijali neke intimne vezi in občutke varnosti. Ta potreba je univerzalna in je tudi eden od razlogov, da institucija družine obstaja ne glede na kulturološke spremembe (Boscolo in Bertrando, 1995). Ljudje bi želeli družinsko okolje doživljati kot temeljni varnostni sistem.

Vendar so v družinskem življenju povezani s kombinacijo intimnosti in čustvene intenzivnosti, ki lahko niha med naklonjenostjo in sovražnostjo. Posebnost človeške družine je v tem, da je videti, da ima glede na razširjenost nasilja relativno slabo razvite inhibicije, ki nadzorujejo agresivno vedenje glede ostalih članov iste vrste, vsaj v primerjavi s socialnimi živalmi (Straus, 1992). Raziskovalci nasilnega vedenja v okviru družine ugotavljajo, da lahko obstaja tudi genski potencial za nasilnost, vendar se ne razvije brez socialnih pogojev: torej gre predvsem za naučeno vedenje (McCord, 1994).

Številne raziskave poročajo o telesnem nasilju nad ženskami in otroki v družinah vseh socialno-ekonomskih položajev, vendar so tisti, ki živijo v revščini, nasilju partnerjev oziroma očetov veliko bolj izpostavljeni (Krug s sod., 2002): najverjetneje je za mnoge moške revščina hud stresor in dokaz njihove nezadostnosti, revne ženske pa se veliko težje odločijo zapustiti nasilnega partnerja. Velika neravnovesja v razmerjih moči, kot so lahko v okoljih s patriarhalnimi vrednotami, omogočajo, da se člani družine z višjim socialno-ekonomskim položajem znašajo nad šibkejšimi člani družine (Sethi s sod., 2004). Hkrati se od družinskih članov pričakuje lojalnost do družine, in to bistveno bolj ravno od žrtev.

Vztrajanje v družinah, kjer je doma nasilje, ima več razlogov: eden od njih je, da se odrasla žrtev nima kam umakniti ali te možnosti ne vidi oziroma ima prešibko mrežo podpornih odnosov zunaj družine, ali pa jih sploh nima (WHO, 2005). Drugi razlog je povezan z naravo navezovalnih odnosov v družini. Vedenjski sistem navezanosti obstaja pri vseh ljudeh in je eden od osnovnih sestavin človeške narave. Navezovanje na druge osebe ima tudi biološko (evolucijsko) osnovo: iskanje bližine z izbrano osebo razumemo kot evolucijsko nalogo zaščite in preživetja. Občutek navezanosti je taka nuja, da se lahko razvije in obstaja navkljub ponavljajočemu se kaznovanju s strani navezovalne osebe. Zato ljudje občutijo intenzivna in boleča čustva, kadar se bojijo, da bodo izgubili ali ko zares

izgubijo človeka, ki jim pomeni navezovalno osebo (Pistole, 1994). Otroci pa samoiniciativne možnosti umika iz družine, kjer doživljajo nasilje, sploh nimajo, saj je družina edina socialna stvarnost, ki jo poznajo.

Navezovalni odnosi tudi razložijo izmenjavanje občutkov varnosti, tolažbe in zaščite, ki jih občasno doživljajo člani v nasilnih družinah, in občutkov nemoči, strahu in obupa. Tak izmenjujoč se cikel namreč v »dobrih obdobjih« povzroča, da se žrtve navezujejo na tiste, ki zlorablajo svojo moč nad njimi. Tako se otrok približa staršem v obdobjih, ko ga ne ustrahujejo, ali žena možu, ki se ji opravičuje za tepež. Ker so ljudje v družinah med seboj navezani, to povzroči, da dolgo ostajajo v odnosu, zato se nasilnost ponavlja in postaja stalen vzorec vedenja. Cikel nasilja (Walker, 1984) razumemo kot ponavljanje naslednjih faz: obdobje, ko narašča napetost, nasilni incident, in obdobje, ko je napetost majhna, v odnosih pa prevladujejo ljubeznivost, opravičila in zagotavljanje, da se nasilje ne bo več zgodilo.

Otroci kot žrtve nasilja

Varnost otrok je bistveno odvisna od starševskega stila njihovih skrbnikov in starševske zmožnosti za navezovanje. Starševski stil vpliva na otrokovo funkcioniranje od otroštva do mladostništva (Cusinato, 1998). Starševski stil, ki je združeval veliko nadzora in malo čustvene podpore (morda bi se dal opisati z izrazom »strahospoštovanje« ali »pretrd« vzgojni stil), se je povezoval z nižjim samospoštovanjem pri otrocih, s slabšo prilagoditvijo ob vstopu v šolo, tak izrazit starševski stil je povezan tudi z višjo ravnijo agresivnosti pri otrocih, slabšimi odnosi z vrstniki in s slabšo šolsko uspešnostjo v adolescenci. Permisivni stil starševstva (zelo velika popustljivost, postavljanje zelo malo zahtev ali omejitev staršev in srednja ali sorazmerno majhna stopnja čustvene vpletenosti – morda celo čustvena distanciranost) se je v nekaterih pomembnih končnih učinkih pokazal za podobnega prejšnjemu pretrdemu starševskemu stilu vzgoje: pri obojih so otroci kazali manjšo stopnjo socialne odgovornosti in samostojnosti, ki se povezujeta s t. i. instrumentalno kompetentnostjo (otrokova sposobnost za samostojnost, samokontrolo, sodelovanje in doseganje ciljev) (Bukatko in Daehler, 1995). Dečki, ki so jih vzgajali s pretrdim vzgojnim stilom, so bili bolj agresivni, deklice pa bolj odvisne; otroci permisivnih staršev so imeli težave pri samokontroli in manj so se zmogli

zanesti. Za najbolj zdravega se je izkazal starševski stil, ki zajema omejitve in zahteve ter veliko čustvene podpore.

Najbolj tvegan način navezovanja med otrokom in skrbnikom je tisti, ko je otrok dezorientiran, skrbnik pa je prevzet od svojih lastnih težav oziroma stresorjev. Vedenje v tej obliki odnosa je za otroka protislovno in vzbuja zmedo. Otroci v takih domovih doživljajo strah pred izgubo ali ločitvijo zelo stresno in nikoli ne morejo vedeti, kaj naj pričakujejo (Spangler in Grossman, 1999), prijaznost ali bes, oddaljenost ali ponudbo bližine. Tovrstno domače ozračje je predvsem značilno za otroke, s katerimi se slabo ravna. V tej obliki otrokove navezanosti se skrbnik vede bodisi prestrašeno bodisi je vir strahu za otroka (Allen, 2001).

Praviloma se člani družin, v katerih ni varno živeti, stanju prilagodijo. Tudi otrok poskuša poiskati ob doživetju strahu ali zapostavljanju tak način vedenja, za katerega se mu zdi, da bo zmanjšal tveganje in bolečino. Vendar se nevarnost slabega ravnanja kljub otrokovemu trudu še poveča. Če so bolj ponižni in ubogljivi, se povzročitelj nasilja še bolj spravi nanje, ker ni odpora; če otroci postanejo agresivni in se upirajo, je to dodatni izgovor za nasilje nad njimi.

Čim več so ljudje v svoji mladosti doživljali telesnega kaznovanja ali/in če so bili priče nasilnih obračunov med svojimi starši, tem več verjetnosti je, da bodo tudi sami telesno nasilni do svojih otrok. Večji potencial za nasilnost do svojih otrok so imeli tisti, ki so doživljali telesno nasilje pred puberteto kot po puberteti. Največji potencial za nasilje so imeli tisti, ki so bili priča nasilju in so bili tudi nasilno obravnavani (Straus in Kantor, 1994).

Tudi ženske so storilke nasilja nad otroki, posebno ko so same žrtve nasilja ali drugih stresorjev. Ženske so večkrat odgovorne za skrb za otroka in se zaradi bližine tudi večkrat znesejo nad otroki (Satel, 2000): poročila iz ZDA govorijo o tem, da so ženske od 20. do 49. leta starosti dvakrat pogostejše slabo ravnale z otroki kot moški. Kot eden najpomembnejših dejavnikov zaščite pred grdim ravnanjem z otroki se je izkazala kakovost partnerskega odnosa. Matere, ki so imele slabe otroške izkušnje, in tiste z dobrimi so bile oboje pozitivno usmerjene do svojih otrok, če so bile zadovoljne s svojo partnersko zvezo (Belsky s sod., 1990). Transgeneracijsko prenašanje nasilja pa omejuje tudi izkušnja otroka, ki je deležen

nasilja, s še kakšnim skrbnim, zavzetim odraslim in podpora sorojencev (Caliso in Milner, 1994).

Dejavniki, ki povečajo tveganje, da bo otrok utrpel nasilje v družinskem krogu (Butchart s sod., 2006), so individualni dejavniki staršev oziroma skrbnikov (skrbnik je bil žrtev nasilja kot otrok, težko se povezuje z novorojenim otrokom, kaže pomanjkanja zavedanja o otrokovem razvoju in značilnostih, verjame, da je telesno kaznovanje učinkovito, na neubogljivost otroka se odzove močno pretirano, kaže pomanjkanje samonadzora v jezi ali v stresu, je socialno izoliran, zlorablja psihotropne snovi, je depresiven ali z nizkim samospoštovanjem, ima premalo starševskih spretnosti zaradi mladosti ali pomanjkljive izobrazbe, ima finančne težave), individualni dejavniki otroka (rojen kot nezaželen, ni izpolnil starševskih želja, ima velike potrebe po negi, ga je težko potolažiti, ima za starše odbijajoče telesne značilnosti, ima poteze – je npr. hiperaktiven, ki jih starši doživljajo kot problematične, je sorojenec otroka, ki zahteva pozornost staršev, kaže ali je izpostavljen resnim vedenjskim težavam) ter dejavniki družinskih odnosov (pomanjkanje navezanosti med skrbnikom in otrokom, zdravstvene in duševne težave družinskega člana, razpad družine, nasilje med odraslimi člani družine, nespoštljiv odnos do določenega spola, izoliranost od skupnosti, pomanjkanje podpore, doživetje diskriminacije, vpletenost družinskega člana v kriminal ali nasilno vedenje v skupnosti).

Najpomembnejši zaščitni dejavniki za otroka so torej dobro starševstvo, močna in dovolj varna navezanost med starši in otrokom ter pozitivne tehnike discipliniranja brez telesnega kaznovanja (Butchart s sod., 2006). Če so skrbniki osamljeni in pod stresom, lahko pri varnem navezovanju posredujejo tudi zunajdružinski sistemi. Splošno velja, da je manj verjetno, da bodo otroci zlorabljeni, če veljajo za ekonomsko, duhovno ali psihološko kvaliteto.

Viri:

Allen, J. G. *Traumatic Relationships and Serious Mental Disorders*. Chichester – New York: John Wiley and Sons, Ltd, 2001.
Belsky, J., Youngblade, L., Pensky, E. Childrearing history, marital quality, and maternal affect: Intergenerational transmission in a low-risk sample. *Development and Psychopathology*, 1990; 1: 291–304.
Boscolo, L., Bertrando, P. *The times of time. A new perspective in Systemic Therapy and Consultation*. New York, London: W. W. Norton & Company, 1995.
Bukatko, D., Daehler, M. W. *Child Development* (2. izdaja). Boston, Toronto: Houghtov Mifflin Company, 1995.

Caliso, J. A., Milner, J. S. Childhood physical abuse, childhood social support, and adult child abuse potential. *Journal of Interpersonal Violence*, 1994; 9: 27–44.

Connell, R. W. *Masculinities*. Berkely: University of California Press, 1995.

Cusinato, M. *Parenting Styles and Psychopathology*. V: Abate L (ur.). *Family psychopathology. The relational roots of dysfunctional behavior*. New York: The Guilford Press, 1998.

Garcia-Moreno, C. et al. WHO Multi-country study on women's health and domestic violence against women. Initial results on prevalence, health outcomes, and women's responses. *Teneva: WHO*, 2005.

Krug, E. G., Dahlberg, L. L., Mercy, J. A., Zwi, A. B., Lozano, R. *World report on violence and health*. *Teneva: World Health Organization*, 2002.

McCord, J. *Aggression in two generations*. V: Huesmann, L. R. (ur.). *Aggressive behavior: Current perspective*. New York: Plenum Press, 1994.

Pistole, M. C. Adult Attachment Styles: Some thoughts on Closeness – Distance Struggles. *Family Process*, 1994; 33: 147–159.

Straus, M. A., Gelles, R. J. *Physical violence in American families: Risk factors and adaptation to violence in 8145 families*. New Brunswick: Transaction Publishers, 1990.

Scabini, E., Cigoli. V. *The role of theory in the study of family psychopathology*. V: Abate L (ur.). *Family psychopathology. The relational roots of dysfunctional behavior*. New York: The Guilford Press, 1998.

Sethi, D., Marais, S., Seedat, M., Nurse, J., Butchart, A. *Handbook for the documentation of interpersonal violence prevention preogrammes*. *Teneva, WHO*, 2004.

Spangler, G., Grossman, K. Individual and physiological correlates of attachment disorganization in infancy. V: Solomon, J., George, C. (ur.). *Attachment disorganization*. New York: Guilford, 1999.

Straus, M. A., Kantor, G. K. Corporal punishment of adolescents by parents: A risk factor in the epidemiology of depression, suicide, alcohol abuse, child abuse, and wife beating. *Adolescence*, 1994; 29: 543–561.

Walker, L. *The battered Woman Syndrome*. New York: Springer, 1984.

World Health Organization. *Milestones of a Global Campaign for Violence Prevention 2005: changing the face of violence prevention*. *Teneva: WHO*, 2005.

2 NASILJE V DRUŽINI PO Zakonu o preprečevanju nasilja v družini (ZPND)

Kaj je nasilje v družini

Nasilje v družini zajema zelo različne oblike in različno intenzivna ravnanja z različnimi posledicami. Pogosto je opredelitev nekega ravnanja kot nasilje odvisna tudi od subjektivne predstave posameznikov (povzročiteljev nasilja, žrtev, opazovalcev) o primernosti določenih medsebojnih odnosov, ki izhaja iz subjektivne predstave o vlogi družinskih članov in splošnih vrednot posameznika.

In stvari res niso »črno-bele«. Predvsem pri vzgoji otrok se lahko dojemanja glede dopustnih vzgojnih metod zelo razlikujejo. Vzgojo z občasnimi klofutami bo nekdo označil za neprimerno, otroku škodljivo, in zato jo bo štel za obliko nasilja, drugi pa za dosledno vzgojo z upoštevanjem postavljenih meja, ki bo otroku omogočila, da se bo razvil v zdravo osebnost. Zaradi takšnih vzgojnih metod je potrebno posege države v družino prilagoditi okoliščinam, v katerih se takšna ravnanja izvajajo, njihovi pogostosti in intenzivnosti.

Delovanje države (policije, sodišč, centrov za socialno delo, vzgojno– izobraževalnih zavodov) ne sme biti prepuščeno subjektivni opredelitvi strokovnih delavcev nekega ravnanja kot nasilja, ampak mora država s pravnimi pravili in definicijami preseči subjektivne ocene. Bistveni element pravne države je namreč enakost vseh pred zakonom in zagotavljanje enake stopnje pravne varnosti vsem. Da bo država izpolnjevala ta cilj, mora določena ravnanja opredeliti v pravnih pravilih in s to opredelitvijo zavezati organe k enakemu delovanju ter ustvariti pogoje (kadrovske, finančne) za učinkovito izvajanje pravil. Pravne definicije nasilja pa so vedno bolj ali manj abstraktne – ni namreč mogoče pričakovati, da bi neka pravna opredelitev zajela vse mogoče nasilne situacije, v katerih se lahko znajde posameznik.

Zakon o preprečevanju nasilja v družini (ZPND) je bil sprejet leta 2008 in je prvi zakon, ki je opredelil nasilje v družini in njegove oblike. Iz zgoraj navedenih razlogov pa so oblike nasilja v ZPND opredeljene splošno in le z njihovimi temeljnimi značilnostmi. Zakon vsako izmed opredeljenih oblik nasilja opredeljuje z enotno definicijo, ne glede na starost žrtve (ne glede na to, ali je žrtev otrok ali odrasla oseba).

Za strokovne delavce je takšna splošna opredelitev temeljni okvir za odločanje o tem, ali gre v posameznem primeru za nasilje. Trem, že dlje časa poznanim in prepoznanim

oblikam nasilja pri nas (fizično, spolno, psihično) zakon dodaja še dve obliki, ki jih kot samostojni obliki nasilja poudarja strokovna literatura šele v zadnjih dveh desetletjih. To je ekonomsko nasilje in zanemarjanje dolžne skrbi. Žrtve slednjega so najpogostejše otroci ter starejši in invalidni družinski člani.

ZPND posebej ne navaja, da so tudi grožnje z npr. fizičnim nasiljem nasilje v družini, saj so grožnje zajete v psihičnem nasilju. Posebej tudi ni navedeno, da morajo biti nasilna dejanja izvršena naklepno oziroma namerno; opredelitev nasilnih dejanj izhaja iz *doživljanja žrtve* in njene *potrebe po pomoči*, kot posledice tega doživljanja, pri čemer odnos nasilneža do njegovega nasilnega ravnanja ni pomemben. Tako gre za nasilje, če npr. starši telesno kaznujejo otroka ob vsaki slabi oceni, čeprav tako ravnaajo v prepričanju, da je to dobro za otroka in da je to celo njihova »starševska dolžnost«.

V nadaljevanju navajamo zakonsko opredelitev nasilja v družini iz 3. člena ZPND:

- (1)** Nasilje v družini (v nadaljnjem besedilu: *nasilje*) je prepovedano.
- (2)** Nasilje je vsaka uporaba fizičnega, spolnega, psihičnega ali ekonomskega nasilja enega družinskega člana (v nadaljnjem besedilu: *povzročitelj nasilja*) proti drugemu družinskemu članu (v nadaljnjem besedilu: *žrtev*) oziroma zanemarjanje ali zalezovanje žrtve ne glede na starost, spol ali katerokoli drugo osebno okoliščino žrtve ali povzročitelja nasilja, in telesno kaznovanje otrok. [ZPND, 1. – 2. odstavek 3. člena]

ZPND opredeljuje kot družinske člane naslednje osebe:

- zakonec ali zunajzakonska partnerica oziroma partner, bivši zakonec ali bivša zunajzakonska partnerica oziroma partner,
- partnerica oziroma partner ali bivša partnerica oziroma partner v registrirani istospolni partnerski skupnosti,
- krvna sorodnica oziroma sorodnik v ravni vrsti,
- krvni sorodniki v stranski vrsti do vštetega tretjega kolena,
- sorodnik po svaštvu do vštetega drugega kolena,
- posvojiteljica oziroma posvojitelj in posvojenka oziroma posvojenec,
- rejnica oziroma rejnik in rejenka oziroma rejenec,
- skrbnica oziroma skrbnik in varovanka oziroma varovanec,
- osebe, ki imajo skupnega otroka,
- osebe, ki živijo v skupnem gospodinjstvu (ZPND, 2. člen).

Družinski člani so torej lahko udeleženi v nasilju v družini ne glede na njihovo starost, spol ali druge osebne okoliščine, tako na strani žrtve kot tudi povzročitelja. To med drugim pomeni, da opredelitev »krvni sorodnik v ravni vrsti« zajema tako mladoletne otroke kot starše in stare starše (torej tudi starejše osebe), da so žrtve in povzročitelji nasilja lahko tako ženske kot moški ter da povzročitelj nasilja ne more opravičevati svojega ravnanja npr. s pripadnostjo kakšni verski skupini. Nobena osebna lastnost žrtve ali povzročitelja nasilja torej ne more opravičiti ali upravičiti nasilnih ravnanj.

Oblike nasilja v družini (fizično, spolno, psihično, ekonomsko nasilje in zanemarjanje) opredeljuje ZPND v nadaljevanju 3. člena:

- (3) Fizično nasilje je vsaka uporaba fizične sile ali grožnja z uporabo fizične sile, ki žrtev prisili, da kaj stori ali opusti ali da kaj trpi ali ji omejuje gibanje oziroma komuniciranje in ji povzroči bolečino, strah ali ponižanje, ne glede na to, ali so nastale telesne poškodbe.
- (4) Spolno nasilje so ravnanja s spolno vsebino, v katera žrtev ne privoli, je vanje prisiljena ali zaradi svoje stopnje razvoja ne razume njihovega pomena, grožnje z uporabo spolnega nasilja, ter javna objava spolnih vsebin o žrtvi.
- (5) Psihično nasilje so ravnanja in razširjanje informacij, s katerimi povzročitelj nasilja pri žrtvi povzroči strah, ponižanje, občutek manjvrednosti, ogroženosti in druge duševne stiske, tudi če so storjena z uporabo informacijsko komunikacijske tehnologije.
- (6) Ekonomsko nasilje je neupravičeno nadzorovanje ali omejevanje žrtve pri razpolaganju z dohodki oziroma upravljanju s premoženjem, s katerim žrtev samostojno razpolaga oziroma upravlja ali neupravičeno omejevanje razpolaganja oziroma upravljanja s skupnim premoženjem družinskih članov, neupravičeno neizpolnjevanje finančnih oziroma premoženjskih obveznosti do družinskega člana ali neupravičeno prelaganje finančnih oziroma premoženjskih obveznosti na družinskega člana.
- (7) Zanemarjanje je oblika nasilja, kadar povzročitelj nasilja opušča dolžno skrb za žrtev, ki jo potrebuje zaradi bolezni, invalidnosti, starosti, razvojnih ali drugih osebnih okoliščin.
- [ZPND, 3. – 7. odstavek 3. člena]

Otroci so lahko žrtve vseh naštetih oblik nasilja. Resda pa ekonomsko nasilje ni pogosta oblika nasilja nad otroki, saj otroci praviloma nimajo lastnega premoženja. Tako se ta oblika

nasilja lahko kaže pri otrocih, ki npr. prejemajo pokojnino po umrlem staršu, pa jo starš, ki skrbi za otroka, ne namenja otrokovim potrebam, ampak izključno lastnim in so zato otrokove potrebe zapostavljene.

Enako škodljivo za otrokov razvoj pa je tudi zavedanje otroka, da nasilje neposredno doživlja kak drug družinski član, saj je zaradi tega prestrašen, takšno družinsko okolje pa je neprimerno za njegov pravilen razvoj, učenje vrednot, oblikovanje pozitivne samopodobe in učenje socialnih veščin. Zato je ZPND sprejel širšo opredelitev nasilja v družini z namenom posebne zaščite otrok: »Otrok je žrtev nasilja tudi, če ni neposredno izpostavljen nasilnim dejanjem, ampak je prisoten pri izvajanju nasilja nad drugim družinskim članom, kot tudi če živi v okolju, kjer en družinski član izvaja takšno nasilje nad drugim družinskim članom.« (ZPND, 2. odstavek 4. člena)

Zaradi takšne širše opredelitve nasilja v družini morajo zaposleni v VIZ poznati in prepoznati tudi oblike nasilja, ki se najpogosteje izvajajo nad polnoletnimi družinskimi člani, saj hkrati pomenijo tudi nasilje nad otrokom, ki živi v družinski skupnosti, kjer se takšno nasilje izvaja. Otrok mora biti deležen enake pozornosti in enakih oblik pomoči, če je neposredna ali posredna žrtev nasilja; v obeh primerih je namreč žrtev.

Kako prepoznati, da je otrok lahko žrtev nasilja v družini

Otroke, ki so žrtve nasilja v družini, lahko prepoznamo po različnih znakih. Vendar pa je pri oceni, da gre za nasilje v družini, potrebna previdnost, saj so lahko enaki znaki tudi posledica drugih okoliščin in ne le nasilja v družini. Nemogoče je naštetati vsa vedenja in razpoloženja otroka, ki so posledica nasilja v družini in ki jih lahko zaznajo strokovni delavci v VIZ. V nadaljevanju zato naštevamo le nekatera.

Vedenja otroka, ki lahko kažejo na to, da otrok doživlja nasilje v družini:

- Ima težave pri upoštevanju meja in postavljanju meja drugim.
- Vede se provokativno ali se na provokacije odzove s fizičnim in/ali psihičnim nasiljem.
- Je zelo utrujen, plašen, potr.
- Nenadni izbruhi jeze, usmerjeni na učitelje ali vrstnike.
- Otrok pogosto toži zaradi različnih bolečin (glavoboli, bolečine v trebuhu...).
- Ob svojih napakah in napakah drugih otrok pričakuje stroge (in včasih) nasilne kazni.

- Ponižuje in zasmehuje druge ter na različne – pogosto neprimerne – načine usmerja pozornost nase.
- Stalna zaskrbljenost, da je kateri od družinskih članov ogrožen ali da je v nevarnosti (otrok izraža pretirano skrb za starše, brate ali sestre).
- Izogiba se pogovoru o družini.
- Izraža veliko stisko in strah, ko naredi napako ali dobi slabo oceno, ali pa se vede nenavadno brezbrižno.
- Je zelo občutljiv, če se ga kdo dotakne.
- Seksualno agresivno, neustrezno, promiskuitetno vedenje in/ali verbalizacija.
- Težave/bolečine pri sedenju in hoji.
- Očitna slaba prehranjenost.
- Kraja hrane v šoli.
- Pomanjkljiva urejenost, neprijeten telesni vonj, umazana, raztrgana oblačila.
- Izmikanje skupnim aktivnostim v VIZ ali stikom z vrstniki.
- Pogosto izostajanje od pouka ali zamujanje pouka.
- Pasivno, umaknjeno, afektivno topo odzivanje.
- Strah pred odhodom domov, pred starši.
- Pri telesni vzgoji se otrok noče obleči v športna oblačila,
- Otroci, ki so žrtve fizičnega nasilja, poškodbe pogosto skrivajo pod obleko ali s tatuji in barvanjem kože. Bodite pozorni na videz poškodb, npr. modrice, ki so v obliki prstov ali določenega predmeta, in na opekline ter ugrize. Še posebej bodite pozorni, če otrok poškodbe ne zna pojasniti in mu je neprijetno, ko ga sprašujete o tem.

Pri prepoznavi nasilja je pomembno preudarno ravnanje. V kolikor se otrok izpove, v njegovo izpoved ne dvomimo in se ne obremenjujemo z resničnostjo same izpovedbe. Kadar pri otroku opazimo določeno vedenje oz. spremembo, ki bi lahko bila posledica nasilja, je potrebno otroka spremljati, ga opazovati in si svoje ugotovitve beležiti ter se o njih posvetovati s sodelavci in strokovnjaki.

Kaj vemo o nasilju? Miti in zmotna prepričanja o nasilju v družini

Obstajajo številni neresnični in škodljivi stereotipi o nasilju v družini. Spodaj navajamo nekaj najbolj razširjenih.

Zmotna prepričanja:

- Nasilje v družini se dogaja le v revnih družinah.
- Žrtev se je vedla izzivalno, zato je doživela spolno nasilje.
- Povzročitelj/ica nasilja v družini ne more nadzorovati svojega vedenja.
- Pri nasilju v družini gre najpogosteje za agresivne pare, v katerih se oba partnerja zateketa k agresivnim dejanjem.
- Nasilje v družini in nasilje zaradi spola sta stvar zasebnosti.
- Zloraba alkohola, drog, stres so vzrok nasilja v družini.
- Če bi bilo res hudo, bi žrtev preprosto odšla.
- Za zlorabo otroka gre, le če je prisotno fizično nasilje.
- Otroci, ki so žrtve zlorabe, postanejo sami nasilni, ko odrastejo.

Dejstva:

- Nasilje v družini se lahko dogaja v vseh družinah ne glede na socialni in ekonomski status, verski in kulturni kontekst.
- Nasilje v družini in nasilje zaradi spola nista stvar zasebnosti.
- Žrtev ni nikoli odgovorna za nasilje nekoga drugega.
- Povzročitelj/povzročiteljica nasilja v družini lahko nadzoruje svoje vedenje.
- Za nasilje v družini so značilni vzorci kontrolirajočega vedenja, ki jih povzročitelj/povzročiteljica nasilja uporablja, da pridobi moč nad žrtvijo.
- Zloraba alkohola, drog, stres niso *vzrok* nasilja v družini. (so pa lahko rizični dejavnik)
- Fizično nasilje je le ena od oblik nasilja nad otroki. Zanemarjanje ter čustvena zloraba otrok sta lahko enako škodljiva.
- Čeprav nekateri otroci, ki so žrtve zlorabe, kot odrasli ponovijo krog zlorabe, veliko otrok, ki so preživeli zlorabo, ko odrastejo, ne zlorablja svojih otrok.

RAZPRAVA

Zmotna prepričanja o nasilju v družinskem okolju so posledica uveljavljenih družbenih prepričanj, ki vztrajajo kljub nasprotnim ugotovitvam številnih praks in raziskav doma in po svetu. Lahko pa so tudi posledica napačno predstavljenih ali razumljenih znanstvenih dognanj, ali pa seštevek obojega.

PRIMER 1

Ko se zaradi večje pogostosti določenega profila žrtve ali povzročitelja podceni prisotnost manj pogostih profilov žrtev oziroma povzročiteljev

Zmotno prepričanje: Žrtve nasilja v družini so ženske in otroci, povzročitelji pa so moški.

Razlaga: Nasilje v družini in partnerskih odnosih se dogaja ne glede na spol, starost, družbeno-ekonomski položaj, versko in etnično pripadnost, kraj bivanja ali katero koli drugo osebno okoliščino žrtve ali povzročitelja oziroma povzročiteljice nasilja.

PRIMER 2

Ko se dejavnike tveganja za nasilje v družini samodejno posploši na določeno skupino prebivalstva

Zmotno prepričanje: Nasilje v družini je značilno za podeželsko prebivalstvo.

Razlaga: Ugotovitve številnih raziskav kažejo, da je podeželsko okolje dejavnik tveganja za nasilje v partnerskih odnosih in družinskem okolju. Obenem pa raziskave dokazujejo, da je podeželski prostor zelo raznolik glede strukturnih ovir in omejenih razpoložljivih virov za obravnavo nasilja v družini (deleži izobraženih prebivalcev, stopnja brezposelnosti, višina dohodka, socialne in zdravstvene storitve, prevozni sistem ipd.), zato preprosto posploševanje ni ustrezno.

PRIMER 3

Ko se povezavo med opazovanima spremenljivkama za nasilje v družini prevaja v vzročno zvezo

Zmotno prepričanje: Alkoholizem je vzrok za nasilje v družini.

Razlaga: Številne raziskave o povezavi med alkoholom in družinskim nasiljem poročajo o raznolikih deležih alkoholiziranih povzročiteljev nasilja oziroma njihovih žrtev in poudarjajo

pomen večplastnih okoliščin in številnih dejavnikov pri ugotavljanju vzročnih povezav in ne zgolj alkoholizma. Alkohol ni vzrok za nasilje v družini, je dejavnik tveganja.

PRIMER 4

Prepričanje o »porazdeljeni odgovornosti«

Zmotno prepričanje: Slika ni nikoli črno-bela. Za nasilje v družini sta odgovorna oba: povzročitelj in žrtev.

Razlaga: Nasilje v družini ni konflikt. Odgovornost za nasilje v družini je izključno na strani povzročitelja.

PRIMER 5

Pripisovanje patriarhalnih odnosov »Neslovencem«

Zmotno prepričanje: V slovenski družbi ni patriarhalnih odnosov. To velja za »južnjake« (»balkance«).

Razlaga: Številne raziskave o odnosih med spoloma in generacijami v družinskih skupnostih dokazujejo obstoj patriarhalnih stališč in odnosov v Sloveniji, ki so lahko eden od virov za širšo družbeno in individualno strpnost do nasilja med spoloma in generacijami.

PRIMER 6

Pripisovanje »naravne nasilnosti« Romom (podobno Albanci)

Zmotno prepričanje: Romi živijo v večgeneracijskih družinah in so »po naravi« bolj nasilni. Zato je v njihovih družinah toliko nasilja.

Razlaga: Nasilje v družini in partnerskih odnosih se dogaja ne glede etnično pripadnost žrtve ali povzročitelja nasilja. Študije o etničnosti opozarjajo na napačno pripisovanje družbenih okoliščin domnevni biološkosti (»po naravi«) določene skupine ljudi.

Zmote in dejstva o spolni zlorabi otrok

- **Zmota: Spolna zloraba otrok je zelo redek pojav.**

Dejstvo: Spolna zloraba otrok se danes vse pogosteje odkriva. A nekateri otroci nikoli ne spregovorijo o tem ali pa pristojne institucije niso obveščene, zato je nedvomno primerov precej več, kot se jih odkrije in prijavi.

- **Zmota: Otroka v večini primerov spolno zlorablja njemu neznana, tuja oseba.**

Dejstvo: V večini primerov otrok, pogosto pa tudi družina povzročitelja pozna.

- **Zmota: Povzročitelji spolnih zlorab so samo moški.**

Dejstvo: Po nekaterih raziskavah približno 20-25% zlorab povzročijo ženske.

- **Zmota: Dečke spolno zlorablajo le homoseksualci.**

Dejstvo: Spolna orientacija večinoma ni povezana s spolom zlorabljenega otroka.

- **Zmota: Predšolski otroci načeloma niso žrtve spolnih zlorab.**

Dejstvo: Ocenjuje se, da je približno tretjina žrtev spolnih zlorab mlajša od 6 let.

- **Zmota: Spolna zloraba je vedno nasilna.**

Dejstvo: Spolna zloraba je lahko nasilna, a pogosto ni tako. Med spolno zlorabo lahko otrok občuti vznemirjenje, vzburjenje in ugodje v fiziološkem smislu, kar pa nikakor ne pomeni, da je otrok pri tem užival ali da si je tega želel.

- **Zmota: Otroci dostikrat lažejo o spolni zlorabi.**

Dejstvo: Otroci najpogosteje nimajo dovolj znanja, besedišča ali izkušenj, da bi lahko lagali o spolni zlorabi.

- **Zmota: Spolno zlorabljen otrok se bo gotovo izpovedal odrasli osebi.**

Dejstvo: Ni nujno, da otrok ve, da to, kar se mu dogaja, „ni prav“, ali da bi o tem moral govoriti z odraslim. Hkrati povzročitelji pogosto grozijo otroku in nanj pritiskajo, da mora varovati skrivnost.

- **Zmota: Otrok nima smisla strašiti z govorjenjem o spolnih zlorabah.**

Dejstvo: Pomembno je poučevanje otrok o spolnosti na njihovi starosti prilagojen načini. Tako imajo več možnosti, da se zaščitijo. Če jih ne poučimo mi, to prepuščamo drugim.

Za konec, poudarimo:

Na začetku je zmeraj samo sum. Nekatera prepričanja nas napeljujejo na to, da **ne vidimo**, druga spet, da **vidimo preveč** in prehitro (tudi tam, kjer to ni utemeljeno). Pomembno je **imeti „odprto glavo“** in **biti pozoren na znake nasilja** brez vnaprejšnjih predsodkov in sodb.

VAJA – Mit ali dejstvo?

Drži ali ne drži:

1. Nasilje se dogaja samo v revnih družinah in družinah s socialnega obrobja.
2. Zloraba alkohola, drog in stres so vzrok nasilja v družini.
3. Za zlorabo otroka gre, le če je prisotno fizično nasilje.
4. Žrtev ni nikoli odgovorna za nasilje nekoga drugega.
5. Spolni napadi in zlorabe se večinoma zgodijo izven znanega in domačega okolja.
6. Otroci, ki so žrtve zlorabe, postanejo največkrat sami nasilni, ko odrastejo.
7. Nasilje v družini in nasilje zaradi spola sta stvar zasebnosti.
8. Nasilje v družini se lahko dogaja v vseh družinah ne glede na socialni in ekonomski status, verski in kulturni kontekst.
9. Nekateri ljudje si ne morejo pomagati in so nasilni, ker so sami doživljali nasilje. Zato niso odgovorni za povzročanje nasilja.
10. Za nasilje v družini so značilni vzorci kontrolirajočega vedenja, ki jih povzročitelj/povzročiteljica nasilja uporablja, da pridobi moč nad žrtvijo.

Kako ravnati, ko zaznamo znamenja nasilja v družini

Zaznava znamenj nasilja v družini je temelj za nudenje pomoči otroku. Pravilnik o obravnavi nasilja v družini za VIZ določa korake, ki sledijo prepoznavi znakov. Še preden se osredotočimo na slednje, podajmo nekaj splošnih izhodišč nadaljnjega postopanja, ki bodo v pomoč strokovnim delavcem pri ravnanju v skladu s Pravilnikom o obravnavi nasilja:

- (1)** Spomnite se, da je lahko navedeno vedenje posledica številnih vzrokov. Nasilje v družini je le eden od možnih.
- (2)** Prizadevajte si pridobiti zaupanje otroka in pri njem krepite občutek, da je šola varno okolje.
- (3)** Poskušajte si pojasniti otrokovo vedenje tako, da si odgovorite na naslednja vprašanja:
 - a. Kaj je problem?
 - b. Kdaj se je problem (vedenje) pojavil?
 - c. Kako pogosto opazate določeno vedenje?
 - d. Kdo v šoli občuti posledice takšnega vedenja (npr. poslabšanje učenčevega uspeha, nasilje nad vrstniki)?
 - e. Kaj ste poskušali storiti in kakšni so bili učinki?
- (4)** Pogovorite se s svetovalnim delavcem, da boste boljše razumeli morebitne razloge za otrokovo vedenje. Če menite, da je določeno otrokovo vedenje posledica nasilja v družini, naredite zapis v skladu s Pravilnikom o obravnavi nasilja.
- (5)** Na govorilnih urah povejte staršem, da opazate spremembe na otroku oziroma njegovem vedenju, ki je lahko odraz kake osebne stiske. Pozanimajte se, ali tudi doma opazajo te spremembe na otroku in kaj je po njihovem mnenju razlog zanje. Pogovorite se z njimi o možnih oblikah pomoči otroku doma in v šoli.
- (6)** Če vam otrok zaupa, se pogovorite z njim sami ali s sodelovanjem svetovalne službe. Če vam bo otrok v pogovoru zaupal, da se v družini dogaja nasilje, naredite zapis v skladu s Pravilnikom o obravnavi nasilja.

3 OBLIKE IN ZNAKI NASILJA NAD OTROKI

V tem poglavju so opisane osnovne oblike nasilja nad otroki in smernice, kako prepoznati otroke žrtve nasilja.

Zlorabo otroka lahko razdelimo v štiri osnovne oblike: fizično nasilje, spolno nasilje, psihično nasilje in zanemarjanje otroka. Otrok je lahko izpostavljen eni ali več oblikam nasilja hkrati.

Vsak otrok je lahko žrtev nasilja. Nasilje nad otrokom je lahko enkratno dejanje in vendar je največ otrok žrtev dolgotrajnega nasilja. Nasilje se lahko stopnjuje vse do najhujših posledic, ki se končajo s trajnimi poškodbami ali celo smrtjo. Takšni primeri nasilja nad otroki obstajajo tudi v Sloveniji.

Prepoznavna slabega ravnanja z otrokom je lahko očitna v primeru fizičnega nasilja, npr. pri vidnih sledih telesnega kaznovanja, katerega otrok tudi popiše, lahko pa je zelo negotova. Razlaga, ki jo poda starš, je pogosto netočna, bodisi ker ni pripravljen razkriti resnice ali ker jo podaja starš, ki za trpinčenje in zlorabo otroka ne ve. Otrok je lahko premlad ali zaradi posledic slabega ravnanja z njim preveč prizadet, da bi lahko opisal dogodek, starejši otrok pa je lahko preveč prestrašen ali predvsem lojalen storilcu.

Znaki nasilja nad otrokom so lahko bolj ali manj vidni. Včasih otrok, ki je žrtev nasilja, tega ne kaže očitno ali celo ne kaže prav nobenega znaka, na podlagi katerega bi lahko sklepali, da je karkoli narobe. Procesi nasilja so kompleksni tudi zaradi odnosov med otrokom in starši, zaradi katerih lahko otrok nasilje taji, ga skriva, zanika ali minimalizira.

Pri prepoznavi kakršnekoli oblike nasilja je pomembno preudarno ravnanje. Če se otrok izpove, v njegovo izpoved ne dvomimo in se ne obremenjujemo z resničnostjo izpovedbe. Kadar je prisoten občutek, da bi bilo lahko kaj drugače, posebno, narobe, je potrebno otroka spremljati, ga opazovati in si svoje ugotovitve beležiti ter se o njih posvetovati z drugimi osebami ali strokovnjaki.

Otrok je namreč lahko v stiski zaradi številnih drugih razlogov, kot so razveza staršev, prekinitev stikov z enim od staršev, odnosi v novo ustvarjeni družinski skupnosti, smrt v družini, smrt hišnega ljubljence ali pa težave v šoli, težave s prijatelji. Otopeli, prestrašeni, zadržani, depresivni so lahko tudi zaradi raznih drugih strahov ali celo travmatskih izkušenj. Življenjske okoliščine in situacije različno vplivajo na otroka, ki se vsak na svoj način sooča z njimi in to tako tudi kaže.

Zanemarjanje otroka

Definicija

Zanemarjanje je oblika nasilja, kadar starši, skrbniki ali tisti, ki so kako drugače dolžni skrbeti za otroka, opuščajo dolžno skrb za otroka, ustrezno njegovi starosti, razvoju in individualnim značilnostim. Zanemarjanje se kaže kot nezadovoljevanje osnovnih otrokovih potreb, kar privede do resne oškodovanosti ali nenapredovanja v razvoju zaradi nezadovoljive prehrane, telesne nege, neprimerne obleke, pomanjkanja toplote, spanja, skrbi za otrokovo zdravje, pomanjkanja nadzora, dnevnih rutin, učenja pravil, navezanosti in naklonjenosti odraslih, pomanjkanja čustvene topline, izkazovanja ljubezni, sprejetosti in pomanjkanja spodbud k razvojno primernim aktivnostim in kognitivnemu razvoju.

Posledice zanemarjanja se pri otroku običajno kažejo različno bolj v nekem obdobju kot v posameznem trenutku: otrok s ponavljajočimi se manjšimi poškodbami najverjetneje ni imel zadostnega nadzora ali varnosti, otrok, ki nenehno manjka v šoli, je lahko prikrajšan za intelektualne spodbude. Za očitno oškodovanost gre tudi, ko nezadovoljene otrokove potrebe prizadenejo njegovo blagostanje ali razvoj.

Zanemarjanje je običajno dolgotrajno, lahko pa je enkratno ali večkratno neskrbno in neustrezno ravnanje staršev ali skrbnikov, ki ne zadovoljuje osnovnih telesnih, psihičnih, čustvenih, kognitivnih, izobraževalnih in socialnih potreb otroka. Dolgotrajno zanemarjanje ogroža življenje otroka in lahko zelo negativno vpliva na njegovo zdravje in psihosocialni razvoj.

Zanemarjanja ne smemo povezovati z revščino. Zanemarjanje pomeni, da tisti, ki je odgovoren za otroka, otroku lahko priskrbi hrano, oblačila, zdravniško oskrbo itd., pa tega ne stori. Revščina pa pomeni, da družina tega ne zmore. Revščina torej ni oblika nasilja nad otrokom. Dejstvo pa je, da so slabe ali poslabšane ekonomske razmere lahko dejavnik, ki sproži nasilje nad otrokom. Zanemarjanje se lahko zgodi tudi staršem, ki so bili dolga leta skrbni, pa zaradi določenih stresnih življenjskih situacij začnejo zanemarjati otrokove potrebe. Ti starši skupaj z otrokom potrebujejo pomoč.

Zanemarjanje lahko vključuje čustveno zanemarjanje, k je v tem, da se otroku ne priznavajo potrebe po varnosti, ljubezni, pohvali in priznanju. Na čustveno zanemarjanje lahko kaže tudi zaostajanje v rasti otroka, ki nima osnove v zdravstvenih razlogih in so otrokove potrebe po hrani zadovoljene oz. je otrok ustrezno prehranjen. Pri tem je potrebno upoštevati, da je teža otroka lahko primerna njegovi višini, toda telesna konstitucija otroka ni proporcionalna z njegovo starostjo. Pogosto se opazi povečan razvoj otroka takrat, ko se zloraba ustavi.

Zanemarjanje predstavlja tudi nezadovoljene zdravstvene potrebe otroka (npr. potrebna zdravniška oskrba, izostanek nujnega cepljenja, testiranje vida, sluha, stanja zob, kože, splošna higiena itd.).

Starši (ali druge otroku pomembne osebe) otroka telesno zanemarjajo, ko:

- otroka zapustijo;
- otroka spodijo od doma;
- otroka pustijo samega daljše obdobje, oziroma, ko otrok zaradi svoje starosti še ni zmožen ostati sam doma;
- otroka pustijo pod neprimernim/neustreznim nadzorom in varstvom;
- za otroka ne skrbijo sami, pač pa ga prepogosto puščajo v skrbi drugih ljudi (dneve in tedne);
- otrok živi v neprimernem okolju (higiensko oporočnem, neogrevanem ...) ali brezdomstvu;
- neprimerno in nezadostno poskrbijo za otrokovo prehranjevanje, obleko, higieno, negovanost in počitek;

- otroka izpostavijo nevarnostim doma in izven doma (strupeni, orožje, majhni predmeti, ostri predmeti, ogenj, električna napeljava, stopnice, ...);
- se otrok poškoduje, ker starši opustijo skrb za njegovo varnost;
- ne ukrepajo, ko otrok uporablja nevarna vedenja (opijanje, drogiranje, povzročanje kaznivih dejanj, samopoškodovanje ...);
- otroka izpostavijo drugim nevarnim vedenjem (opiti vozijo otroka, otroka pustijo samega v avtu ...);
- k telesnemu zanemarjanju sodi tudi zdravstveno zanemarjanje otroka, ko starši otroku odrečejo ali prepozno poiščejo potrebno zdravstveno oskrbo in pomoč na področju telesnega in duševnega zdravja.

Starši (ali druge otroku pomembne osebe) otroka psihično, čustveno in kognitivno zanemarjajo, ko:

- otroku odrekajo izpolnitev osnovnih psiholoških potreb po ljubezni, naklonjenosti, čustveni podpori in pozornosti;
- ignorirajo otroka;
- se ne odzivajo na otrokovo potrebo po stiku in varni navezanosti;
- je stik starša z otrokom večino časa površen in omejen na najmanjšo mero;
- otroku ne nudijo primernih in potrebnih spodbud za njegov razvoj;
- se ne odzivajo na razvojne potrebe otroka (radovednost ...);
- se ne zanimajo za otroka in otrokov razvoj;
- otroka izpostavljajo nasilju (v družini ...);
- šoloobveznega otroka ne vpišejo v šolo ali mu onemogočajo/preprečujejo, da bi se šolal;
- otroku dovolijo, da je pogosto neupravičeno odsoten od pouka;
- ne ukrepajo, kadar otrok ne opravlja svojih šolskih obveznosti;
- ne sodelujejo s šolo ali z vrtcem;
- ne zagotovijo ali preprečujejo, da bi se otrok vključil v ustrezen program pomoči ali zdravstveno obravnavo, ki jo potrebuje;
- otroka izolirajo in mu onemogočajo, da bi navezoval in vzdrževal odnose izven doma.

Znake zanemarjanja ponavadi opazimo na otrokovem videzu, v otrokovem vedenju ali jih razberemo iz njegovega pripovedovanja. Možni znaki, iz katerih lahko sklepamo, da otrok doživlja zanemarjanje, so:

- Otrok ima zdravstvene težave, za katere starši ne poskrbijo.
- Otrok prihaja v vrtec ali šolo v akutnih stanjih bolezni, starši kljub opozorilom osebja ne zadržijo otroka v domači negi.
- Otrok je pogosto sam doma in nihče ne poskrbi zanj.
- Otrok je pogosto lačen. Hrano kopiči, jo krade ali prosi zanjo.
- Otrok ima prenizko ali prekomerno težo, starši pa ob tem ne ukrepajo.
- Otrok ima težave s pravilnim uživanjem hrane (ne zna uporabljati jedilnega pribora, jé z rokami).
- Opazna je pomanjkljiva higiena otroka, otrok ima vonj po nečistoči, urinu, cigaretnem dimu, alkoholnih pijačah.
- Otrok ima predele kože z zastarano umazanijo, zobno gnilobo, slabo higieno las, neoskrbovane rane, nezdravljene izpuščaje in podobno.
- Otrok je oblečen v umazana, opazno premajhna ali prevelika oblačila, ali je glede na vremenske pogoje neustrezno oblečen.
- Otrok pogosto pove, da sam skrbi za mlajše otroke v družini.
- Otrok prevzema vlogo odraslih v družini.
- Otrok je pogosto utrujen in ima malo energije.
- Otrok ne opravlja ali preneha opravljati šolske obveznosti.
- zgodi se, da otrok pride v šolo za praznike ali ob dnevih, ko ni pouka,
- zamuja ali ima mnogo nerazložljivih odsotnosti,
- prihaja ali ostaja v varstvu šole tudi takrat, ko imajo starši možnost, da so z otrokom.

Pri zanemarjenem otroku lahko zaznavamo tudi sledeča razpoloženja in psihosocialne lastnosti:

- stalna pasivnost ali umaknjenost,
- Otrok je pretirano plašen, zaskrbljen, išče stalno prisotnost odraslega ali se izogiba stiku z drugimi.
- nezmožnost ali zmanjšana zmožnost vzpostavljanja odnosov z drugimi otroci,

- otopelost, žalosten videz, zelo slab občutek o samem sebi, občutek, da so »nihče«,
- prestrašenost, razdražljivost, neposlušnost,
- otrok bega od ene aktivnosti do druge, težko ga je nadzorovati, pri vsaki stvari zadrži kratek čas, pogosto je nezmožen poslušati ali slediti preprostim napotilom,
- manjša opremljenost z znanji v socialnih in vsakodnevnih življenjskih veščinah, vštevši slabšo komunikacijo, slabši besedni zaklad, težave z govorom,
- nezmožnost izraziti čustva, otrok npr. ne joče, ko bi pričakovali njegov jok, ne pokaže občutke trpljenja, ko je jasno, da je prizadet,

Tudi v vedenju in življenjskih okoliščinah odraslih moramo biti pozorni na znake, ki lahko kažejo na zanemarjanje otroka:

- organiziranost družine je kaotična, dom je zanemarjen,
- Starš daje vtis, da je nezainteresiran za otroka ali da mu je za otroka vseeno.
- Starš vzpostavlja odnos z otrokom predvsem z namenom, da sam dobi od otroka skrb, pozornost in zadovoljitev svojih čustvenih potreb.
- mati je depresivna ali obremenjena z jezo, ali razkriva, da otrok ni bil zaželen (da je npr. sama razmišljala o splavu, toda odločitev ni bila samo na njej),
- pogosta menjava partnerjev s strani staršev,
- otrokom je naložena neprimerna, neustrezna odgovornost,
- starši izražajo mnenje, da ne morejo biti uspešni z njihovim otrokom in mu pri tem pripisujejo poniževalne lastnosti kot npr. težaven, nevodljiv, neubogljiv ali neumen otrok,
- starši sprejemajo otrokovo ravnodušnost; med njimi ni kontaktov iz oči v oči, ni spontanega veselja v relaciji starš-otrok,
- starši zgrabijo, vlečejo ali potegnejo otroka, ko s kretnjo nekaj želijo ali zahtevajo,
- komunikacija starš-otrok je najpogostejše ukaz ali vpitje, pritožba; starši ne vedo, kako govoriti ali se igrati z otrokom,
- starši ne kažejo zaskrbljenosti za otrokovo dobro, kot bi to skrb razumno pričakovali,
- starši delajo deljen delovni čas ali ponoči, pri čemer ni indikacij, da bi bilo v tem časuzagotovljeno varstvo otrok,

- družina živi izolirano in v skupnosti nima podporne mreže,
- starši imajo probleme z alkoholom ali drogami,
- starši imajo zgodovino duševnih bolezni,
- starši so okupirani z drugimi problemi.

Psihično nasilje nad otrokom

Definicija

Psihično nasilje nad otrokom je zloraba moči ene ali več oseb nad otrokom, ki poteka na besedni in/ali nebesedni ravni in otroka prestraši, poniža, razvrednoti. Otrok se zaradi doživljanja psihičnega nasilja počuti neljubljeno in nezaželeno, prestrašeno. Posledično je poškodovan otrokov občutek lastne vrednosti, kar negativno vpliva tudi na otrokovo samopodobo in samozaupanje. Prav tako je porušen otrokov občutek varnosti. Ko starš ali druga oseba do otroka povzroča psihično nasilje, ne zadovolji otrokovih osnovnih psiholoških potreb po varnosti, ljubezni, pripadnosti in spoštovanju.

Primeri psihičnega nasilja nad otrokom:

- grožnje, ustrahovanje in zastraševanje otroka,
- žaljenje, poniževanje in preklinjanje otroka z različnimi ponižujočimi besedami ali izrazi,
- nenehno kritiziranje in negativno označevanje otrokove osebnosti,
- nenehno kritiziranje otrokovega vedenja,
- poniževanje otroka z različnimi dejanji ali ravnanji, npr. edini v družini mora spati v neogrevani sobi, na žimnici, brez postelje,
- povzročanje občutka krivde pri otroku,
- kričanje na otroka,
- zasmehovanje otroka, tudi pred drugimi,
- izrekanje groženj otroku z npr. fizičnim nasiljem, ubojem,
- pretirano nadzorovanje otroka glede na njegovo starost,
- pretirano omejevanje otrokove svobode in socialnih stikov, izolacija otroka.

Oseba psihično nasilje nad otrokom povzroča tudi tedaj, ko namerno ali nenamerno:

- Zanika otrokove psihične in fizične potrebe, zanika dogodke, izrečene besede ter otrokove spomine na dogodke.
- Minimalizira ali/in trivializira otrokovo izkušnjo dogodka/dogajanja.
- Ne zaznava, zavrača, izkrivlja ali spodkopava otrokovo doživetje realnosti.
- Postavlja nerealna in/ali previsoka pričakovanja do otroka.
- Otroka izkorišča za zadovoljevanje svojih čustvenih potreb.
Otroka sili v prevzemanje vloge odraslega.
- Ustvarja neprestano napetost v odnosu: odrasla oseba namerno začne prepir z otrokom ali se neprestano prepira z otrokom. Odgovornost za prepir z manipuliranjem preloži na otroka. Ta način je tako neopazen in prikrit, da ga otrok večkrat sploh ne zazna.
- Hitro in nepredvidljivo spreminja svoje odzive na otrokovo vedenje.
- Oseba uporablja nenadne čustvene izbruhe, s katerimi povečuje nadzor nad otrokom in mu vsiljuje svojo voljo.
- Uporablja tihe dneve kot obliko kaznovanja otroka. Kaznovanje s tišino in ignoriranjem otroka je močno orožje, še posebej, ko je s strani odraslega do otroka prisoten občutek sovraštva. S takim vedenjem odrasla oseba otroku sporoča, da ni vreden njegove pozornosti.

Otroci, ki so žrtve psihičnega nasilja, lahko na najrazličnejše načine kažejo svojo stisko. Lahko so tihi, vase zaprti, zadržani, boječi, se zdrznejo ob dvigu glasu ali nasprotno, so psihično ali kako drugače nasilni do drugih, največkrat šibkejših od njih samih.

Prav tako je pogosto vedenje otrok, ki doživljajo psihično nasilje, da so ustrežljivi, da se trudijo narediti vse, so vodljivi in iz svojega okolja ne izstopajo. Želijo »biti pridni«, vse narediti, »da ne bo karkoli narobe«.

Posledice psihičnega nasilja oziroma čustvene zlorabe se lahko kažejo v otrokovem vedenju, mišljenju, čustvovanju ali telesnem zdravju. Primeri tega vključujejo ne-varen tip primarne navezave otroka, neorganske vzroke za zaostanek v rasti, stisko, nizko

samospoštovanje, zaostajanje v doseganju učnih ali razvojnih dosežkov, socialno plahost, agresivno vedenje do oseb, ki so mlajše ali šibkejše od otroka, kruto vedenje do živali. Meja resne oškodovanosti je presežena, ko zlorabljaajoči odnosi prevladujejo in postajajo značilni za odnos med otrokom in staršem/skrbnikom.

Pomembno je otroka opazovati in spremljati, kako se vede, kako obnaša, kadar je sam in kadar je v družbi drugih, kako govori, kakšne besede uporablja, kako se odziva v najrazličnejših situacijah. Otrok, ki je žrtev psihičnega nasilja, lahko s svojim besednjakom zrcali nasilno vedenje. Včasih se zdi, da besede zrcalijo vedenje nekoga drugega. Neredko otroci izražajo svoje občutke v pesmih, risbah ali besedilih. V takšnih primerkih jih je treba prositi, naj s svojimi besedami opišejo, kaj so npr. narisali ali napisali. Pozorni smo na to, da ne interpretiramo njihovih izdelkov.

Opazujte, kako se otrok vede, ko se roditelj poslavlja ali ko pride ponj:

- Ali otrok spremeni svoje vedenje? Ali deluje zaskrbljen? Ali je nemiren?
- Kako kaže znake nemira?
- Ali se boji, izraža strah pred odhodom domov?
- Ali ga je strah, joka, se upira?
- Ali otrok in roditelj ob prihodu in odhodu komunicirata in kakšna je njuna komunikacija?
- Kako se roditelj vede do otroka, kakšne besede uporablja? Ali so to besede, ki jih tudi sicer otrok uporablja v pogovoru s svojimi sovrstniki?
- Kako roditelj svojega otroka opisuje, ko ga povabite na pogovor? Ali se pogovora udeležuje? Ali se za otroka zanima? Kaj in kako pove?

To so primeri vprašanj, ki vam lahko pomagajo pri spremljanju otroka.

Fizično nasilje nad otrokom

Definicija

Fizično nasilje nad otrokom je enkratno ali ponavljajoče dejanja zlorabe fizične moči, ki ga nad otrokom stori starš ali druga oseba. Fizično nasilje povzroča poškodbe, ki so lahko manj opazne (bolečina, spremembe na koži...) ali izrazite (lahke in hude telesne poškodbe, hendikepiranost, smrt).

Širša definicija fizičnega nasilja vključuje širok spekter grobih, nadzorovalnih in kaznovalnih načinov vzgoje.

Fizično nasilje je najbolj razvidno izmed vseh oblik nasilja, saj se posledice najpogosteje manifestirajo na telesu otroka, kot telesna znamenja ali poškodbe. V tem smislu je fizični nasilje nad otrok najlažje opaziti.

Fizično nasilje predstavljajo naslednja ravnanja z otrokom:

- klofutanje, boksanje otroka,
- lasanje, cukanje in vlečenje otroka za lase,
- pretepanje in udarci otroka z roko ali s predmetom (pas, palica, bič, vrv, drugi predmeti),
- metanje različnih predmetov v otroka,
- povzročanje ureznin, vbodnin ali strelnih ran na otrokovem telesu,
- zvijanje rok otroku,
- brcanje otroka,
- privezovanje otroka k predmetom ali na način, da se ne more premikati,
- davljenje ali dušenje otroka,
- povzročanje in/ali izpostavljanje otroka oparinam, ožganinam, opeklinam,
- povzročanje in/ali izpostavljanje otroka podhladitvam, ozeblinam, zmrzlinam,
- pritiskanje ali metanje otroka ob različne površine,
- zastrupljanje otroka, ali nepotrebno in samovoljno dajanje nepredpisanih zdravil otroku,
- namerno izzivanje bolezenskih simptomov pri otroku (Munchausnov sindrom).

Znaki fizičnega nasilja na otrokovem telesu se kažejo v obliki:

- modric,

- odrgnin,
- prask,
- poškodb, ki so lahko posledice klofutanja, boksanja, odrivanja, porivanja ali metanja otroka v predmete ali predmetov v otroka,
- ureznin kot posledice uporabe ostrih predmetov na telesu otroka,
- odtisov dlani, pesti ter predmetov, npr. palic, s katerimi je bilo povzročeno nasilje nad otrokom,
- iztrganih las kot posledic lasanja otroka,
- zlomov kosti kot uporabe fizične sile in predmetov, s katerimi so poškodbe nastale,
- ožganin kot posledic pritiska izjemno vročih predmetov na kožo otroka, npr. cigaret,
- opekline kot posledice polivanja otroka z vročo, vrelo tekočino,
- poškodbe glave,
- smrti otroka.

Za fizično nasilje oziroma zlorabo značilne spremembe na koži so podplutbe, posebno tiste s prepoznavnim vzorcem (sled prstov roke, sled stiska nadlakti z več prsti ...), podplutbe različne starosti in podplutbe na predelih, ki so manj izpostavljeni poškodbam pri nesrečah, na primer vrat ali trup.

Opekline, ki so značilne za zlorabo, so manjše, okrogle oblike, povzročene s pritiskom cigaretnega ogorka, opekline, ki nastanejo s pritiskom vročega predmeta na kožo ali s potopitvijo otroka v vrelo tekočino.

Med zlomi kosti, ki nastanejo z namernim poškodovanjem otroka, so najpogostejši zlomi dolgih kosti okončin, posebno nadlahtnice, in večkratni zlomi, ali zlomi v različnih fazah zdravljenja. Posebno sumljivi zaradi posledic fizičnega nasilja so zlomi reber, lopatice, prsnice in drugi sicer pri otrocih redki zlomi.

Sindrom *Munchausen by proxy* je oblika zlorabe, nanašajoča se na otroka, ki ga starš vozi k zdravnikom zaradi simptomov, ki jih je sprožil prav starš sam (skoraj izključno mati). Ta zanika kakršno koli védenje o vzroku otrokovih težav, ki večinoma v odsotnosti matere izginejo. Sindrom *Munchausen by proxy* je najpogostejši pri novorojenčkih, dojenčkih in

predšolskih otrocih. Matere storilke imajo večinoma poklicno izobrazbo ali izkušnje s področja zdravstvene nege. Večkrat so žrtve namišljenih bolezni tudi otrokovi sorojenci. Zaradi za otroka ogrožajočih simptomov in dejstva, da ga le-ti lahko izpostavljajo nevarnim in nepotrebnim zdravniškim posegom, je motnja za otroka ogrožajoča. Najpogostejše sproženi simptomi vključujejo zastoj dihanja, zastrupitve, epileptične napade, različne krvavitve, kožne spremembe, povišano telesno temperaturo in zvišan krvni tlak

Fizično nasilje nad otrokom je lahko enkratno dejanje, čeprav je iz obravnavanih primerov nasilja nad otroki razvidno, da gre največkrat za kombinacijo več vrst nasilja, ki se stopnjuje od uporabe psihičnega nasilja do fizičnega nasilja oz. kateregakoli drugega nasilja.

Ali je poškodba na otroku že znak nasilja?

Odvisno od situacije in otroka. Otrok, ki je tudi sicer zelo gibljiv, dinamičen, ki se ukvarja z različnimi kontaktnimi športi in ki tudi v drugih raznovrstnih situacijah, npr. pri igri v šoli, pade in se pri tem poškoduje, se bo tako vedel ves čas in bodo lahko praske, modrice in podobno lahko odraz njegovega

načina vedenja in ravnanja ter sestavni del odraščanja in ne znak nasilja. Ključno je, da se otroka opazuje in spremlja ter se ves čas sprašuje, ali gre za običajno vedenje, ravnanje, ki ne izstopa in je pravzaprav sestavni del otrokovega odraščanja, ali pa gre za poškodbe, ki so za otroka posebne, drugačne, nenavadne, enkratne in so lahko posledice nasilja nad njim.

Ali je fizično nasilje lahko tudi »očem nevidno«?

Da. Udarci po posameznih delih telesa ne kažejo nujno vizualnih sprememb. Takšne vrste poškodb lahko prepozna zgolj zdravniško osebje ob pregledu otroka. Če smo mnenja, da bi bil otrok lahko žrtev fizičnega nasilja, pa tega na otroku ne opazimo, otroka vprašamo, ali ga kje karkoli boli in kako ga boli.

Širša definicija fizičnega nasilja vključuje širok spekter grobih, kaznovalnih, nadzorovalnih in nasilnih načinov vzgoje.

Nekaj primerov fizičnega nasilja:

- klofutanje, boksanje otroka,
- lasanje, cukanje in vlečenje otroka za lase,
- pretepanje in udarci otroka z roko ali s predmetom (pas, palica, bič, vrv, drugi predmeti),
- metanje različnih predmetov v otroka,
- povzročanje ureznin, vbodnin ali strelnih ran na otrokovem telesu,
- zvijanje rok otroku,
- brcanje otroka,
- privezovanje otroka k predmetom ali na način, da se ne more premikati,
- tresenje otroka,
- davljenje ali dušenje otroka,
- polivanje otroka z vodo,
- povzročanje in/ali izpostavljanje otroka oparinam, ožganinam, opeklinam,
- povzročanje in/ali izpostavljanje otroka podhladitvam, ozeblinam, zmrzlinam,
- pritiskanje ali metanje otroka ob različne površine,
- sunkoviti potegi otroka za oblačila, roko, uho, lice ali druge dele telesa,
- porivanje otroka,
- nasilno preprečevanje izhoda iz stanovanja ali vstopa v stanovanje,
- pljuvanje otroka,
- grizenje otroka,
- prisiljevanje otroka h klečanju,
- odrekanje hrane ali siljenje otroka s hrano,
- nepotrebno in samovoljno dajanje nepredpisanih zdravil otroku,
- zastrupljanje otroka,
- namerno izzivanje bolezenskih simptomov pri otroku (Munchausnov sindrom).

Fizična zloraba otroka so tudi vsa dejanja, s katerimi starš zavestno in namerno ne prepreči nastanka poškodb oz. ne zavaruje otroka pred poškodbami, čeprav zazna nevarnost, da se bo otrok poškodoval.

Spolna zloraba otroka

Definicija

Spolna zloraba otroka je vsako dejanje osebe, ki z zlorabo odnosa, svojega privilegiranega položaja, moči in vpliva nad otrokom, otroka prisili ali zavede v spolnost ali dejanja s spolno konotacijo, ki jih otrok zaradi svoje stopnje razvoja ne more razumeti ter nanje ne more dati pristanka, z namenom zadovoljitve lastnih spolnih potreb ali potreb po nadzoru in moči. Spolna zloraba otroka je kršitev etičnih, moralnih in socialnih norm ter zakonskih določil.

Spolno nasilje so ravnanja s spolno vsebino, v katera je otrok prisiljen, oziroma jih zaradi svoje stopnje razvoja ne more razumeti, nanje ne more dati pristanka, in ki vključujejo socialno nesprejemljiva vedenja. To so dejanja, pri katerih otroka uporabi druga oseba z namenom lastne zadovoljitve ali spolnega vzdraženja, ali za zadovoljitev ali spolno vzdraženje drugih oseb.

Primeri spolne zlorabe so:

- izpostavljanje spolnim organom ali namerno povzročeni kakršni koli spolni aktivnosti v prisotnosti otroka,
- namerno dotikanje otrokovega telesa z namenom spolnega vzburjenja ali zadovoljitve,
- nadlegovanje otroka s strani osebe ali s predmetom z namenom spolnega vzburjenja ali zadovoljitve,
- izpostavljanje otroka razkazovanju in poziranju z namenom spolnega vzburjenja ali zadovoljitve,
- masturbacija vpričo otroka ali vključevanje otroka v dejanja masturbacije,
- spolni odnos z otrokom, oralni, vaginalni ali analni,
- spolno izkoriščanje otroka, ki vključuje pregovarjanje, opogumljanje, zahtevanje ali zaprošanje otroka ali vključevanje otroka v prostitucijo ali druge spolne aktivnosti,
- izpostavljanje otroka spolnim vsebinam z neposrednim stikom, fotografijami, filmi.

Storilci so večinoma otroku poznane osebe, pogosteje moški, katerih odnos z otrokom pomeni prevlado moči in odgovornosti. Spolna zloraba se največkrat razkrije, ko se otrok o zlorabi zaupa vrstniku, enemu od staršev ali učitelju, ali po zaupnem telefonu za otroke v stiski.

Zloraba lahko ostaja neprepoznana mesece ali leta. Pogosto povzroči tudi spremembe v otrokovem vedenju: nanjo je treba pomisliti ob seksualiziranem vedenju otroka, vodi lahko do socialnega umika, učne neuspešnosti, povečane razdražljivosti in nerazložljive agresivnosti. Pri starejših otrocih lahko vodi v samomorilno vedenje, beg od doma, ponavljanje storilčevega dejanja mlajšim, lahko se pokaže sekundarna enureza (ponavljajoče se lulanje v posteljo ali oblačila), ali poškodbe in okužbe genitouretralnega trakta.

VAJA – Analiza praktičnih primerov

Primer 1

Deklica, stara 8 let, obiskuje 2. razred osnovne šole. Živi z mamo in njenim novim partnerjem ter starejšo 14-letno sestro. Starša sta ločena, tudi oče ima novo partnerko, a so stiki med očetom in deklico redni. Deklica je že v vrtcu dobila odločbo ZRSŠ v zvezi z motnjo v duševnem razvoju in zmerno govorno-jezikovno motnjo. V razredu je tiha, še vedno ne pozna vseh imen sošolk in sošolcev. Ima težave z učnim uspehom, težko sledi pouku, pogosto je raztresena. Pred 3 meseci so učitelji v šoli opazili, da je deklica postala izrazito pasivna, poleg tega so zaznali, da se deklica izogiba stikom s sošolci (fanti) in beži od njih, v družbi nekaterih sošolk pa se dobro počuti. Nedavno je deklica med odmorom sošolkam prikazovala gibe z rokami in telesom, ki so spominjali na spolne akte. Mama in oče deklice prihajata na govorilne ure in roditeljske sestanke. Oče ima z učiteljicami dober odnos, zanima ga tako učni uspeh kot razpoloženje deklice v šoli. Mama se za uspeh dekleta v šoli ne zanima, na govorilnih urah govori o sebi in svojem življenju. Ko deklico ob petkih pobere oče, je zelo vesela, ko jo pobere mama ali njen novi partner, pa deklica noče iti domov in ob odhodu joka. Razredničarka je opazila, da deklica pogosteje hodi na wc.

Vprašanja

- a. Ali bi v opisanem primeru posumili, da je zadevni učenec/učenka žrtev zlorabe v družini? Če da, pod katero obliko nasilja bi ga umestili (fizično nasilje, psihično nasilje, spolno nasilje, zanemarjanje, izpostavljanje otroka nasilju v družini)?

b. Katere znake, ki bi lahko kazali na zlorabo otroka, opazite v tem primeru?

c. Katere neposredne posledice zlorabe je mogoče opaziti pri otroku?

d. Kakšne zadržke, pomisleke in dileme imate v zvezi z ravnanjem v tem primeru?

e. Kakšne so lahko dolgoročne posledice zlorabe otroka v opisanem primeru?

f. Kako bi bilo po vašem mnenju ustrezno ravnati, glede na predstavljena dejstva in okoliščine?

Primer 2

Deček, star 7 let, hodi v 2. razred osnovne šole, živi s starši in mlajšo sestro. Od prvega razreda je bil znan kot nemiren in hitro razdražljiv deček. Kaže znake hiperaktivnosti, ima težave s pozornostjo in koncentracijo, pogosto tudi pade in je poškodovan. Ob koncu prvega razreda je bil diagnosticiran z ADHD. V šoli moti pouk, nima veliko prijateljev. V razredu ga pogosto zafrkavajo in se mu posmehujejo, na kar deček reagira zelo burno in izkazuje agresivna vedenja (glasno vpije, meče knjige, podira stole in klopi). Kadar ga

učiteljica v zvezi s tem pošlje k psihologinji, deček začne samega sebe pretepati, se jokati in obljubljati, da se to ne bo več ponovilo. Na telesu ima modrice in odrgnine, a to ne preseneča nikogar, glede na njegovo znano hiperaktivnost. Učiteljica je nekoč opazila rane na obeh dečkovih ušesih. V šoli ima deček slab šolski uspeh, nizko samopodobo, nima razvitih delovnih navad ter ima težave z nadzorom svojih čustev.

Vprašanja

a. Ali bi v opisanem primeru posumili, da je zadevni učenec/učenka žrtev zlorabe v družini? Če da, pod katero obliko nasilja bi ga umestili (fizično nasilje, psihično nasilje, spolno nasilje, zanemarjanje, izpostavljanje otroka nasilju v družini)?

b. Katere znake, ki bi lahko kazali na zlorabo otroka, opazite v tem primeru?

c. Katere neposredne posledice zlorabe je mogoče opaziti pri otroku?

d. Kakšne zadržke, pomisleke in dileme imate v zvezi z ravnanjem v tem primeru?

e. Kakšne so lahko dolgoročne posledice zlorabe otroka v opisanem primeru?

f. Kako bi bilo po vašem mnenju ustrezno ravnati, glede na predstavljena dejstva in okoliščine?

Primer 3

Deček, star 9 let, živi s starši in obiskuje četrti razred osnovne šole. V šolo redno prihaja z zamudo. Na vprašanje, zakaj je zamudil, odgovori, da je zaspal ali da ga ni nihče zbudil, nekoč je učiteljici povedal, da je zaspal zelo pozno, ker sta imela starša doma obiske, ki so trajali pozno v noč in bili tako glasni, da ni mogel spati. Pri dečku je opazna pomanjkljiva higiena, ima vonj po nečistoči, umazane lase. Pogosto je oblečen v umazana in opazno premajhna oblačila, lansko zimo je v šolo prihajal tudi pomanjkljivo oblečen (glede na zimске vremenske razmere). Deček je v šoli zaspan in utrujen, brez energije, kar se kaže tudi pri šolskem delu. Pogosto je lačen, med malico kopiči hrano (pove, da je »to« za domov, ker je drugače doma lačen). Starša sta poročena, a na govorilne ure ne prihajata in se ne menita za otrokovo delo in uspeh v šoli. Učenec nima dobrih odnosov s sošolci, le-ti ga pogosto zafrkavajo, da smrdi. Povlečen je vase in se ne druži z nikomer. Njegov govor je nerazumljiv. Učiteljica svoja opažanja pove staršem in ju usmeri v dodatno pomoč za otroka, vendar starša ne ukreneta ničesar.

Vprašanja

a. Ali bi v opisanem primeru posumili, da je zadevni učenec/učenka žrtev zlorabe v družini? Če da, pod katero obliko nasilja bi ga umestili (fizično nasilje, psihično nasilje, spolno nasilje, zanemarjanje, izpostavljanje otroka nasilju v družini)?

b. Katere znake, ki bi lahko kazali na zlorabo otroka, opazite v tem primeru?

c. Katere neposredne posledice zlorabe je mogoče opaziti pri otroku?

b. Kakšne zadržke, pomisleke in dileme imate v zvezi z ravnanjem v tem primeru?

c. Kakšne so lahko dolgoročne posledice zlorabe otroka v opisanem primeru?

d. Kako bi bilo po vašem mnenju ustrezno ravnati, glede na predstavljena dejstva in okoliščine?

4 KORAKI PRI OBRAVNAVI NASILJA V DRUŽINI

Informacije o nasilju v družini

Informacije o nasilju v družini zaposleni v VIZ najpogosteje pridobi na tri načine:

- otrok o nasilju spregovori sam,
- učitelj, vzgojitelj, svetovalni delavec ali drugi zaposleni opazi poškodbe, spremembe v vedenju, padec učnega uspeha,
- nekdo drugi (informacija od tretje osebe) obvesti VIZ o nasilju v družini.

O nasilju, ki se izvaja nad njim ali mu je priča, lahko otrok pove učitelju, vzgojitelju ali drugemu zaposlenemu v VIZ. Mlajši otroci zaupajo učitelju ali vzgojitelju, starejši pa se bolj pogosto zaupajo svetovalnemu delavcu. Ni redko, da otrok za zaupno osebo, ki ji spregovori o svoji stiski, izbere šolsko kuharico, hišnika ali drugega tehničnega delavca šole, zato je pomembno, da so s Pravilnikom in postopki ravnanja seznanjeni vsi zaposleni.

Obvestilo šolski svetovalni službi in izdelava zapisa

Ko se otrok zaupa, mora zaposleni v VIZ takoj obvestiti šolskega svetovalnega delavca. Od delavcev VIZ se torej ne zahteva odkrivanja ali celo zbiranja dokazov o nasilju nad otrokom. Pravilnik jasno opredeljuje, da naloga delavcev VIZ ni presojanje o tem, ali gre res za nasilje, za kakšno obliko nasilja gre, kdo je storilec ipd. Prav tako mora delavec takoj sam ali s pomočjo svetovalnega delavca narediti zapis opažanj, dogodka ali pa pogovora z otrokom. O zapisu bomo natančneje govorili v nadaljevanju.

V nujnih primerih takojšnje obvestilo CSD

V primeru, da je otrok fizično poškodovan, pri spolnem nasilju ali ob hudi psihični stiski otroka (ko npr. otrok noče domov, je vidno prizadet, hudo joka ali kako drugače kaže stisko) mora zaposleni takoj obvestiti CSD (ali policijo), ki poskrbi za ustrezno zdravstveno oskrbo ali namestitev otroka. Zaposleni ni dolžan otroka sam odpeljati v Zdravstveni dom, bolnišnico ali drugo institucijo, saj za to ni pristojen. Če je potrebno reagirati takoj v smislu obveščanja CSD ali policije, zaposlenemu lahko pomaga tudi svetovalna služba ali vodstvo šole.

Pogovor z otrokom

Najpogostejše vprašanje, ki si ga postavijo strokovni delavci je, kako se z otrokom pogovoriti, ko pove, da je bil žrtev nasilja, kako mu pomagati »tukaj in zdaj«, kje se pogovoriti, kaj je za otroka pomembno, kaj želi vedeti. Prvi pogovor je pomemben za otroka, ki pove, da je bil žrtev kakršnegakoli nasilja. Strokovni delavec mora imeti znanja oziroma poznati mora strategije, pomembne za pogovor z otrokom. Če učitelj ali vzgojitelj sumi na zlorabo otroka ali če mu otrok to zaupa v šoli, mora biti prvi korak narejen v šoli. Pri tem je pomembno upoštevati osnovne smernice/načela in tako razrešiti nekatere zgoraj navedene dileme:

- verjeti otroku,
- razumeti njegov svet,
- poznati posebnosti otrokovega funkcioniranja in doživljanja,
- poslušati,
- otroka neprestano podpirati in spodbujati,
- pri razgovoru postavljati konkretna vprašanja in
- pripraviti takojšen načrt pomoči, s katerim je otrok seznanjen.

Pomemben je tudi:

- takojšen pogovor in odziv na povedano,
- enkraten pogovor (pomeni, da se strokovni delavec pogovarja z otrokom le enkrat, vse povedano zapiše in kasneje operira z zapisanim; otrok mora namreč »svojo zgodbo« v postopku pred drugimi organi povedati večkrat, naj jo zato v šoli pove le enkrat),
- navzočnost osebe, ki ji otrok zaupa, pogovor v otroku znanem, prijetnem prostoru in
- jasni odgovori otroku na vprašanja:
 - *Kaj bo sedaj?*
 - *Kam bom šel?*
 - *Kaj se bo zgodilo z mojimi bližnjimi?*
 - *Kaj se bo zgodilo z »njim« oziroma »njo«?*

Če želi strokovni delavec otroku odgovoriti na vprašanja, ki (si) jih otrok postavlja, mora najprej poznati odgovore sam oziroma mora sam dobro poznati postopek, ki sledi. Strokovni delavec naj posebej pričakuje pogosta vprašanja otroka o nadaljnjem postopku.

Enako ravna zaposleni, če dobi informacijo od tretje osebe, npr. sosedov, znancev ali pa otrokovih vrstnikov; takoj obvesti svetovalno službo in napravi zapis pogovora ali informacije.

Obvestiti svetovalno službo in narediti zapis je prvi korak tudi v primeru, ko delavec opazi spremembe, ki bi lahko bile posledice nasilja.

Naj strnemo prve korake zaposlenih v VIZ, ko izvedo za nasilje v družini:

Ko zaposleni v VIZ izve za nasilje, mora (po 3. in 4. členu Pravilnika) takoj obvestiti o tem svetovalnega delavca v VIZ:

- v primeru poškodbe pri fizičnem ali spolnem nasilju ali hudi psihični stiski otroka mora takoj sam ali s svetovalnim delavcem obvestiti CSD, ki poskrbi za ustrezno zdravstveno oskrbo oz. varnost otroka – to pomeni, da delavec VIZ sam ne prevzema vloge tistega, ki bo otroka odpeljal v npr. zdravstveni dom, krizni center ipd.;
- takoj sam ali s svetovalnim delavcem narediti zapis dogodka, opažanj, pridobljenih informacij ali pogovora z otrokom – zapis predstavlja uradni dokument, ki bo osnova za prijavo nasilja v družini že isti ali naslednji dan.

Posredovanje suma o nasilju drugim institucijam

Isti oziroma naslednji delovni dan, glede na presojo svetovalnega delavca oziroma celotne okoliščine dogodka, je vodstvo šole oziroma šolska svetovalna služba obvezana o sumu nasilja tudi uradno obvestiti Center za socialno delo ali policijo. Obvestilo je lahko telefonsko, sama prijava pa mora biti poslana v pisni obliki po pošti, skupaj z zapisom. To pomeni, da je zapis priloga spremnega dopisa, s katerim obvestimo institucijo o sumu nasilja v družini.

S podano prijavo se tako prične multidisciplinarno sodelovanje in obravnava otroka, za katerega obstaja sum, da je žrtev nasilja v družini. To pomeni, da vse nadaljnje postopke (preiskavo, razgovore s starši, razgovore z otrokom, načrt pomoči za otroka in družino, morebitne sankcije ...) vodijo strokovni delavci CSD oziroma policija. Prijava nasilja drugim institucijam odpira zaposlenim v VIZ številna vprašanja in povzroča stiske, zato bomo o prijavljanju suma nasilja izčrpnije govorili posebej.

Sklic internega tima

Pravilnik predvideva, da vse dejavnosti znotraj VIZ tečejo hitro. Poleg multidisciplinarnega sodelovanja pa je pri obravnavi nasilja nad otrokom zelo pomembno predvsem usklajeno delovanje strokovnih delavcev znotraj VIZ, ki ima za otroka pomembno podporno funkcijo. Zato že najkasneje naslednji dan po uradni prijavi šolska svetovalna služba skliče interni tim v VIZ (v nadaljevanju: tim), ki bo zadolžen za pripravo pomoči otroku, obenem pa bo omogočal medsebojno podporo vsem delavcem, ki delajo z otrokom – žrtvijo.

Delovanje internega tima

Zapisali smo, da je usklajeno delo za otroka pomembno. Hkrati je pomembno za zaposlenega, da ima ustrezno podporo sodelavcev. Nič manj pomembna ni informiranost med tistimi, ki delajo z otrokom. Lahko ugotovimo, da ima interni tim pomembno vlogo v postopku, zato mu tudi Pravilnik namenja veliko prostora.

Tim skliče svetovalni delavec. Člani tima so:

- šolska svetovalna služba,
- otrokov razrednik oz. vzgojitelj in
- delavec, ki je naredil zapis.

Tim vodi šolski svetovalni delavec. Vsaj na prvem sestanku tima je navzoč tudi ravnatelj. Vsak član tima opravlja naloge, ki izhajajo iz njegovih strokovnih kompetenc, znanj in delovnega mesta, osnovna naloga vseh članov pa je dogovor o načinu podpore oziroma

pomoči otroku v VIZ, ki mora vsebovati konkretne naloge posameznih delavcev pa tudi roke za izvedbo.

Na primer, če tim oceni, da je potreben individualiziran načrt za otroka, je navadno razrednik tisti, ki bo usklajeval doseganje učnih ciljev, prilagoditve preverjanja in ocenjevanja znanja ter ostale prilagoditve, ki so otroku v pomoč. Koordinacija razrednika je še zlasti potrebna, če je učenec na predmetni stopnji, kjer ga poučuje večje število učiteljev, ki učenca vidijo le nekaj ur na teden.

Tim se dogovori tudi o podpori in sodelovanju s staršem ali skrbniki, ki otroka ščitijo. Navadno to nalogo opravljajo svetovalni delavci, če ni dogovorjeno drugače in če starši to želijo. Poudarjamo, da je vloga svetovalne službe družini podpora in svetovalna. Terapevtsko vlogo imajo druge institucije.

V Pravilniku je, izhajajoč iz ZPND, opredeljeno tudi sodelovanje VIZ oziroma njegovega tima s CSD, policijo, sodiščem in spremljanje aktivnosti vseh, ki delajo v mreži pomoči otroku. Celoten postopek vodi CSD oziroma multidisciplinarni tim, ki je na CSD ustanovljen za vsak posamezen primer. Člani šolskega tima so dolžni posredovati multidisciplinarnemu timu informacije, načrt pomoči, ki je bil pripravljen v šoli in pomoč otroku usklajevati s celostno pomočjo.

Sodelovanje ravnatelja je pomembno zaradi informiranosti, saj je dolžan ustrezno informirati tudi druge zaposlene v VIZ, organizirati pouk, če se mora tim nujno sestati in sodelovati pri organizaciji supervizije za člane tima, če jo le-ti potrebujejo. Ključno vlogo pa ima ravnatelj pri načrtovanju ukrepov za zaščito zaposlenih v VIZ pred morebitnim nasiljem, do katerega bi lahko prišlo zaradi prijave suma.

Tim se v šoli sestaja po potrebi, tolikokrat in tako pogosto, kot to zahteva narava posameznega primera. Vse sestanke internega tima sklicuje vodja tima, torej šolska svetovalna služba ali ravnatelj. Tako kot velja za vse siceršnje timske dejavnosti v VIZ, se na sestankih internega tima pišejo zapisniki, ki so uraden dokument. Zapisniki morajo vsebovati sklepe o dogovorjenih nalogah, imena nosilcev posameznih nalog in časovne roke

za njihovo izvedbo. Vsi zapisniki so varovani v skladu z Zakonom o varovanju osebnih podatkov oziroma s Pravilnikom o šolski dokumentaciji.

Delo internega tima je dinamičen proces, ki omogoča izrazito načrtovano, usklajeno in na spremembe pri otroku ali v njegovem okolju odzivno delovanje.

Ker je ustanovitev posameznega tima na šoli vezana na posamičen primer suma nasilja nad otrokom, je ena od njegovih zelo pomembnih nalog tudi ta, da na osnovi evalvacije dela in individualiziranega načrta sprejme odločitve o zaključku dela internega tima.

Spodaj povzemamo značilnosti delovanja internega tima:

Interni tim v VIZ

- skliče ga svetovalni delavec najkasneje naslednji dan po telefonski prijavi nasilja CSD ali policiji;
- tim sestavljajo: svetovalna služba, razrednik otroka, ki je žrtev nasilja, in delavec, ki je naredil zapis;
- vsaj na prvem sestanku mora biti navzoč tudi ravnatelj;
- vodja tima je šolski svetovalni delavec

5 ZAPIS DOGODKA

Zapis o dogodku oziroma izdelava zapisa je ena od prvih nalog vseh delavcev VIZ potem ko se srečajo z otrokom, ki doživlja nasilje. Gre za uraden dokument, ki predstavlja osnovo za prijavo nasilja na CSD. Dobro izdelan zapis je ena od pomembnih informacij v nadaljnjem postopku zaščite otroka.

Zapišemo imena, kraje, dneve, čas – tako, kot jih navaja otrok. Dobesedno zapišemo tudi otrokove slengovske izraze oziroma izraze, ki jih je uporabljal za opis nasilja.

V zapisu je treba uporabiti vse izraze, ki jih je uporabil otrok, dobesedno in nespremenjeno. Na primer, če otrok uporablja izraz »zajebavati«, zapišemo točno ta izraz, ali pa v primeru razkritja spolne zlorabe, če otrok pripoveduje o tem, da je storilec npr. »božal luliko«, to tudi dobesedno zapišemo. Nikoli ne moralizirajmo in ga ne popravljajmo. Zapis otrokovega pripovedovanja z navajanjem izrazov, ki jih je pri tem uporabljal, je pomemben za vse nadaljnje obravnave oziroma postopke, na primer svetovanja, sodno izvedenstvo in kazenski pregon storilca. Vsak del pripovedi, čeprav se zdi nepomemben, je ob razkritju nasilja pomemben. Pozorni smo tudi, da zapišemo imena oseb, ki jih navaja otrok – točno tako, kot jih navaja on sam. Pomembna je torej natančnost zapisa; vodilo naj bo predvsem to, da je zapis objektivni posnetek tega, kar je povedal otrok ali druga oseba.

Pri zapisu informacij – izjav drugih oseb, moramo navesti njihova imena, če nam je znano tudi njihovo razmerje z otrokom (npr. starš, babica, sosed, sošolec...), in v kakšnih okoliščinah nam je ta oseba posredovala informacije (npr. na govorilnih urah, na razredni uri...).

Vsako nasilje, posebno nad otrokom, v nas lahko vzbudi izrazito močna in neprijetna čustva, od jeze, gneva do občutkov nemoči. Vendar pa moramo pri izdelavi zapisa ostati čimbolj objektivni, zato vanj nikoli ne vnašamo svojih sodb, mnenj in lastnih občutkov. Točno takšna morajo biti tudi morebitna vprašanja, ki jih zastavljamo otroku, kadar njegova pripoved ni povsem jasna ali je zmedena – vprašanja naj bodo kratka, jasna in nevtralna ter brez sugestij.

Pri zapisu dogodka, ki smo mu sami priča, in zapisu naših opažanj o otrokovem doživljanju nasilja je treba upoštevati naslednje:

- Dogodek opišemo kratko in jedrnato, s temeljnimi podatki, kaj se je zgodilo in kje se je zgodil nasilen dogodek, kdo je izvajal nasilje in v kakšni obliki. Dogodka ne interpretiramo.
- Čim več uporabljamo premi govor in zapišemo dobesedne izjave otroka ali druge osebe.
 - Zapis ne delamo med samim razgovorom oziroma ga delamo le, če je nujno (npr. ko si zapišemo ključne podatke – datume, imena ...).
- V zapisu uporabljamo dobesedne otrokove izraze, tudi imena, in zapišemo otrokove slengovske besede. To je pomembno za vse nadaljnje obravnave in postopke svetovanja, sodnega izvedenstva in pregona storilca.
- V zapisu je treba uporabiti vse izraze, ki jih je uporabil otrok, dobesedno in nespremenjeno. Na primer, če otrok uporablja izraz »zajebavati«, zapišemo prav ta izraz, ali če ob razkritju spolne zlorabe otrok pripoveduje o tem, da je storilec npr. »božal luliko«, to tudi dobesedno zapišemo. Nikoli ne moraliziramo in otroka ne popravljamo.
- Kadar v otrokovi pripovedi ni jasno, kdo je izvajal nasilje ali pa ni jasno, kje se je dogodek zgodil in je otrok v svojem pripovedovanju zmeden, ga skušajmo spodbuditi s podvprašanji, vendar morajo biti ta nevtralna in brez sugestij (uporabljamo čim bolj vsakdanje izraze brez čustvene konotacije in ne ponujamo bolj zaželenih izrazov)
- V zapisu skrbno zabeležimo vse pomembne podatke – npr. datume in podobno: če jih otrok ne navede, dobesedno zapišemo njegovo izjavo, saj se da včasih tudi iz drugih okoliščin dogodek časovno umestiti. Zapišemo kraj, datum, prostor v stanovanju, ulico. Zavedati se je treba, da je vsak podatek, ki ga otrok pove ob razkritju, pomemben.
- V zapis ne pišemo svojih mnenj ali sodb. Zapis mora ostati čim bolj verodostojen in korekten posnetek otrokove lastne pripovedi.
- Pri zapisovanju informacij v izjavah drugih oseb moramo navesti njihova imena, če nam je znano tudi njihovo razmerje z otrokom (npr. eden od staršev, babica, sosed, sošolec ...) in okoliščine, ko nam je ta oseba dala informacije (npr. na govorilnih urah, na razredni uri...).

- Otroku je treba povedati, da bo razgovor zapisan, in ga seznaniti z nadaljnjim postopkom.
- Otrok zapisa ne podpisuje.

Ko otrok spregovori o nasilju, je običajno v hudi stiski in takrat potrebuje pa tudi zasluži vso našo pozornost. Zato med samim pogovorom ne zapisujemo, posvetimo se otroku in njegovemu doživljanju. Izjema naj bodo le:

- zaznamki o datumih,
- krajih,
- imenih ipd.

Zapis naredimo takoj po končanem razgovoru, ko so informacije še sveže in popolne. Zapisa naj otrok ne podpisuje, saj ni nobenega razloga za formaliziranje zanj že tako obremenjujoče situacije. V primeru, da nas otrok vpraša o tem, ali bomo njegovo pripoved zapisali in kdo bo zanj izvedel, mu moramo na to vprašanje podati jasn in resničen odgovor.

V zapisu mora biti jasno navedeno, komu in kaj je strokovni delavec o dogodku poročal do časa, ko zapis odda svetovalnemu delavcu; kasneje se vodijo uradni zaznamki.

Zapis je:

- kratek, jasn zapis dogodka, pogovora, opažanja, »posnetek stanja«,
- objektivni, brez osebnih mnenj,
- uraden dokument, osnova za prijavo,
- vsebuje informacije, ki jih potrebujejo zunanje institucije,
- je v pomoč pri morebitnih nadaljnjih postopkih.

Pri izdelavi zapisa je v pomoč tudi obrazec zapisa, ki je priloga Pravilnika. V obrazec vnesemo vse zahtevane osnovne podatke in opis dogodka oziroma informacije. Zapis takoj po tem, ko ga izdelamo, predamo svetovalnemu delavcu, če pa smo še pred tem obvestili tudi interventno službo CSD, mora biti to navedeno v zapisu.

ZAPIS O NASILJU NAD OTROKOM V SKLADU S PRAVILNIKOM O OBRAVNAVI NASILJA V DRUŽINI ZA VIZ

Ustanova:	Podatki o otroku:	
(popolni podatki o vzgojno-izobraževalnem zavodu, naslov)	Priimek in ime:	
	Spol (Obkrožite!) M Ž	
	Rojstni datum:	Razred:
Zapis izdelal:	Delovno mesto:	
Zapis		
(Po potrebi dodajte vrstice.)		
Ali strokovni delavec VIZ že obvestil CSD oziroma izven poslovnega časa centra interventno službo CSD o potrebni ustrezni zdravstveni oskrbi oziroma takojšnji zaščiti otroka?		
(Obkrožite!) DA NE		
Obrazložitev:		
(Po potrebi dodajte vrstice.)		
Datum in ura, ko je otrok v razgovoru poročal o dogodku oz. ko so bili opaženi znaki nasilja nad otrokom.		
Datum	Ura:	
<u>PREDAJA ZAPISA SVETOVALNI SLUŽBI:</u>		
Ime in priimek osebe, ki je zapis sestavila:	Zapis zaključen ob:	Podpis:
Ime in priimek svetovalnega delavca, ki je zapis prevzel:	Zapis prevzet dne:	Podpis:
	ob:	
Tel. številka svetovalnega delavca:		
Kdo v VIZ je bil v skladu s pravilnikom obveščen o dogodku oziroma informaciji?		
Ime in priimek:	Datum in čas:	Obvestil:
Ime in priimek:	Datum in čas:	Obvestil:

Podpis odgovorne osebe VIZ in žig

Obrazec vsebuje vse informacije, ki so potrebne, ko prijavljamo sum nasilja v družini. Vanj zapišemo: ime ustanove (VIZ), ime in priimek otroka, ki je bil deležen nasilja, kdo je napravil zapis in delovno mesto zapisovalca (učitelj, razrednik, vzgojitelj, svetovalni delavec).

V osrednjem delu zapišemo otrokovo pripoved ali pripoved tretje osebe. Pri zapisovanju upoštevamo navodila za izdelavo zapisa. V zapis lahko zapišemo tudi mnenje, ali so potrebni takojšnji ukrepi za zaščito otroka.

V rubriko »Predaja zapisa svetovalni službi« zapišemo ime in priimek osebe, ki je zapis sestavila in pa podatke o svetovalnem delavcu, ki je zapis prevzel. Podatek je pomemben za nadaljnje sodelovanje oziroma kontakt med CSD in šolo.

Primer neustreznega zapisa:

Zapis:

Pred nekaj dnevi je Gašper v stiski in prestrašen povedal, da je doma žrtev hudega družinskega nasilja s strani nasilniškega očeta, ki je poleg tega tudi alkoholik, nasilen pa je tako do žene, katero tudi verjetno pretepa. Oče uporablja v otrokovi prisotnosti neprimerne izraze, zaradi česar sklepamo, da gre verjetno tudi za znake psihičnega nasilja. Žrtev nasilja pijanega očeta je tudi Sara, njegova sestra. Gašper je opisal, kako ga je oče grdo pretepel, ga grobo vlekel po stopnicah in ga porinil v sobo, potem pa je zaradi strahu prespal noč v oblačilih....²

Zapis ni ustrezen, ker je zapisovalec moraliziral, podajal oceno (alkoholik, nasilniški oče), ni uporabljal otrokovih besed, njegovih izrazov

Primer ustreznega zapisa:

Zapis:

- Gašperja pripelje v svetovalno službo učitelj športne vzgoje. Gašper pove: "V soboto me je oči pretepel, mi zvil roko. Mama me je peljala k zdravniku."

² Filipčič, Klemenčič (2011). *Obravnavanje nasilja v družini*. Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani Ljubljana.

- Pove, da so bili v soboto na pikniku. Stric je imel rojstni dan, pili so, oče je zaspal v ležalniku.
- Pove, da je oče doma vpil, da je vpil že v avtu. Mami je rekel, da jo bo vrgel iz avta. In da se krega na druge voznike, ko je pijan.
- Pove, da ga je bilo strah, da je tudi Sara jokala.
- Pove, da je oče mami rekel prasica in kurba.
- Pove, da je oče rekel, naj gresta s Saro spat. Ker mu je rekel, da še ni zaspan, mu je oče rekel, naj zapre gobec in da je pankrt. Zgrabil ga je za roko in ga vlekel po stopnicah. Pove, da je vpil na Saro.
- Pove, da ga je bilo strah, ker sta se oči in mami kregala, da ni mogel zaspati, da je jokal v postelji.³

V tem zapisu je uporabljal zapisovalec otrokove izraze, uporablja tudi dobessedni govor. Zapis je narejen v telegrafskem stilu, je jasen in konkreten.

³ Prav tam.

6 NALOGE ZAPOSLENIH V VIZ

Z otrokom, ki je žrtev nasilja, v šoli seveda ne dela samo interni tim. Vsak primer zadeva vsakega strokovnega delavca VIZ, s katerim otrok tako ali drugače prihaja v stik.

Vodstvo šole – ravnatelj

Ravnatelj je kot uradna oseba primarno odgovoren tako za izvajanje protokola kot za ustvarjanje pogojev za nemoteno delovanje internega tima, katerega član je vedno vsaj na prvem sestanku. Ravnatelj mora biti z dogajanjem seznanjen, čeprav sam morda ne sodeluje v timu, vendar pa spremlja njegovo delo, saj mu to omogoča, da lahko formalno obvešča ustrezne ustanove o delu na primeru v VIZ. Tudi skrb za varovanje podatkov v zvezi z otrokom, ki se izmenjujejo med člani internega tima, je primarno njegova naloga, on pa je tudi tisti, ki v ustrezni obliki in potrebnem obsegu obvešča ostale strokovne delavce šole. Sprotna komunikacija med ravnateljem in svetovalnim delavcem, ki vodi tim, je v primerih obravnave nasilja še posebej pomembna.

Prav tako je naloga ravnatelja tudi, da poskrbi, da učitelji seznanijo starše, da bodo v primeru nasilja v družini ravnali po Pravilniku. Tako učitelji posredujejo informacijo staršem (jim predstavijo Pravilnik) na roditeljskem sestanku, ali pa je Pravilnik del Vzgojnega načrta šole.

Srečevanje s primeri nasilja v družini je za vsakega delavca VIZ precejšnja psihična obremenitev, zato ravnatelj strokovnim delavcem, če izrazijo to potrebo, omogoči strokovno podporo kompetentnih strokovnjakov v obliki posvetovanj, zunanjih supervizij ipd.

NALOGE RAVNATELJA:

- se seznani z dogodkom, tudi če ne sodeluje v šolskem timu, in spremlja delo internega tima,
- vedno sodeluje vsaj na prvem sestanku internega tima, kjer se določijo naloge in odgovornosti, po možnosti pa se udeležuje tudi vseh ostalih sej,
- skrbi za izvajanje protokola ter omogoča pogoje za nemoteno delovanje internega tima,
- skrbi, da je VIZ za otroka varovalni dejavnik,

- formalno obvešča ustrezne institucije, če je to dogovor tima,
- skrbi za varovanje podatkov, ki se izmenjujejo med člani internega tima, o otroku
- skrbi, da strokovnim delavcem, če je to potrebno, omogoči strokovno podporo (konzultacije oz. supervizije) kompetentnih strokovnjakov.

Svetovalna služba

Nekatere naloge svetovalnega delavca kot sklicatelja in vodje tima smo že navedli. Če je svetovalni delavec vodja internega tima, sodeluje tudi v multidisciplinarnem timu pri CSD. Poleg osnovnega svetovalnega in posvetovalnega dela z otrokom, z učitelji, drugimi delavci šole ter starši, pa mora svetovalni delavec presoditi, ali otrok potrebuje specializirano pomoč in obravnavo in otroka nato napotiti k ustreznim strokovnjakom izven VIZ, seveda v dogovoru oziroma s privolitvijo staršev oziroma po sklepu multidisciplinarnega tima na CSD. Pomemben vidik aktivnosti svetovalne službe je tudi delo s skupino oziroma razredom, v katerem je otrok, ki je bil oziroma je žrtev nasilja. Tako kot se nasilje nad otrokom dotakne vseh delavcev šole, posledice nasilja in obravnave žrtve navadno vplivajo tudi na oddelčno skupnost, katere član je otrok.

NALOGE SVETOVALNEGA DELAVCA:

- vodi interni tim VIZ,
- z otrokom vodi svetovalni razgovor,
- skrbi, da je VIZ za otroka varovalni dejavnik,
- otroka, ki je žrtev nasilja, seznani z vlogo VIZ in drugih institucij v postopku zaščite in pomoči otroka,
- otroku nudi ustrezno podporo,
- po potrebi nudi podporo ostalim članom družine, po potrebi otroka napoti k ustreznim strokovnjakom v dogovoru oz. s privolitvijo staršev oz. po sklepu multidisciplinarnega tima CSD,
- dela s skupino/oddelčno skupnostjo, kot vodja internega tima sodeluje v multidisciplinarnem timu na CSD.

Razrednik / vzgojitelj otroka

Vsi delavci VIZ pri svojem vsakdanjem delu skrbijo, da je šola za otroka varovalni dejavnik, verjetno najpomembnejšo vlogo pri tem pa ima razrednik, ki je z otrokom v neposrednem stiku največ časa. Pogosto otrok prav razrednika izbere za zaupno osebo. V teh primerih je zelo pomembno, da razrednik tesno sodeluje s svetovalno službo, in sicer iz več razlogov: prvič zato, da lahko ta prenese potrebne informacije multidisciplinarnemu timu CSD, kar omogoča bolj celovito in ažurno pomoč otroku. Poleg tega pa mu lahko svetovalni delavec ponudi ustrezno obliko intervizije. Učitelj z otrokom načrtuje delo, hkrati pa usklajuje tudi delo z oddelčnim učiteljskim zborom. Pomembno je, da v primeru, če se otroku zaradi stisk učni uspeh poslabša, zagotovi ustrezno učno pomoč in prilagoditve ter ustvarja priložnosti za otrokovo potrjevanje in uspeh.

NALOGE RAZREDNIKA / VZGOJITELJA:

- skrbi, da je VIZ za otroka varovalni dejavnik,
- če mu otrok zaupa oz. ga izbere za zaupno osebo, ohrani »status« zaupne osebe (o razgovorih piše zaznamke, se posvetuje s svetovalnim delavcem, ki mu lahko nudi intervizijo, lahko dobi tudi možnost supervizije),
- je nosilec načrta pomoči (z otrokom načrtuje šolsko delo, načrtuje delo z oddelčnim učiteljskim zborom, otroku nudi ustrezne podporne mehanizme),
- če je pri otroku zaradi stisk učni uspeh slabši, mu zagotovi ustrezno učno pomoč in prilagoditve,
- otroku ustvarja priložnosti za potrjevanje in uspeh,
- otroka nikoli ne izpostavlja pred drugimi,
- po potrebi organizira vrstniško pomoč,
- sodeluje v internem timu, ki obravnava primer,
- predstavi Pravilnik staršem na roditeljskem sestanku.

Drugi strokovni delavci

Nalog drugih strokovnih delavcev, ki niso člani tima, sam Pravilnik in njegove priloge ne opredeljujejo natančno. Tudi brez tega pa je razumljivo, da vsi dejavno sodelujejo pri pripravi, izvedbi in evalvaciji načrta pomoči oziroma svetovanja ter otroku zagotavljajo podporno okolje.

NALOGE DRUGIH STROKOVNIH DELAVCEV:

- aktivno sodelujejo pri pripravi in izvedbi ter evalvaciji načrta pomoči oziroma svetovanja,
- zagotavljajo podporno okolje otroku.

Grafični prikaz nalog iz Pravilnika

Janjuševič,

7 SODELOVANJE VIZ Z DRUGIMI INSTITUCIJAMI

Sodelovanje s centri za socialno delo

Medsebojno obveščanje o aktivnostih

Temelj sodelovanja je medsebojno obveščanje organov in organizacij, ki izvedo za nasilje v družini. Sodelovanje pa se ne izčrpa s prijavo primerov centrom za socialno delo in/ali organom pregona. Zajema tudi obveščanje o vseh načrtovanih in že izvedenih ukrepih za pomoč žrtvam zaradi njihovega usklajevanja. Svetovalna služba mora zato v primeru, ko CSD začne postopek za zaščito otroka brez prijave VIZ in zaprosi šolo za poročilo, napisati poročilo o svojih opažanjih glede ogroženosti otroka zaradi suma nasilja, zlorabe ali zanemarjanja. Svetovalni delavec, ki pripravlja poročilo, vanj vključi opažanja vseh zaposlenih, ki so v stiku z otrokom. V pomoč pri pripravi tovrstnega poročila so svetovalnemu in drugim delavcem lahko okvirna navodila, ki veljajo za izdelavo zapisa. Če je VIZ podal prijavo o sumu nasilja centru za socialno delo, mu je CSD dolžan v roku petih dni posredovati povratno informacijo o opravljenih začetnih aktivnostih (4. člen Pravilnika o sodelovanju organov).

Posredovanje podatkov

ZPND določa dolžnost posredovanja podatkov centrom za socialno delo, ki so dolžni voditi zbirke podatkov oseb, ki so jih obravnavali kot žrtve in kot povzročitelje nasilja (27. člen ZPND). Namen zbiranja teh podatkov pa ni le njihova statistična obdelava, ampak tudi (ali predvsem) nuditi žrtvam in povzročiteljem nasilja učinkovito obravnavanje. Razlika med medsebojnim obveščanjem in posredovanjem podatkov CSD je predvsem v tem, da medsebojno obveščanje zajema vse organe in organizacije, ki obravnavajo primere nasilja v družini in informacije potujejo med njimi (katere, kdaj in kako, določajo podzakonski akti).

V skladu s področnimi zakoni pa so organi in organizacije dolžni v svojih zbirkah podatkov voditi nekatere podatke o obravnavanju nasilja v družini (v tem smislu so upravljalci določenih zbirk podatkov). In takšne podatke morajo posredovati CSD, če jih CSD k temu pozove. ZPND taksativno našteva upravljalce podatkov in določa, katere podatke so dolžni posredovati CSD. V Zakonu o osnovni šoli je npr. določeno, da šola zbira podatke o otrocih

in mladostnikih, ki potrebujejo pomoč in svetovanje (95.čl. Zakona o osnovni šoli). V praksi so se večkrat zastavljala vprašanja, ali so šole te podatke dolžne posredovati CSD ali pa bi bilo njihovo posredovanje v nasprotju z Zakonom o varstvu osebnih podatkov.

ZPND takšno dilemo odpravlja in v 2. odstavku 32. člena določa, da so izvajalci vzgojno-izobraževalne dejavnosti dolžni posredovati CSD:

- podatke o vključitvi v vzgojno-izobraževalne zavode,
- podatke iz zbirke podatkov o otrocih in mladostnikih, ki potrebujejo pomoč in svetovanje.

Sodelovanje predstavnika VIZ v multidisciplinarnem timu na CSD

Že pred sprejemom ZPND so nekateri CSD za obravnavanje zahtevnejših primerov zlorab otrok oblikovali time, v katerih so sodelovali predstavniki različnih organov in organizacij. Nekateri CSD so imeli stalne strokovne (notranje) time, drugi so sklicevali time le v posamičnih primerih. Tudi sestava timov je bila različna. To kaže, da je bila ideja medinstitucionalnega pristopa pri delovanju CSD dobro sprejeta že pred sprejemom ZPND. Ker pa so bili ustanovitev, sestava in način dela timov zelo različni in pogojeni predvsem z osebnimi predstavami zaposlenih na CSD, je ZPND uzakonil timsko delo kot obvezno; centrom za socialno delo nalaga ustanovitev multidisciplinarnih timov za obravnavanje nasilja v družini (3.odst. 11.čl.). Sestavo tima in način dela pa je določil minister, pristojen za delo, družino in socialne zadeve v podzakonskem aktu, imenovanem Pravilnik o sodelovanju organov ter o delovanju centrov za socialno delo, multidisciplinarnih timov in regijskih služb pri obravnavi nasilja v družini (pravilnik je začel veljati 15.4.2009). CSD sam odloči, ali bo sklical multidisciplinarni tim in v primeru, da ga skliče, se tudi odloči, ali bo povabil predstavnika VIZ v ta tim. Temu povabilu se je VIZ dolžan odzvati, k čemer ga (tako kot druge organe, pozvane k sodelovanju v multidisciplinarnem timu) zavezuje ZPND; ravnatelj je dolžan zagotoviti sodelovanje predstavnika VIZ v multidisciplinarnem timu. Po Pravilniku o obravnavi nasilja za VIZ je predstavnik VIZ v takšnem timu vodja internega tima, praviloma je to svetovalni delavec, v skladu s potrebami pa se vanj vključijo tudi drugi člani internega tima VIZ. Svetovalni delavec v multidisciplinarnem timu skrbi za medsebojno informiranje o aktivnostih in delu z otrokom v VIZ ter o sklepih in aktivnostih za zaščito otroka s strani multidisciplinarnega tima. VIZ ima tudi možnost, da v skladu s svojo strokovno presojo multidisciplinarnemu timu poda mnenje o tem, na kaj naj bo CSD

posebej pozoren, da bodo v postopku obravnavanja nasilja varovane otrokove koristi. Glede na dobro poznavanje otroka in njegovih potreb s strani šole je takšno mnenje lahko multidisciplinarnemu timu v veliko pomoč pri načrtovanju najboljše možne pomoči otroku.

Ne glede na ZPND in resorne pravilnike, je realno pričakovati, da bodo postopki za zaščito otrok, žrtev nasilja, občasno zaradi različnih razlogov tudi zastajali oziroma se bo prišlo do zapletov. Če VIZ oziroma interni tim dobi informacije o tem, da se nasilje na otrokom po prijavi nadaljuje, ali pa meni, da postopek za zaščito poteka prepočasi ali ne dovolj učinkovito, je ravnatelj o tem dolžan obvestiti pristojni CSD. V primerih, da postopek tudi po tem po mnenju internega tima poteka prepočasi ali ne daje ustreznih rezultatov glede zaščite otroka, ravnatelj o tem obvesti socialno inšpekcijo.

Sodelovanje s policijo, tožilstvom in sodiščem

Dolžnost prijave suma nasilja

O dolžnosti prijave smo že govorili, na tem mestu le še posebej opozarjamo nanjo. Nasilje v družini je tudi kaznivo dejanje in kaznovanje storilcev pomembno prispeva k varnosti žrtev, pri drugih nasilnežih (in javnosti na sploh) pa krepi zavedanje, da je nasilje v družini nesprejemljivo, zavržno in da bodo nasilneži kaznovani. Šola o prijavi nasilja ni dolžna obveščati staršev.

Posredovanje zahtevanih podatkov

Že pred sprejemom ZPND je bilo potrebno v skladu s kazensko zakonodajo posredovati policiji, tožilstvu in sodišču vse podatke, ki so jih navedeni organi zahtevali. Vzgojno-izobraževalni zavodi naj se ob tem ne obremenjujejo z vprašanjem, ali so takšne zahteve upravičene in morebiti v skladu z Zakonom o varovanju osebnih podatkov; o tem v sodnih postopkih odloča sodišče, ki vodi konkretni postopek oziroma v primeru pritožbe višje sodišče. VIZ pa so se dolžni odzvati na poziv policije ali sodišča za posredovanje določenih podatkov in če se odzovejo, s tem ne morejo ravnati nezakonito.

Obveščanje policije o kršitvah prepovedi približevanja

Slovenska zakonodaja pozna več oblik prepovedi približevanja nasilnežev, ki se vsebinsko sicer ne razlikujejo, za izrek prepovedi pa so pristojni različni organi v različnih postopkih. Ker mora VIZ posredovati policiji morebitne kršitve te prepovedi, v nadaljevanju kratko povzemamo značilnosti teh prepovedi in njihove zakonske osnove:

- Novela Zakona o kazenskem postopku iz leta 1999 (Ur.l. RS, št. 72/98) je uvedla alternative priporu, med katerimi je tudi prepoved približanja določenemu kraju ali osebi (195.a člen ZKP). Ker gre za alternativo priporu, jo je seveda mogoče izreči samo v primeru storitve tistih kaznivih dejanj, pri katerih je zaradi njihove teže in ob izpolnjevanju drugih pogojev mogoče izreči pripor. Novi kazenski zakonik, ki se je začel uporabljati 1.11.2008, je oblikoval novo kaznivo dejanje »nasilje v družini« (191.čl. KZ-1), v katerega je zajel vse lažje oblike nasilja. Določil je kazen v takšni višini, da je za razliko od prejšnjega kazenskega zakona za vse oblike nasilja mogoče izreči pripor in torej tudi prepoved približevanja kot alternativo priporu. Če nasilnež krši takšno prepoved, mu sodišče lahko izreče pripor.
- Leta 2003 je novela Zakona o policiji (Ur.l. RS, št. 79/03) uvedla možnost, da policisti odredijo prepoved približevanja določenemu kraju oziroma osebi v tistih primerih nasilja v družini, ki predstavljajo prekršek. Policisti izrečejo prepoved približevanja za 48 ur, preiskovalni sodnik pa lahko prepoved podaljša do skupnega trajanja 10 dni. Navedeni ukrep se lahko izreka od 26.9.2004, ko je stopil v veljavo Pravilnik o prepovedi približevanja določenemu kraju oziroma osebi (Ur.l. RS, št. 95/2004). Od novele Zakona o policiji iz leta 2006 (Ur.l. RS, št. 78/2006) pa je mogoče izreči prepoved približevanja ne samo za prekrške z elementi nasilja, ampak tudi za nasilna kazniva dejanja. V letu 2005 je policija izrekla 152 prepovedi približevanja, v letu 2009 pa že 1120. Če nasilnež krši tako izrečeno prepoved, se ga denarno kaznuje.
- Prepoved približevanja pa je določil tudi Zakon o preprečevanju nasilja v družini v 19. členu (»prepovedi zaradi nasilnih dejanj«). Po tem zakonu se prepoved ne izreče po uradni dolžnosti, ampak mora njen izrek sodišču predlagati žrtev sama oziroma njen zastopnik. O tem predlogu odloča Okrožno sodišče v nepravdnem postopku. V primeru kršitve odredjene prepovedi približevanja se storilca lahko prisili k njenemu spoštovanju po pravilih izvršilnega postopka (izrek denarne kazni).

Za lažjo ponazoritev prepovedi približevanja po različnih zakonih smo njihove temeljne značilnosti predstavili v spodnji tabeli:

Pravna podlaga	Predlagatelj izreka prepovedi	Odreditelj ukrepa	Trajanje	Posledice kršitve
Zakon o kazenskem postopku	Državni tožilec	Preiskovalni sodnik	Dokler ni končan kazenski postopek, največ pa 2 leti in 3 mesece	Odreditev pripora
Zakon o policiji	Policija – po uradni dolžnosti	Policist za 48 ur, podaljšanje preiskovalni sodnik	Do 70 dni	Denarna kazen
Zakon o preprečevanju nasilja v družini	Žrtev nasilja	Sodnik v nepravdnem postopku	Do 1 leta	Denarna kazen

Prepoved približevanja po vseh navedenih zakonih lahko zajema tudi prepoved približevanja otrokom, vključenim v VIZ. Tako je lahko v prepovedi približevanja npr. določeno, da se starš otroku ne sme približati na določeno razdaljo ali da se ne sme na določeno razdaljo približati vrtcu ali šoli. Vodstvo šole mora biti v takšnem primeru obveščeno o izrečeni prepovedi in o njenem trajanju. Takšno obvestilo lahko prejme od policije, sodišča ali CSD. Pravilnik o obravnavi nasilja določa obveznost vodstva VIZ, da v primeru, če v VIZ zaznajo kršitev prepovedi približevanja otroku, o tem takoj obvesti policijo. Zato mora vodstvo o prepovedi približanja otroku obvestiti učitelje oziroma vzgojitelje, ki v primeru zaznane kršitve o tem takoj obvestijo vodstvo.

Ukrepi za zaščito zaposlenih

Tudi zaposleni v VIZ so lahko žrtve nasilja s strani odrasle osebe, ki izvaja nasilje nad otrokom. V takšnem primeru vodstvo šole obvesti policijo (vloži prijavo) in tako sodeluje pri zagotavljanju varnosti zaposlenih.

Zaposleni v VIZ kot priče v kazenskem postopku

Zaposleni v VIZ so lahko poklicani, da sodelujejo kot priče v različnih sodnih postopkih: kazenskem, pravnem in nepravdnem. Pravila pričanja so v vseh postopkih urejena podobno, v nadaljevanju pa povzemamo določbe Zakona o kazenskem postopku.

- *Priča se mora odzvati vabilu na zaslišanje*

Če se priča vabilu ne odzove in ne pride na sodišče na dan, določen v vabilu, lahko sodišče odredi prisilno privedbo (pričo pride na njen dom ali delovno mesto iskat policija in jo nemudoma odpelje na sodišče). Lahko pa sodišče kaznuje takšno osebo tudi z denarno kaznijo. Zakon o kazenskem postopku v 78. členu določa višino kazni za osebo, ki se ne odzove vabilu za pričanje: »Denarna kazen znaša najmanj eno petino zadnje uradno objavljene povprečne mesečne neto plače v Republiki Sloveniji na zaposleno osebo, in največ trikratni znesek te plače.« Do navedenih posledic pa ne pride, če priča svoj izostanek opraviči, vendar mora biti razlog opravičljiv (npr. priča ne more priti na sodišče zaradi bolezni in zato sodišču pošlje zdravniško potrdilo o svoji bolezni).

- *Priča mora pričati (podati izjavo in odgovarjati na vprašanja)*

Če je zaposleni v VIZ pozvan na sodišče kot priča, mora pričati – podati izjavo. Le če je v določenem sorodstvenem razmerju z obdolženim, je oproščen pričanja. Na to ga mora sodišče posebej opozoriti. Zaposleni v VIZ se ne morejo sklicevati na varovanje poklicne skrivnosti in iz tega razloga odkloniti pričanje ali odgovor na posamezno vprašanje. To je bilo mogoče do leta 2003, takrat pa je bil Zakon o kazenskem postopku spremenjen in sedaj v 236. členu izrecno določa, da če je otrok žrtev nasilja v družini ali spolne zlorabe zunaj družine, se pričež v kazenskem postopku ne morejo sklicevati na poklicno skrivnost. Če priča noče pričati, jo lahko sodišče kaznuje z

denarno kaznijo (enako kot v primeru, če ne pride na sodišče). Če oseba tudi po tem, ko je denarno kaznovana, noče pričati, jo sodišče lahko zapre, dokler ni pri volji pričati, vendar največ za en mesec.

- *Priča je dolžna govoriti resnico in ne sme ničesar zamolčati*

Sodišče bo po uvodnih vprašanjih (o njenem imenu in naslovu) ter opozorilih od priče zahtevalo, naj pove vse, kar ve o zadevi, nato pa ji bo sodnik zastavljal vprašanja, na katera je priča dolžna odgovoriti. Če želi, si zaposleni lahko pomaga z zapiski, ki so nastali med razgovori z otrokom ali zapisi o opažanjih, ki si jih je beležil zaposleni v VIZ. Vendar pa mora uvodoma sodišče prositi za dovoljenje, če si lahko pomaga z njimi. Priča mora govoriti resnico in povedati vse, kar ve o zadevi. Če potvarja dejstva, laže ali zamolči kakšne okoliščine, stori kaznivo dejanje krive izpovedbe, za katero je predpisana kazen do 5 let zapor. Vendar pa je to kaznivo dejanje podano le, če priča hote potvarja dejstva (in ne, če jih npr. napačno interpretira) ali dejstva namenoma zamolči (in ne, če se jih npr. več ne spomni).

- *Obtoženec je praviloma pri pričanju navzoč.*

Glavne obravnave so javne (udeležijo se jih lahko vsi zainteresirani, tudi novinarji), le izjemoma je javnost izključena. Eden izmed razlogov za izključitev javnosti je korist mladoletnika; iz tega razloga so glavne obravnave v zadevah, ko je bil otrok žrtev nasilja v družini, zaprte za javnost. Vendar je v vsakem primeru na glavni obravnavi vedno prisoten obtoženec in njegov zagovornik. Če je zaposlenega v VIZ zaradi navzočnosti obtoženca strah ali se počuti izredno neprijetno, lahko to pove sodniku in ga prosi, če obtoženca v času njegovega pričanja odstrani iz sodne dvorane. Sodnik bo odločil o takšnem predlogu in tudi če mu ne bo ugodil, priča mora podati izjavo.

8 ZBIRANJE IN HRAMBA PODATKOV O OBRAVNAVI OTROKA, KI JE ŽRTEV NASILJA

Ali je za zbiranje podatkov o otroku, za katerega VIZ domneva, da je žrtev nasilja v družini, potrebno soglasje staršev?

Zakon o vrtcih (43. čl.) in *Zakon o osnovni šoli* (95. čl.) določata, da vrtci in osnovne šole vodijo zbirko podatkov o otrocih, ki potrebujejo pomoč in svetovanje. V to skupino otrok sodijo nedvomno tudi otroci, za katere VIZ domneva, da so žrtve nasilja v družini. Vse aktivnosti VIZ so namreč usmerjene v pomoč otroku; tako aktivnosti v sami šoli kot tudi sodelovanje z drugimi institucijami, ki v okviru svojih pristojnosti pomagajo otroku (CSD, policija, tožilstvo, sodišče).

Prej navedena zakona izrecno določata, da mora VIZ za zbirko podatkov o otrocih, ki potrebujejo pomoč oziroma svetovanje, pridobiti pisno soglasje staršev, saj so starši zakoniti zastopniki mladoletnih otrok. Vendar pa določata tudi pomembno izjemo:

Če je otrok, ki potrebuje pomoč oziroma svetovanje, v družini ogrožen in ga je potrebno zavarovati, VIZ za vodenje zbirke podatkov o takšnem otroku ne potrebuje soglasja staršev.

Ob tem velja poudariti, da je otrok v družini ogrožen v primeru vseh oblik in intenzivnosti nasilja – ogrožen je njegov nemoten razvoj. Ni torej potrebno, da bi bil otrok žrtev težjih oblik fizičnega nasilja in bi bilo zato ogroženo njegovo življenje.

V povzetku, VIZ so po *Zakonu o preprečevanju nasilja v družini* dolžni pomagati otrokom, ki so žrtve nasilja oziroma za katere domnevajo, da so žrtve nasilja. Zato za nudenje pomoči otroku in za zbiranje podatkov, ki bodo omogočili učinkovito pomoč otroku, VIZ ne potrebujejo soglasja staršev. Tudi če npr. starš kot zakoniti zastopnik otroka VIZ izrecno »prepove« obravnavanje otroka z namenom nudenja pomoči, nima takšna izjava nobenega učinka na navedeno (zakonsko) dolžnost VIZ.

Kdo zbira podatke?

Pravilnik o zbiranju in varstvu osebnih podatkov na področju osnovnošolskega izobraževanja (2004, 2008 – v nadaljevanju *Pravilnik za OŠ*) in *Pravilnik o zbiranju in*

varstvu osebnih podatkov na področju predšolske vzgoje (2004 – v nadaljevanju *Pravilnik za vrtce*) določata, da:

osebne podatke o otrocih, ki potrebujejo pomoč oziroma svetovanje, zbira svetovalna služba in so del osebne mape otroka (11.čl. *Pravilnika za OŠ*, 7. čl. *Pravilnika za vrtce*).

Svetovalni delavec je v skladu z 8.čl. *Pravilnika* tudi vodja internega tima za obravnavanje otroka, ki je žrtev nasilja v družini. V osebnih mapah se tako hrani zapis o zaznavi nasilja, zapisniki internega tima po *Pravilniku*, vse aktivnosti VIZ po *Pravilniku* (npr. individualni program, zapisi o razgovorih z otrokom, starši, strokovnimi delavci, kopije poročil VIZ za CSD itd.)

Hranjenje osebnih map

Pravilnik za OŠ (23.čl.) in *Pravilnik za vrtce* določata tudi način hranjenja osebnih map otrok, ki potrebujejo pomoč oziroma svetovanje:

Osebne mape se hranijo v svetovalni službi v posebni omari, ki mora biti ustrezno zavarovana, ključke pa imajo samo pooblaščen delavci.

Čas hranjenja osebne mape

Osebne mape se tako v vrtcih kot v osnovnih šolah hranijo še eno leto po zaključku šolanja učencev (23.čl. *Pravilnika za šole*) oziroma eno leto po odhodu otroka iz vrtca (4.čl. *Pravilnika za vrtce*). Po preteku tega roka morajo biti osebne mape fizično uničene. Fizično uničenje se izvede komisijsko, pri čemer se sestavi zapisnik o načinu uničenja, času in kraju ter navzočih članih komisije, ki je to izvedla.

To pomeni, da po preteku roka za hranjenje osebne mape tudi policija in sodišče ne moreta imeti vpogleda v tako zbrane podatke, ki bi sicer lahko predstavljali dokaz o izvajanju nasilja, če je bil zoper povzročitelja nasilja uveden kazenski postopek. Vendar pa mora VIZ že od same zaznave nasilja sodelovati tako s CSD kot policijo, tožilstvom in sodiščem, kar pomeni, da bo večina informacij, pridobljenih v postopku nudenja pomoči otroku v VIZ,

sprotno posredovana navedenima organoma in pri njih hranjena v skladu s področnimi pravili, ki zavezujejo navedene organe.

Tudi po uničenju osebnih podatkov pa so ti še vedno poklicna skrivnost, saj varovanje podatkov kot poklicne skrivnosti tako *Zakon o vrtcih* kot *Zakon o OŠ* časovno ne omejujeta. Osebe, ki so se v času obravnavanja otroka v VIZ seznanile z določenimi podatki, morajo te podatke vedno varovati kot poklicno skrivnost, jih torej ne posredovati drugim osebam. Vendar pa bo tudi po uničenju osebne mape lahko sodišče pozvalo npr. svetovalnega delavca VIZ, ki je zbiral navedene podatke za nudenje pomoči, da kot priča pove, kaj je pri svetovalnem delu z otrokom izvedel. V takšnem primeru mora svetovalni delavec povedati vse, česar se spomni in je bilo sicer zapisano v že uničeni osebni mapi. V tem primeru je namreč razrešen varovanja poklicne skrivnosti po kazenski zakonodaji.

Ali imajo starši pravico vpogledati v osebno mapo svojega otroka?

Po 30. členu *Zakona o varstvu osebnih podatkov* ima vsak pravico seznaniti se z lastnimi osebnimi podatki, ki jih na podlagi zakona zbirajo za to pristojni organi. Ker so v vrtcih in osnovnih šolah otroci mladoletni, pravico otrok do seznanitve s podatki iz osebne mape izvajajo njihovi starši. Starši so *po Družinskem zakoniku* zakoniti zastopniki otrok, dokler jim ni s sodno odločbo odvzeta roditeljska pravica. To pomeni, da je tudi starš, ki otroku povzroča nasilje, kljub takšnemu svojemu ravnanju še vedno njegov zakoniti zastopnik. Iz tega njegovega statusa izhaja, da ima pravico seznaniti se z osebnimi podatki, ki jih o otroku zbirajo VIZ, torej z vso dokumentacijo v osebni mapi (tudi npr. z zapisom o zaznavi nasilja, v katerem bo v večini zadev povzeta izjava otroka).

Leta 2004 sprejeta *Pravilnik za OŠ* in *Pravilnik za vrtce* sta enako določala, da imajo starši pravico do vpogleda »v strokovno interpretirane podatke«, ki jih OŠ oziroma vrtec zbira zaradi svetovanja in pomoči otroku in da si te strokovno interpretirane podatke lahko starši prepisujejo, izpisujejo ali fotokopirajo. V praksi je prihajalo do vprašanj, kaj to pravzaprav pomeni; ali se starš lahko seznani le s strokovno interpretacijo zbranih podatkov s strani svetovalne službe (ki se izčrpa v pogovoru s svetovalno službo) ali pa lahko vpogleda v osebni spis in si ga fotokopira oziroma prepiše podatke. Glede tega je informacijska pooblaščenka zavzela (neobvezno) mnenje (št. 0712-379/2006/2, objavljeno na spletni

strani www.ip-rs.si), da imajo starši na podlagi Pravilnika za OŠ, ne le pravico do vpogleda v podatke, temveč jim je šola dolžna poleg vpogleda zagotoviti tudi strokovno interpretacijo teh podatkov. Šola in vrtec morata torej omogočiti staršem ne le vpogled v osebne podatke (osebno mapo) otroka, ampak sta jim dolžna te podatke tudi strokovno razložiti. Glede podatkov, ki jih zbira vrtec, takšna ureditev še vedno velja. Spremenjen pa je bil *Pravilnik za OŠ* iz leta 2008, tako da se 36. člen po novem glasi:

Starši imajo pravico do vpogleda v vse zbirke osebnih podatkov, ki se nanašajo na njihovega otroka. Staršem je treba omogočiti pregledovanje, prepisovanje in kopiranje teh podatkov. Starši imajo pravico vedeti, komu so bili osebni podatki njihovih otrok posredovani.

Nesporno je torej določeno, da mora šola omogočiti staršem vpogled v vse zbrane podatke (kot je sicer izhajalo že iz pravilnika iz leta 2004), ni jim pa več dolžna podati njihove strokovne interpretacije.

Čeprav to ni več zapisano kot dolžnost, pa bo v primeru zbiranja podatkov zaradi ogroženosti otroka v družini potrebna strokovna interpretacija s strani svetovalne službe zaradi varovanja koristi otroka – da starš zaradi seznanitve s podatki (in npr. z izjavami otroka svetovalni službi) ne bi stopnjeval nasilja oziroma nadaljeval z njim. Poleg tega pa lahko pogovor s starši tudi prispeva k izboljšanju razmer v družini.

Ali se zaposleni v VIZ lahko seznani s podatki iz osebne mape?

Svetovalni delavci so podatke o otrocih, ki potrebujejo pomoč oziroma svetovanje, dolžni varovati kot poklicno skrivnost. To izrecno določa *Zakon o vrtcih* in *Zakon o osnovni šoli*. To ne pomeni le, da podatkov ne smejo razkriti osebam, ki niso zaposlene v VIZ, ampak jih zavezuje poklicna molčečnost tudi v razmerju do sodelavcev v VIZ.

Vendar pa 14. člen *Pravilnika za OŠ* določa: »Svetovalni delavec sme s strokovno interpretiranimi podatki iz zbirke podatkov seznaniti strokovne delavce, ki poučujejo oziroma delajo z učencem, če je to potrebno za njihovo nadaljnje delo z učencem in za dosego namena postopka nudenja pomoči oziroma svetovanja.« Vsebinsko enak je 9. čl. *Pravilnika za vrtce*.

9 PREPOZNAVANJE SPOLNE ZLORABE OTROK IN MLADOSTNIKOV TER NJIHOVA ZAŠČITA

To poglavje je namenjeno učiteljem, vzgojiteljem in svetovalnim delavcem, ki delajo v VIZ z otroki v starosti od 3 - 14 do let. Vsebuje različne vsebine v skladu z različnimi cilji.

Splošni cilj poglavja je opremiti učiteljice, vzgojiteljice in svetovalne delavce, ki delajo s predšolskimi in šolskimi otroci, z vsem potrebnim znanjem, zamislami in spretnostjo, da bodo lahko preprečili spolno zlorabo otroka. Zato morajo dobro razumeti, kaj je spolna zloraba in kakšne so njene posledice. To so težko dojemljivi koncepti. Vsi bi radi verjeli, da otroci v otroštvu ostajajo nedolžni in da se jim ne zgodi nič hudega, a je resničnost drugačna. Spolna zloraba otrok je pogostejša, kot si morda mislimo. To je še vedno skrita, nevidna, nezaznavna, neimenovana težava, ob kateri se ne ukrepa. Vaje, ki pomagajo ozaveščati otroke in odrasle, je treba izvajati v praksi. Teorija, napotki in vaje v tem poglavju bodo vsem, ki delajo z majhnimi otroki, omogočili osnovno razumevanje spolne zlorabe otrok, njenih najrazličnejših oblik, posledic in tudi kazalnikov.

Spolna zloraba otrok: skriti problem

Po oceni Sveta Evrope je v Evropi spolno zlorabljen vsak peti otrok. To je v večini družb občutljiva tema, o kateri se težko pogovarjamo. Miti in tabuji o spolnosti so prisotni v vseh kulturah, zlasti v povezavi z otroki. Spolna zloraba otrok je skriti problem. Ljudje o njem neradi govorijo in premišljujejo, ker jim je ob tem neprijetno. Ne morejo razumeti, kako lahko kdo zlorabi otroka. Vendar se dogaja pogosteje, kot mislimo.

V zgodnjem otroštvu, ko otroci še ne morejo opisati svojih izkušenj, sploh ne o spolnosti, je spolna zloraba pogosto neimenovana. Po navadi se dogaja v okoljih, ki bi morala biti za otroke varna – doma, v šoli, na različnih krajih, kjer otroci preživljajo prosti čas, v skupnosti. Otroci storilcem večinoma zaupajo (to so odrasli skrbniki, člani družine, učitelji, vzgojitelji, vrstniki ali starejši otroci). Storilci izrabijo ljubezen in moč, zatekajo pa se tudi k manipulaciji in skrivanju »slabih« skrivnosti. Mnogi otroci čutijo, da je nekaj narobe, a tega

še več let ne znajo izraziti. Zato morajo vedeti, kaj je spolna zloraba (tudi če je še ne poimenujejo tako), jo prepoznati (s čustvi in občutji) in vedeti, koga lahko prosijo za pomoč, ko se jim nekaj takšnega zgodi. Odrasli skrbniki so odgovorni, da se s tem spoprimejo – se ustrezno poučijo, da lahko preprečijo, zaznajo in ukrepajo, ko se srečajo s spolno zlorabo otrok.

Leta 2007 je konvencija Sveta Evrope o zaščiti otrok pred spolnim izkoriščanjem in spolnim zlorabljanjem (Lanzarotska konvencija) določila mednarodne standarde, med katere spada pregonjanje teh zločinov. Postala je zakonska obveza, da bodo otrokom vseh starosti zagotovili preventivo in izobraževanje o spolnosti.

Veliko držav je spremenilo zakonodajo v skladu z zahtevami Lanzarotske konvencije, da bi lahko izvajale programe za zaščito otrok. Spolna zloraba otrok je večinoma skrita pred javnostjo, izjema so le občasne novice, ki omogočajo zgolj omejen pogled na ta zelo razširjen problem.

Spolna zloraba otroka vpliva na njegov razvoj na vseh ravneh – telesni, psihološki, spolni in družbeni. Povzroči lahko hude posledice, tako telesne kot psihološke. Marsikatera je nepopravljiva in lahko pripelje celo do smrti. Spolna zloraba otroka je kršenje otrokovih pravic. Zato so se države, ki so ratificirale Lanzarotsko konvencijo, zakonsko obvezale, da bodo uvajale programe za preprečevanje in odkrivanje spolnih zlorab ter posredovale, da bodo otroci varni in se bodo nemoteno razvijali.

Odgovornost strokovnih delavcev v VIZ

Večina zakonodaj od odraslih zahteva, da prijavijo vsako nasilje nad otroki in zagotovijo pomoč otrokom, ki doživljajo nasilje. Prijava spolne zlorabe otroka je v mnogih državah obvezna. Strokovnjaki, ki delajo neposredno z otroki, so tudi odgovorni, da poskrbijo za varno okolje, v katerem vsi spoštujejo otrokove pravice in v katerem se lahko otroci optimalno razvijajo. Okolje je za otroke varno, če delujejo sistemi za preprečevanje, zaznavanje in ukrepanje ob vsakem nasilju nad otroki, vključno s spolno zlorabo.

Šole, vrtci in varstveni zavodi morajo biti varno okolje, v katerem se lahko otroci učijo. Otroci, ki živijo v strahu, s krivdo ali v skrbeh, se ne morejo učiti. Zato morajo učiteljice in vzgojitelji svoje učenke in učence naučiti, da spregovorijo o spolni zlorabi, ko se jim ta zgodi, in jim takrat zagotoviti oporo in zaščito. Šole morajo po- učiti otroke, kako zaznati nevarnost in prositi za pomoč. Na univerzah in drugih pedagoških visokošolskih usta- novah redko izobražujejo študentke in študente o preprečevanju in zaznavanju spolne zlorabe otrok, čeprav je ta pogosta.

V šoli otroci spoznajo ljudi, ki niso del družine. Tam spoznajo druge otroke in odrasle, ki se vedejo drugače kot njihovi bratje, sestre in starši. Razvijajo nove odnose: do drugega otroka v skupini, do učitelja, učiteljice, vzgojiteljice, vzgojitelja itd. Vrtec vpliva na otrokov pogled na izobraževanje (lahko je priložnost ali breme) in šolo (lahko v njej uživa ali pa trpi, se je boji ali izogiba). Vzgojitelji in učitelji lahko učence navdušijo nad izobrazbo, lahko pa jim zagrenijo vse, kar je povezano s šolo. Strokovnjaki in strokovnjakinje so dolžni otrokom povsod zagotoviti občutek varnosti, zlasti v ključnih letih razvoja.

V pričujočem poglavju želimo vzgojiteljem in učiteljem dati praktična navodila za delo z njimi, ki bodo učinkovita, jasna in nezahtevna. Izkušene vzgojiteljice in učitelji/ice se bodo lahko oprli tudi na lastne izkušnje, tisti s krajšim stažem pa bodo uporabljali naučene tehnike, da bodo lažje poskrbeli za varnost otrok.

Kaj je spolna zloraba otroka

V tem podpoglavju opredelimo osnovne pojme, ki jih morajo učiteljice in učitelji in druge vzgojiteljice in vzgojitelji razumeti pri izvajanju strokovnega izobraževanja o preprečevanju in prepoznavanju spolne zlorabe otroka.

OPREDELITEV SPOLNE ZLORABE OTROKA

Lanzarotska konvencija⁴ je mednarodni dokument in pogodba Sveta Evrope, ki opredeljuje

⁴ Svet Evrope (2007), Konvencija Sveta Evrope o zaščiti otrok pred spolnim izkoriščanjem in spolnim zlorabljanjem (Lanzarotska konvencija), ETS No. 201, Svet Evrope, Strasbourg, dostopno na: www.coe.int/en/web/children/convention.

spolno zlorabo otroka in opisuje tudi različne oblike spolnega nasilja nad otroki v vseh okoljih, od doma in družine, do šole. Lanzarotska konvencija opredeljuje spolno zlorabo takole:

Sodelovanje v spolnih dejavnostih z otrokom, ki v skladu s pravno veljavnimi predpisi nacionalnega prava ni dosegel zakonske starosti za spolne dejavnosti, razen ko so to sporazumne spolne dejavnosti med mladoletniki (18.1 a člen).

Sodelovanje v spolnih dejavnostih z otrokom: ob uporabi prisile, sile ali groženj; ali ob zlorabi zaupnega odnosa, avtoritete ali vpliva nad otrokom, vključno v družinskem krogu; ali ob zlorabi položaja v primeru posebne ranljivosti otroka, zlasti zaradi telesnih ali duševnih ovir ali položaja odvisnosti (18.1.b člen)

Te opredelitve zajemajo vse spolne dejavnosti z otroki, z izjemo sporazumne spolne dejavnosti med mladoletniki, in poudarjajo oteževalne dejavnike ob uporabi prisile in manipulacije, ob zlorabi avtoritete ali vpliva nad otrokom, saj so za večino spolnih zlorab otrok odgovorni odrasli, ki so otroku najbližje.

V skladu z Lanzarotsko konvencijo bi bilo treba nameniti pozornost temu, da sprejmemo vse potrebne zakonodajne ali druge ukrepe za preprečitev kakršne koli oblike spolnega izkoriščanja in spolne zlorabe otrok ter jih zaščitimo (4. člen), vključno z vsemi potrebnimi zakonodajnimi ali drugimi ukrepi za spodbujanje ozaveščenosti o varstvu in pravicah otrok tistih oseb, ki imajo redne stike z otroki na področju izobraževanja, zdravstva, socialnega varstva, sodstva, javnega reda ter na področjih, povezanih s športnimi, kulturnimi in prostočasnimi dejavnostmi (5. člen). Hkrati pa določa, »naj vsaka država sprejme vse potrebne zakonodajne ali druge ukrepe, s katerimi zagotovijo obveščenost otrok v osnovnih in srednjih šolah o nevarnostih spolnega izkoriščanja in spolne zlorabe kot tudi o sredstvih za samozaščito v skladu s svojo razvojno stopnjo. Informacije se posreduje ob sodelovanju s starši, upoštevajoč starost otroka, so vključene tudi informacije o spolnosti, pri čemer se posebno pozornost namenja tveganjem, ki izhajajo iz uporabe novih informacijskih in komunikacijskih tehnologij (6. člen).

Strokovno izobraževanje, ki je načrtano tukaj, z dejavnostmi za vzgojitelje in učitelje v

vrta in šolah, je bilo oblikovano ob upoštevanju teh ciljev.

Zakonske določbe, ki se nanašajo na zlorabo otroka in spolno zlorabo v Sloveniji

Ustava Republike Slovenije v drugem odstavku 56. člena določa, da se otrokom zagotavlja posebno varstvo pred gospodarskim, socialnim, telesnim, duševnim ali drugim izkoriščanjem in zlorabljanjem.

Družinski zakonik (2019) določa konkretne ukrepe za varstvo otrok pred različnimi oblikami nasilja¹⁶. Določa načelo otrokove koristi (7. člen), posebno varstvo ob ogroženosti (8. člen), določa ukrepe za varstvo koristi otroka (poglavje 7, členi od 153-182).

Zakon o preprečevanju nasilja v družini (2008) v 3. členu opredeljuje, kaj je nasilje v družini: Člen 3.a določa prepoved telesnega kaznovanja otrok, a ne določa kazni za starše v primeru nasilja; opredeljuje dolžnost ravnanja in dolžnost prijave različnih organov in organizacij, vključno z nevladnimi organizacijami (5. in 6. člen), določa pravico do spremljevalca (7. člen) in do zagovornika (8. člen), prepoved približevanja nasilneža (19. člen), določa ukrepe za zagotavljanje varstva otrok (20. člen), določa, da je potrebno upoštevati tudi otrokovo mnenje (22. člen).

Kazenski zakonik (2012) v različnih zakonih določa kazniva dejanja, ki se nanašajo na različne oblike nasilja in trpinčenja otrok vključno s spolnimi zlorabami, med drugim posilstvo (170. člen), spolno nasilje vključno s spolnim nasiljem slabotne osebe (171. in 172. člen), spolni napad na osebo mlajšo od 15 let (173. in 173a člen), kršitev nedotakljivosti z zlorabo položaja (174. člen), zlorabo prostitucije (175. člen), prikazovanje, posest in posedovanje pornografskega gradiva (176. člen), nasilje v družini (191. člen) in zanemarjanje mladoletne osebe in surovo ravnanje (192. člen).

Zakon o kazenskem postopku (2012) določa, da ima mladoletni oškodovanec ali oškodovanka tekom celotnega postopka pravico do pooblaščenca, ki skrbi za njene ali njegove pravice. Prav tako ima lahko mladoletni oškodovanec ali oškodovanka v predkazenskem in kazenskem postopku osebo, k jo lahko sama izbere. Sodišče lahko omogoči, da se mladoletna žrtev ne sreča z osumljencem ali obdolžencem tekom predkazenskega ali kazenskega postopka (65. člen).

Otroci so po slovenski kazenski zakonodaji deležni varstva pred vsemi kaznivimi dejanji enako kakor odrasle osebe. Njihova starost in zrelost pa se lahko kot obteževalni okoliščini upoštevata pri izbiri in višini sankcije storilcu.

S tem povezana kazniva dejanja so kazniva dejanja zoper človečnost, zoper življenje in telo, zoper spolno nedotakljivost ter zoper zakonsko zvezo, družino in otroke. Po slovenski zakonodaji veljajo kot odgovorni za dejanja zoper spolno nedotakljivost izključno storilci in nikoli žrtve.

Oseba, ki spolno občuje ali stori kakršno drugo spolno dejanje z osebo, mlajšo od 15 let, se kaznuje za kaznivo dejanje spolnega napada na osebo, mlajšo od petnajst let, če v konkretnem primeru obstaja očitno nesorazmerje med zrelostjo storilca in žrtvijo (prvi odstavek 173. člena KZ)⁵. Navedeno pomeni, da so iz kaznivega dejanja izločena sporazumna spolna občevanja in druga spolna dejanja med mladimi približno iste starosti in stopnje zrelosti. V drugem odstavku 173. člena⁶ pa je določena hujša oblika navedenega kaznivega dejanja. Gre za primere spolnega občevanja in spolnih dejanj z osebami, mlajšimi od deset let, s slabotnimi osebami, mlajšimi od petnajst let, in za primere posilstev oseb, mlajših od petnajst let (uporaba sile ali grožnje). Naslednja hujša oblika kaznivega dejanja je določena v tretjem odstavku⁷. Gre za spolno občevanje oziroma druga spolna dejanja z osebo, mlajšo od petnajst let, ki jih stori učitelj, vzgojitelj, skrbnik, posvojitelj, roditelj, duhovnik, zdravnik ali druga oseba z zlorabo svojega položaja. Torej je

⁵ (1) *Kdor spolno občuje ali stori kakšno drugo spolno dejanje z osebo drugega ali istega spola, ki še ni stara petnajst let, se kaznuje z zaporom od treh do osmih let.* (173. čl., KZ 2012)

⁶ (2) *Kdor stori dejanje iz prejšnjega odstavka s slabotno osebo, ki še ni stara petnajst let, ali tako, da uporabi silo ali zagrozi z neposrednim napadom na življenje ali telo, ali na tak način doseže storitev dejanja z drugo osebo, se kaznuje z zaporom od petih do petnajstih let.* (173. čl., KZ 2012)

⁷ (3) *Učitelj, vzgojitelj, skrbnik, posvojitelj, roditelj, duhovnik, zdravnik ali druga oseba, ki z zlorabo svojega položaja spolno občuje ali stori kakšno drugo spolno dejanje z osebo, ki še ni stara petnajst let in mu je zaupana v učenje, vzgojo, zdravljenje, varstvo ali oskrbo, se kaznuje z zaporom od treh do desetih let.* (KZ 2012, 173. člen)

kvalifikatorni znak tega kaznivega dejanja posebna lastnost storilca.

Kazenski zakonik v 174. členu inkriminira kršitev spolne nedotakljivosti z zlorabo položaja, torej tudi prisilo k spolnem občevanju ali drugega spolnega dejanja. V prvem odstavku je kot kaznivo dejanje določena zloraba položaja za spolno občevanje ali druga spolna dejanja s polnoletnimi osebami. V drugem odstavku pa je določena hujša oblika tega kaznivega dejanja, ki ga z zlorabo položaja stori učitelj, vzgojitelj, skrbnik, posvojitelj, roditelj, duhovnik, zdravnik ali druga oseba proti osebi med petnajstim in osemnajstim letom starosti.

Spolna zloraba otroka kot oblika nasilja

Po opredelitvi, ki jo uporabljajo v študiji Združenih narodov, je nasilje nad otroki namerna uporaba fizične sile ali moči, zagrožene ali dejanske, nad otrokom, ki jo uporabi posameznik ali skupina in lahko škodi, dejansko ali morebitno, otrokovemu zdravju, preživetju, razvoju ali dostojanstvu.

Kot je prikazano v 2. dejavnosti »Kaj nam obveščena pove o naši preteklosti«, ima nasilje tri glavne sestavine:

1. **Škoda:** dejanje, ki povzroča dejansko ali morebitno škodo otroku.
2. **Zloraba moči:** dejanje ni nesreča ali naravna katastrofa, temveč ga povzroči oseba, ki ima nad otrokom moč (ker ji je otrok naklonjen, ker v njem zbuja avtoriteto ali ker ima fizično ali družbeno moč, ki jo lahko uporabi proti otroku) in jo uporablja, da otroku škodi.
3. **Oblika:** škoda ima lahko veliko oblik – telesno, psihološko ali spolno. Škodimo pa lahko tudi, če ne ukrepamo. Denimo tako, da oseba, odgovorna za zaščito otroka, ne opravlja svojih dolžnosti; temu rečemo zanemarjanje.

Kajti spolna zloraba otroka je vsako dejanje, ki

- (1) ki škodi otroku
- (2) ob uporabi zlorabe moči
- (3) prek spolnosti.

To je oblika nasilja, vendar je nujnih tudi nekaj pojasnil:

- Spolna zloraba otroka temelji na zlorabi moči ob manipulaciji, prisili in siljenju otrok v določena dejanja, toda pri tem ni nujno, da se uporablja fizično silo.
- Spolno zlorabo otroka pogosto zakrivijo ljudje, ki imajo dostop do otrok. To so posamezniki, ki jih otroci poznajo, spoštujejo in jih imajo radi, ti pa izrabijo svoj vpliv nad njimi, da jim vsilijo škodljiva dejanja. Večina primerov spolne zlorabe otroka (70–80 %) se zgodi med otrokom in osebo, ki mu je blizu, je recimo družinski član ali članica, učitelj ali učiteljica, vzgojitelj ali vzgojiteljica, športni trener ali prijatelj.
- Pri spolni zlorabi otroka lahko z njim neposredno in grobo manipulirajo, z uporabo groženj ali fizične sile, lahko pa se, nasprotno, manipulacija izraža tako, da se otrok počuti »posebnega«, »izbranega«, celo »zaljubljenega« in »v ljubezenskem razmerju«. Otroci, ki dobiva darila in pribojške, se lahko zaplete v toksičen odnos.
- Ključno za ponavljajočo spolno zlorabo otroka sta prikrivanje in molk, h katerima otroka prepriča storilec. Zagotovi mu, da nihče ne bo verjel, kar bo povedal ali pa ga bodo ljudje krivili, ker se zlorabi ni izognil ali je ni ustavil, če bo o njej spregovoril. Otrokov občutek krivde in sramu zagotovita, da ostane zloraba le skrivnost.
- Za ponavljajočo spolno zlorabo je ključno prikrivanje, družbeni tabu povezan s spolno vzgojo otrok podpira storilce, ne žrtev. Misel, da otroke zaščitimo, če z njimi ne govorimo o spolni zlorabi, je napačna in škodljiva; v resnici je obratno: pogovor z otroki o izražanju čustev in spolni vzgoji lahko pomaga preprečiti spolno zlorabo, saj se jo otroci naučijo prepoznati in prositi za pomoč. Ali pa jo celo predvidijo in tako lahko prej in učinkoviteje ukrepamo. Če odrasli ne razumejo, kaj je spolna zloraba otroka, spregledajo veliko znakov, in otroci ostanejo ujeti v njej.

a. Kdo je lahko žrtev spolne zlorabe?

Vsi otroci so lahko žrtve spolne zlorabe že zato, ker so otroci. Zaradi nekaterih značilnosti otroka ali njegovega družbenega okolja pa so lahko nekateri bolj ogroženi oziroma drugi bolj zaščiteni. Glavni cilj preventivnih dejavnosti je povečati zaščitne dejavnike, da se zmanjša tveganje za spolno zlorabo.

KDO JE LAHKO ŽRTEV SPOLNE ZLORABE

- Spol: spolna zloraba se zgodi otrokom obeh spolov, vendar je pogostejša pri deklicah. Z načrtovanjem dobre preventive lahko odkrijemo tudi višje število žrtev med dečki.
- Starost: spolno zlorabo lahko utrpijo otroci vseh starosti, od rojstva do 18. leta. Pogostejša je pri določeni starosti, vendar lahko postane žrtev otrok katerekoli starosti.
- Odnos s storilcem: v večini primerov (70–85 %) otroke zlorablajo ljudje, ki jih otroci poznajo, spoštujejo in jim zaupajo. To pomeni, da otroci postanejo žrtve svojih najbližjih, ki za zlorabo izrabijo svojo moč nad otroki.
- Družbeni sloj: otroci so žrtve spolne zlorabe v vseh družbenih slojih, ne le v nižjih. Pravzaprav je tveganje, da se zlorabe ne odkrije, veliko večje pri otroku iz srednjega ali višjega razreda, saj se nekateri znaki lahko napačno pripišejo otrokovi osebnosti (npr. agresiven, depresiven ali izoliran), namesto da bi jih razumeli kot znake zlorabe.
- Socialne spretnosti: čeprav so lahko žrtve spolne zlorabe otroci z različnimi socialnimi spretnostmi, storilci pogosteje iščejo vase zaprte otroke ali takšne z nižjimi socialnimi sposobnostmi, saj se običajno manj upirajo. Pri tem ponavljamo, da se otrok ni dolžan braniti; vedno je kriv storilec.

Med otroki, ki so bolj izpostavljeni nevarnosti spolne zlorabe, so:

- otroci, ki potrebujejo pomoč pri osnovnih funkcijah, saj jih lahko storilci zlorabijo med oskrbo ali pa zaradi njihovih omejitev, zlasti otroke, mlajše od 6 let in otroke z ovirami;
- otroci, ki pripadajo manjšinam (družbenim, etničnim), saj lahko storilci izrabijo razlike, da upravičijo svojo zlorabo;
- osamljeni in izolirani otroci, ki so v nekem okolju novi, brez stikov z razširjeno družino ali sramežljivi in vase zaprti. Ti imajo v bližini manj odraslih, ki bi lahko zlorabo preprečili, zaznali in ustavili;
- otroci, ki so že utrpeli spolno zlorabo, kajti povzročeno škodo zaznajo drugi storilci in jih prepoznajo kot lahke tarče. Če pa zlorabljeni otroci dobijo pomoč, da predelajo posledice, so manj ogroženi kot drugi otroci, ker so razvili sposobnost, da zaznajo okoliščine, ki vodijo v zlorabo, in se ji izognejo.

b. Kdo lahko zakrivi spolno zlorabo otroka?

Ljudje si storilce predstavljajo kot tujce, moške, ki jih otroci ne poznajo, z določenimi telesnimi značilnostmi. Nosili naj bi umazana oblačila in bili pod vplivom mamil ali alkohola. Tudi takšni storilci sicer obstajajo, vendar so v manjšini. Storilci so zelo različni in izhajajo iz vseh družbenih okolij. Otroka lahko zlorabi človek, ki ga otrok spoštuje in ima rad, zato morajo otroci usvojiti preventivna orodja.

Vrste spolnega nasilja nad otroki in mladostniki

Spolno nasilje nad otroki ima različne oblike. Da bi olajšali delo učiteljicam in učiteljem in drugim, ki se poklicno ukvarjajo z vzgojo, v tem priročniku različne oblike spolnega nasilja nad otroki razdelimo v tri glavne kategorije: spolna zloraba otrok, spolno izkoriščanje otrok in spletno spolno nasilje (vključuje spletno spolno zlorabo in spletno spolno izkoriščanje).

a. Oblike spolnih zlorab otrok

Spolna zloraba otroka je katero koli dejanje, ki otroku povzroči škodo z zlorabo moči v povezavi s spolnostjo. Spolna zloraba otrok ima različne oblike:

- neprimerne pripombe, povezane s spolnostjo, kot je draženje ali poniževanje otroka v zvezi z njegovim videzom, njegovimi genitalijami ali razvojem, in spolna namigovanja (tudi kadar naj bi bila mišljena kot šala);
- voajerizem – opazovanje otroka, ko je pomanjkljivo oblečen ali gol, na primer, ko se tušira, oblači ali je v kopalnici;
- ekshibicionizem – razkazovanje lastnih genitalij otroku;
- poljubi ali božanje s spolno konotacijo;
- izpostavljanje otroka pornografiji – pornografija lahko zmoti zdrav spolni razvoj, zlasti v zgodnjem otroštvu, ker predstavlja nevarne vzorce in škodljive prakse v medosebnih odnosih;
- fotografiranje ali snemanje otrok, ko so v spodnjem perilu, goli ali v položajih, ki namigujejo na spolnost (vključno s fotografijami, ki jih posnamejo drugi otroci ali mladostniki);
- drgnjenje ob otroka (na javnem potniškem prometu, v gneči in tudi na zabavah ali doma), dotikanje njihovih genitalij ali siljenje, da se oni dotikajo tujih genitalij;

- različne oblike masturbacije – siljenje otroka, da masturbira pred nekom drugim, masturbiranje otroka ali siljenje otroka, da masturbira nekoga drugega;
- spolni odnos z otrokom (oralen, vaginalen ali analen).

Do spolne zlorabe otroka lahko pride s telesnim stikom ali brez njega. Resnost zlorabe določamo glede na škodo, ki jo povzroči. Majhen otrok, ki je izpostavljen ekstremni pornografiji (brez telesnega stika), lahko utрпи večjo škodo od mladostnika, ki prejme neželen poljub (telesni stik) na zabavi in se lahko nanj odzove s pomočjo svojih prijateljev.

b. Spolno izkoriščanje otrok

Spolna zloraba je pri šolskih otrocih precej pogosta, spolno izkoriščanje pa je v tej skupini redkejše. Ker so posledice spolnega izkoriščanja zelo hude, morajo imeti šolski učitelji vsaj osnovno znanje o tem.

Spolno izkoriščanje otrok je spolna zloraba otroka, ki vključuje ekonomsko ali drugačno dobrobit za drugo osebo (lahko gre tudi za dobrine, preferenčno obravnavo ali odpis dolga). Spolno izkoriščanje otrok zahteva, da je vzpostavljena mreža, to so lahko neformalne mreže ali dobro organizirane zločinske organizacije.

Pri spolni zlorabi otrok običajno poznamo dve vlogi – storilce in žrtve; pri spolnem izkoriščanju otrok pa tri glavne vloge:

- **ŽRTVE:** Lahko so otroci vseh starosti. Najstnike lahko v spolno izkoriščanje zapletejo odrasli ali pa vrstniki, ki so že del mrež spolnega izkoriščanja. Žrtve izkoriščanja trpijo vse posledice spolne zlorabe otrok in še mnoge druge, kot je izguba nadzora nad lastnim življenjem, popredmetenje in večje tveganje za zdravstvene težave, ker so izpostavljeni več storilcem.
- **OMOGOČEVALCI:** To so ljudje, ki omogočajo zlorabo otroka in se s tem okoriščajo. Lahko je le nekaj omogočevalcev (zlasti v neformalnih mrežah) ali pa jih je veliko in imajo različne vloge (tisti, ki najdejo otroke; tisti, ki jih nadzorujejo; tisti, ki stopijo v stik s storilci; tisti, ki prejmejo denar in tisti, ki ustvarijo strukturo organizacije). Ne smemo pozabiti, da številne otroke spolno izkoriščajo lastne družine (npr. starši ali sorodniki), ali pa jih zločinskim mrežam predstavijo ljudje, ki jim otroci zaupajo (npr.

fantje, učitelji, vzgojitelji in trenerji). Nekateri omogočevalci otroke tudi zlorablajo, drugi pa ne. Nekateri otroci, ki jih izkoriščajo sploh ne poznajo (zlasti v velikih zločinskih organizacijah). Večina storilcev je moških, omogočevalci pa so lahko moški ali ženske (ženske imajo običajno lažji dostop do otrok v lastnih družinah, ker jim otroci bolj zaupajo).

- **STORILCI:** To so ljudje (predvsem odrasli moški, a tudi odrasle ženske in mladostniki), ki plačajo za spolno zlorabo otroka. Običajno se zločina zavedajo (nekateri spolno zlorabljeni mladostniki in mladostnice so prisiljeni, da se izdajajo za odrasle, in večina storilcev tega ne preveri), zato ga skrivajo. Če storilci spolne zlorabe ne bi plačevali, se kriminalne združbe ne bi ukvarjale s spolno zlorabo otrok.

Nekateri primeri spolnega izkoriščanja otrok se dogajajo v njihovem domačem okolju (doma, pri sorodnikih ali v kavarni v njihovem kraju), številne kriminalne združbe pa delujejo v različnih državah.

- »Spolno izkoriščanje na potovanjih« je primernejši izraz kot »seksualni turizem«. V teh primerih storilec potuje k žrtvi, običajno iz bogate države v manj razvito državo, v kateri so zakoni proti spolnemu izkoriščanju otrok manj strogi.
- Tihotapljenje ljudi za spolno izkoriščanje: žrtev pripeljejo k storilcu (običajno z lažnimi dokumenti), običajno iz manj razvite regije v bogatejšo državo. Tihotapljenje ljudi lahko poteka tudi znotraj države (npr. otroke s podeželja odpeljejo v mesto). Obstajajo tudi druge oblike tihotapljenja ljudi, ki ne vključujejo spolnega izkoriščanja, temveč prisilno delo, prisilno prosjačenje, nezakonite posvojitve ali krajo organov.
- Spolno izkoriščanje ob selitvah: Ljudje, ki se selijo, pogosto prihajajo iz ranljivih skupin. Lahko so begunci in prosilci za azil. Begunci in prosilci za azil lahko na poti naletijo na zločinske združbe, ki izkoriščajo otroke, in otroci pogosto izginejo. Ko starši migrirajo v drugo regijo ali državo in pustijo otroke pri sorodnikih, lahko sorodniki otroke izkoriščajo kot »kompenzacijo«, ker skrbijo zanje.

c. Spletne spolne zlorabe in izkoriščanje otrok

Majhni otroci bi morali biti ves čas pod nadzorom staršev, ko dostopajo do spletnih vsebin: mlajši otroci ne bi smeli sami deskati po spletu. To bi zmanjšalo njihovo izpostavljenost spolni zlorabi ali izkoriščanju. Otroci, ki uporabljajo pametne telefone, lahko postanejo žrtve spletne spolne zlorabe. Izkoriščajo jih lahko odrasli, mladostniki in celo malo starejši otroci, ki imajo dovolj znanja, da uporabljajo tehnologijo:

Spolna zloraba in izkoriščanje otrok sta v dejanskem svetu sorodna, a različna pojava, na spletu pa so meje med njima zabrisane. Spletna spolna zloraba otrok je zloraba z informacijsko in komunikacijsko tehnologijo. V nekaterih primerih storilci s posnetki spolne zlorabe izsiljujejo otroke, da jim priskrbijo še več posnetkov, izsiljevalci pa jih nato prodajo drugim storilcem.

Spletna spolna zloraba in izkoriščanje otrok imata specifične značilnosti, ki jih morajo odrasli poznati, da lahko otroke učinkovito zaščitijo:

- **ANONIMNOST:** Večino storilcev v dejanskem svetu žrtve dobro poznajo (storilci so starši, sorodniki, sosedje ali vzgojitelji). Ti storilci izrabljajo moč, ki jo imajo nad otrokom. V spletnem okolju pa so otroci izpostavljeni številnim neznancem, ki se skrivajo za vzdevki in ne razkrijejo svoje resnične identitete. To pomeni, da lahko ljudje iz otrokovega okolja (odrasli ali vrstniki) izrabijo vodenje o otroku iz fizičnega sveta, da jih zlorablajo in izkoriščajo v spletnem svetu, v katerem je storilce težko identificirati, še težje pa je doseči, da odgovarjajo za svoja dejanja.
- **ODDALJENOST:** Pri spolni zlorabi in izkoriščanju otrok v fizičnem svetu morata biti žrtev in storilec v istem prostoru, spletne spolne zlorabe in izkoriščanje pa se lahko dogajajo na velikih razdaljah (tudi na različnih celinah) in v različnem času.
- **TRAJNOST ZLORABE:** Spletna zloraba je običajno posneta, shranjena in deljena, kar povečuje psihološko škodo za otroka, ki ve, da lahko vsebina kroži po spletu še veliko let po tem, ko je posnetek nastal.
- **IZSILJEVANJE:** Ko storilec od otroka pridobi prvi posnetek, ga lahko začne izsiljevati

za nove posnetke v zameno za obljubo, da posnetkov, ki jih že ima, ne bo posredoval otrokovi družini, šoli, športnemu moštvu in drugim. Otroku stvari hitro uidejo izpod nadzora. Zloraba ostane prikrita zaradi storilčevih groženj in otrokovega občutka krivde.

- **PREPLET SPLETNE IN FIZIČNE SPOLNE ZLORABE IN IZKORIŠČANJA OTROK:** Nekateri storilci z manipulacijo ali silo otroke prisilijo v fizično spolno zlorabo in omogočajo srečanja v fizičnem svetu, ki se za žrtve slabo končajo. Zaradi široke uporabe pametnih telefonov in računalnikov, storilci z lahkoto snemajo, razpošiljajo in objavljajo posnetke zlorabe (potem ko izločijo vse, kar bi jih lahko razkrilo).

Obstajajo različne vrste spletnega spolnega izkoriščanja in zlorab otrok in mladostnikov.

Najpogostejše so:

- **ZAPELJEVANJE OTROK ZA SPOLNE NAMENE:** odrasli ali mladostniki lahko vzpostavijo navidezne »ljubezenske odnose« z otroki in mladostniki. Običajno jih z manipulacijo pripravijo do osebnih stikov, pri katerih jih spolno zlorabijo.
- **SEKSUALNI KLEPET:** predvsem odrasli, a tudi mladostniki in starejši otroci lahko na spletu sistematično iščejo otroke (v igrah za več igralcev ali na družbenih omrežjih), s katerimi navežejo pogovore. Gre za neprimerne pogovore o spolnosti (npr. predlogi in spolne prakse) in slike z eksplicitno vsebino, ki lahko otroka zelo pretresejo.
- **SEKSTING** je uporaba zasebnih posnetkov (fotografij in videoposnetkov) za izsiljevanje ali maščevanje: izmenjava fotografij, na katerih so pomanjkljivo oblečene ali gole osebe, osebe v seksualiziranih položajih, običajno med vrstniki, ki se za to odločijo prostovoljno. Nekateri mladostniki lahko take vsebine izrabijo za izkoriščanje otrok in svojih vrstnikov. V zameno za to, da vsebin ne objavijo, zahtevajo denar ali spolne odnose. Take vsebine lahko uporabijo tudi za maščevanje.
- **SPLETNA SPOLNA ZLORABA IN IZKORIŠČANJE OTROK V ŽIVO:** razvoj spleta je spletnim storilcem omogočil, da v živo gledajo spolne zlorabe in izkoriščanje otrok. Odrasla oseba, ki predvaja zlorabo, lahko otroka prisili, da uboga zahteve storilcev; na primer, da sleče kos oblačila ali se dotika nekega dela telesa.

Starši, vzgojitelji, učitelji in drugi strokovni delavci VIZ morajo dobro poznati tveganja in preventivno ravnanje na spletu:

- Otroci so lahko žrtve spolne zlorabe pri katerikoli starosti. Pri spletni spolni zlorabi mora biti otrok dovolj star, da uporablja tehnologijo, razen če pri zlorabi ne sodeluje in je ne dokumentira odrasel storilec, mladostnik ali starejši otrok.
- S preventivo bi se morali začeti ukvarjati čim prej, še preden so otroci dovolj stari za samostojno uporabo pametnih telefonov in tablic, da bodo imeli takrat, ko bodo sami deskali po spletu, dovolj znanja, da bodo prepoznali škodljive stvari in bodo poiskali pomoč.

Posledice spolne zlorabe otrok in kako jih prepoznamo

PRVI POGOJ ZA ZAZNAVO ZLORABE JE, DA ODRASLI RAZUME SVOJA OBČUTJA

Včasih odrasli vemo, da se z otrokom nekaj dogaja, a ne vemo, kaj. Prav zato morajo imeti strokovne delavke in delavci ustrezne spretnosti: brez znanja ne bodo zaznali, da otroci in mladi za katere so odgovorni, doživljajo spolno zlorabo.

Spolno zlorabo otroka lahko prepoznamo po povzročeni škodi. Včasih strokovne delavke in delavci opazijo nenavadno vedenje otroka, a ne vedo, kaj je vzrok. Prvi korak je iskanje posebnih znakov. Odrasli morajo razumeti, da jim bo zaradi posledic zlorabe neprijetno in hudo. Šele ko bodo sprejeli svoja neprijetna občutja in se lotili iskanja vzrokov, bodo lahko pomagali otroku in mu bili v oporo. Pogoj za uspešno zaznavo in zaščito otroka ob spolni zlorabi je, da odrasli pomočnik razume svoja občutja. Odrasli, ki obvladuje svoj notranji svet, bo postal otrokov vzornik. Bolj ko ste povezani sami s seboj, uspešneje boste lahko posredovali in pomagali.

Odrasli morajo najprej prepoznati in preučiti lastne stereotipe o nasilju na splošno in še prav posebno o spolni zlorabi otrok. Strokovne delavke in delavci morajo imeti ustrezen pogled na nasilje in spolno zlorabo, prav tako pa morajo znati prepoznati splošne družbene stereotipe. Samo tisti, ki odlično poznajo to področje, lahko prepoznajo znake zlorab.

ELEMENTI ZAZNAVE SPOLNE ZLORABE OTROK

Spolna zloraba otroka se navadno dogaja skrivaj. Storilci (odrasli, odraščajoči ali otroci) se skoraj vedno povsem zavedajo neprimernosti svojega vedenja, žrtve pa so ponavadi presenečene nad storilčevo manipulacijo, občutijo krivdo in nemoč. Vsaka spolna zloraba otroka ima svoje posebnosti.

- **RAZKRITJE:** Otroci ponavadi ne vedo, kako govoriti o spolni zlorabi. Večinoma vedo, da je nekaj narobe, ne vedo pa, zakaj. Včasih celo spregovorijo tem, ne da bi se zavedali, kako hudo je to, kar pripovedujejo. Pri pomoči in zaščiti otroka je ključen primeren odziv. V poglavju 3.1.3. »Razkritje: primerni in neprimerni odzivi« najdemo nekaj osnovnih napotkov.
- **PRIČE:** Spolna zloraba otrok je navadno zelo dobro skrita, zgodi pa se lahko, da nekdo drug (npr. drug otrok ali odrasli, ki nepričakovano pride), vidi ali sliši nekaj, kar sproži alarm. S pričami je treba ravnati spoštljivo, primer pa predati strokovni službi.
- **ZNAKI:** Otroci bodo o spolni zlorabi večinoma molčali, toda o njej vedno tako ali drugače pričajo otrokovo telo, vedenje in odnosi z drugimi. V razdelku 3. 2. »Znaki spolne zlorabe otroka: razvojne posledice nasilja« bomo preučili nekaj glavnih znakov spolne zlorabe otrok.

RAVNANJE OB SUMU SPOLNE ZLORABE OTROK V SLOVENIJI

Od leta 2015 se vsa nasilna kazniva dejanja v škodo otrok preganjajo po uradni dolžnosti, tudi tista, za katera Kazenski zakonik določa pregon na predlog ali na zasebno tožbo. Zakon o preprečevanju nasilja v družini v 6. členu določa, da so v primeru nasilja nad otrokom v družini, vsi ljudje dolžni prijaviti nasilje, ne le institucije in državni organi. Od uveljavitve Družinskega zakonika ta dolžnost velja za vse primere ogroženosti otroka v družini, ne le za nasilje (180. člen).

Posamezniki, posameznice, vzgojno izobraževalne ustanove (vrtci, šole, zavodi) in zdravstvene ustanove, so sum spolne zlorabe dolžne prijaviti na center za socialno delo ali na policijo. Če se sum spolne zlorabe prijavi na center za socialno delo, je ta dolžan sum

spolne zlorabe sporočiti policiji. Center za socialno delo je bil z Zakonom o preprečevanju nasilja v družini določen kot osrednji organ pri obravnavi nasilja v družini, saj mora v okviru medinstitucionalnega pristopa koordinirati delo različnih organov in institucij.

Če oseba poda prijavo na center za socialno delo, postopajo tam po Pravilniku o sodelovanju (2017). Iz- vedejo zaščito žrtve, zbirajo informacije o ogroženosti žrtve s strani različnih organov in pri delu z žrtvijo delujejo skladno s strokovnimi smernicami za delo z žrtvami nasilja. Center za socialno delo obvesti star- še v primeru, če je to v korist otroka. Policija registrira sum spolne zlorabe, zbira dokaze in se pogovarja z otrokom. Če zazna nasilje učiteljica ali ji otrok sam pove za zlorabo, ta obvesti svetovalno službo v vrtcu, šoli ali zavodu in nato center za socialno delo (Pravilnik izobraževanja 2009).

Center za socialno delo naj bi po sumu spolne zlorabe organiziral interdisciplinarni tim, kot določa Zakon o preprečevanju nasilja v družini, 5. odstavek 14. člena. Center za socialno delo izdelava tudi načrt pomoči družini in otroku ter enkrat na leto poroča sodišču o izvajanju načrta pomoči. Center za socialno delo, se v primeru, ko o sumu spolne zlorabe sporoči mati otroka, pogovarja z njo, otroka pa napoti v Svetovalni center, v psihološko službo ali na nevladno organizacijo.

Socialna delavka naredi oceno ogroženosti otroka. Obstajajo tri vrste ocene ogroženosti, takojšnja (ko strokovna delavka ukrepa takoj), začetna (ko socialna delavka skliče notranji sestanek), celostna, ko je za otroka že narejen načrt varnosti, načrt dela z družino, ki se lahko delno prekriva z načrtom varnosti. Socialna delavke še niso posebej usposobljene za opravljanje pogovorov z otrokom, ki je žrtev spolne zlorabe. Za ocenjevanje ogroženosti in tveganja strokovne delavke lahko uporabijo model analize tveganja. Imajo možnost, da pogovor opravijo brez privolitve staršev in brez njihove prisotnosti. Center za socialno delo odloči, ali bo otrok ostal doma ali bo nameščen v institucijo za otroke vključno z rejniško družino⁸.

⁸ 1 Več o tem glej: Filipčič, K. (2019), *Ogrožen otrok v labirintu pravnih pravil*. V: Leskošek, V., Kodele, T., Mešl, N., *Zaščita otrok pred nasiljem in zanemarjanjem v Sloveniji*. FSD, Ljubljana, str. 37- 59.

Pogovor z otrokom ob razkritju zlorabe

Ko smo soočeni z realnostjo nasilja, spolne zlorabe, katere žrtev je otrok, se večina ne more izogniti prvi reakciji zanikanja: »Ali je to možno?«, »Ne morem verjeti, da je to res.« Pogosto je na tehničari več stvari: ali se odzvati, ukrepati ali ne narediti ničesar, »ker ne vem, če je sploh res«, ker »ne vem, kako ravnati, da bi pomagali otroku in ne bi še bolj poglobili njegovih ran«. Dogodki, ki sledijo razkritju nasilja, spolne zlorabe otroka (reakcije družine, drugih ljudi, intervencija policije, sodišča, centra za socialno delo...), pomembno vplivajo na to, kakšen vpliv oziroma posledice bo imelo nasilje, spolna zloraba za otroka.

Ustrezni in neustrezni odzivi

Kadar se strokovnemu delavcu, zaposlenem v vrtcu ali šoli (učitelju, vzgojitelju, svetovalnemu delavcu), otrok zaupa o nasilju, ki ga je nad njim izvršila njemu poznana oseba v okviru družine (npr.: starši, sorodnik), je zelo pomembno, da zaposleni ob izpovedbi otroka ostane ali vsaj poskuša ostati čim bolj miren in otroka aktivno posluša.

Zaposleni mora še pred pogovorom vedeti, kaj je cilj pogovora, kaj želi s pogovorom doseči (pridobiti informacije, nuditi otroku podporo). Pomembno je zagotoviti, da bo otrok moral čim manjkrat podrobno govoriti o nasilju, spolni zlorabi. Na ta način lahko pomagamo, da ne bo vedno znova travmatiziran zaradi podrobnega spraševanja, spominjanja, govorjenja o nasilju, katerega žrtev je bil, in zamejimo tveganje za kasnejšo sekundarno viktimizacijo otroka.

Otroka upoštevajmo kot enakovrednega sogovornika, ki je sposoben biti zelo občutljiv in dojemljiv za naša sporočila, tako verbalna kot neverbalna. Pri pogovoru moramo upoštevati značilnosti razvojnega obdobja, v katerem je otrok, ki določa njegove potrebe in sposobnosti. Med pogovorom moramo biti pozorni na to, kaj so otrokove in kaj so naše potrebe.

Pomembna priporočila pri pogovoru z otrokom in z žrtvami nasilja nasploh so:

- poslušajte (aktivno poslušanje brez vrednotenja);
- opazujte (vid, sluh, govor, gibanje, drža...);
- vprašajte (ne zaslišujte);

- pojasnite;
- bodite iskreni;
- ne sklepajte prehitro in ne delajte prehitrih zaključkov;
- ne rešujte.

V začetku pogovora je pomembno ustvariti odnos z otrokom, v katerem se bo počutil sprejetega in razumljenega in v katerem bo postopno razvil zaupanje v nas. Predpogoj za razvoj pozitivnega odnosa z otrokom je primeren prostor, v katerem se bo otrok počutil varno, sprejeto, dobro. Poskušajmo mu pomagati, da se sprosti. Izrazimo zanimanje zanj, za pogovor z njim. Pomembno je, da mu damo občutek, da ga slišimo in razumemo.

Vprašanja naj bodo preprosta in odprta. Kompleksna vprašanja vodijo v zmedo in nerazumevanje. Vprašanja z da ali ne odgovori naj se uporabljajo le za razjasnitev in povzetek. Pogovarjamo se v jeziku, ki ga otrok razume. Otroka prosimo, da nam razloži besede, izraze, ki nam niso razumljivi.

Otroke se žal še vedno poskuša pogosto preslišati, zanikati ali diskvalificirati kot zanesljive sogovornike s tem, da se njihovo razkritje nasilja, spolne zlorabe pripiše njihovi domišljiji, laganju zaradi maščevanja, strahu.

Ob otrokovem razkritju izkušenj nasilja, zlasti ko gre za spolno zlorabo, je pomembno, da *otroku verjamemo*. Poudariti moramo, *kako pomembno je, da nam je povedal o nasilju, spolni zlorabi. Kako pogumen je, da je spregovoril o tem.*

Naj nasilje, spolna zloraba, ne ostane družinska skrivnost. Če o zlorabi v družini ne govorijo, ostane otrok sam s svojo stisko. Zaradi neizrečene ali celo izrečene *prepovedi* govora o nasilju, zlorabi, otrok nima sogovornice ali sogovornika, s katerim bi imel možnost preveriti svoja prepričanja o sebi, o svoji krivdi za zlorabo, s katerim bi lahko delil čustva strahu, jeze, žalosti, sramu. Otrok, ki je žrtev nasilja, pogosto doživlja močne občutke krivde, zato je pomembno, da mu pojasnimo in večkrat ponovimo, da ni on odgovoren za nasilje. Za nasilje, spolno zlorabo je *vedno odgovoren storilec*.

Med pogovorom moramo upoštevati otrokove osebne meje (bližina, dotiki).

Kakšni odzivi so primerni?

V nadaljevanju predstavljamo nekaj priporočil za primeren odziv, ko vam otrok pove o izkušnji nasilja, zlorabe:

- Poskušajte ostati mirni. Ne izražajte močnega razburjenja, jeze, strahu.
- Verjemite otroku. Ne sprašujte vedno znova, če je prepričan, da se je zgodilo tako. S tem izražate dvom, nezaupanje.
- Otroku povejte, da ima pravico biti varen. Da to, kar se mu je zgodilo, ni bilo prav. Da storilec tega ne bi smel storiti, ne bi smel tako ravnati.
- Otroka poslušajte na neobsojajoč način. Ne pridigajte, ne moralizirajte. Ne sprašujte, ne jezite se: »Zakaj mi tega nisi prej povedal?«
- Potrdite njegova čustva. Izrazite razumevanje. Dajte mu možnost, da izrazi čustva. Otrok bo lahko prestrašen, lahko bo jokal, lahko bo zelo jezen, lahko ga bo sram in mu bo zelo nelagodno govoriti z vami o zlorabi. ▽ Otrok bo lahko o svojih izkušnjah govoril z neposrednimi, slikovitimi izrazi. Bodite pripravljeni. Poskusite uporabiti iste izraze.
- Ne izogibajte se temam, ki vas spravljajo v zadrego. Otroku dajte vedeti, da se lahko z vami pogovarja o vsem, kar ga teži.
- Otroku zagotovite, da vam ni vseeno, da ga imate radi, ga sprejemate ne glede na to, kaj se mu je zgodilo.
- Zaščitite otroka. Povejte mu, kako boste ukrepali. Pojasnite mu, zakaj je pomembno, da ukrepate na določen način. Spoštujte ga kot kompetentnega sogovornika. ▽ Ne obljublajte mu stvari, ki jih ne boste mogli zagotoviti. ▽ Povejte mu, potrdite ga, da je prav, da vam je povedal o nasilju, zlorabi.
- Namenite mu čas in prostor za pogovor o stvareh, ki ga bremenijo, skrbijo, zanimajo. Omogočite mu, da pove svojo zgodbo, s svojimi besedami.
- Če otrok zaradi posledic zlorabe potrebuje strokovno pomoč, mu jo poskušajte zagotoviti.
- Vzemite si čas in ga preživite z otrokom v prijetnih, sproščujočih skupnih aktivnostih.
- Izražajte naklonjenost do otroka.
- Bodite gotovi in jasni glede svojih meja. S tem boste otroku pomagali na poti do novih izkušenj spoštovanja, zaupanja, predvidljivosti, postavljanja lastnih meja.

Kakšni odzivi niso primerni?

Izjemno pomembno je, da se na otrokovo izpoved ne odzovemo neustrezno (z neustrezno kretnjo, stavkom ali čustvom), saj otrok reakcijo odraslega opazuje in hkrati ocenjuje, kaj in koliko naj pove, če sploh oz. ali naj s svojo pripovedjo nadaljuje. Če odrasli izraža dvom, nelagodje, morda celo jezo ali obtožuje, bo navedeno pri otroku povzročilo, da se bo hipoma »zaprl« in o nasilju, ne glede na njegovo intenziteto in obliko, ne bo več govoril. Otrok bo reakcijo odraslega »prevedel« kot »sam sem kriv za nasilje« ali celo »to, kar se mi dogaja, si zaslužim«. Nedvomno gre za nevarno sporočilo odraslega, torej osebe, ki ga otrok dojema kot avtoriteto in za katerega verjame, da mu bo pomagal. Neustrezna reakcija odraslega lahko pušča travmatične posledice pri otroku za celo življenje.

Ob otrokovi izpovedi nasilja se takšnim reakcijam, ki bi – z vidika možnosti za nadaljnjo obravnavo primera – lahko delovale rušilno, torej poskušamo na vsak način izogniti.

Priporočila so sledeča:

- Ne delajte panike, ne izražajte šoka.
- Ne zanikajte, da se je nasilje, zloraba zgodila. Ne ravnajte, kot da se ni nič zgodilo.
- Ne dajte otroku občutka, da vam je bolj kot on in njegova varnost, dobrobit, pomembno, kaj bodo rekli drugi, če bodo izvedeli za nasilje, spolno zlorabo, kaj se bo potem zgodilo z družino. Takšna sporočila odraslih pri otroku še dodatno prispevajo k občutkom krivde za nasilje, zlorabo, na drugi strani pa se lahko počuti izdanega, je razočaran, žalosten, zelo prizadet.
- Ne pritiskajte na otroka, ne vrtajte vanj za podrobnosti o nasilju, zlorabi.
- Ne poudarjajte otrokove krivde in odgovornosti za nasilje, zlorabo. Ne sprašujte znova in znova, zakaj je ravnal tako, zakaj ni povedal, ...
- Ne poudarjajte statusa žrtve. Ne izražajte obupa, tega, da je otrok dokončno zaznamovan, da je z njim nekaj narobe, ...
- Ne bodite pretirano zaščitniški do otroka.
- Ne zmanjšujte teže nasilja.

Za odraslega pa je razkritje nasilja nad otrokom največkrat precejšnje presenečenje. Odrasli na izpoved otroka ni pripravljen in temu posledično se odziva tudi njegovo telo. Nezavedne

reakcije telesa ob razkritju, ki se najpogosteje kažejo v obliki tresenja rok ali telesa, vidnih izrazov presenečenja ali celo šoka, je zelo težko kontrolirati. Odrasli se sooča s situacijo, ki mu ni poznana, se v njej morebiti ne znajde, ne ve, kaj storiti ali kaj otroku reči. Zato je v danem trenutku pomembno, da odrasli pojasni pomen takšne reakcije z njegove strani. Otrok najprej potrebuje ustrezno ubeseditev telesnih reakcij, in sicer na naslednje možne načine:

- Vznemiril/a sem se zaradi tega, kar si mi povedal, ne zaradi tebe. Kaj takšnega se ne bi smelo zgoditi. Hkrati sem vesel/a, da si mi povedal, da si se mi zaupal.
- Nisem vznemirjena zaradi tebe, sploh ne, ti si storil vse prav. Prav je, da si mi povedal. Hvala, ker mi zaupaš. To mi veliko pomeni.
- Nisi kriv za to, kar se je zgodilo.

Moč aktivnega poslušanja otroka

V naslednjem koraku naj odrasli otroka spodbudi k pripovedovanju, k izpovedovanju. To je mogoče storiti na način, da se otroku pove, da je sedaj pravi čas in kraj ter da je pred njim prava oseba, ki ji lahko pove še kaj več.

V času, ko otrok pripoveduje, se izpoveduje, je pomembno, da ga odrasli aktivno posluša, ga ne prekinja in mu ne zastavlja podvprašanj. Otroka k pripovedi spodbuja s kretnjami spodbude, npr.: s prikimavanjem, spodbujajočo kretnjo roko ali z rahlih nasmehom. Svoje kretnje lahko odrasli besedno podkrepi s primeri sledečih besed, pri čemer naj jih uporabi zgolj v primerih, ko otrok obmiruje in dalj časa ne spregovori. Otrok morda dalj časa ne spregovori, ker išče besede in potrebuje le čas, da jih ubesedi.

Besedna vodila odraslega so lahko:

- Lahko mi poveš.
- Tu sem in te poslušam.
- Zdaj je pravi čas in jaz sem prava oseba.
- Vzemi si čas. Nikamor se nama ne mudi.

Otroci, ki so vajeni, da jih odrasli sprašujejo, niso vešči prostega pripovedovanja, ki ga lahko spodbudimo na način, da otroku pomagamo z odprtimi vprašanji:

- Ali mi lahko, prosim, poveš, kaj se je zgodilo?
- Povej tako, kot se je zgodilo. S svojimi besedami.
- Pripovedoval si mi o tem. Ali bi mi lahko povedal še kaj več?
- Omenil si mi ... Lahko še kaj poveš o tem?
- Povej mi, prosim, čisto vse. Če česa, kakšnih besed ne bom dobro razumela, te bom prosila, da mi jih še enkrat razložiš. Tako bom prepričana, da sem prav razumela. Na takšen način odrasli od otroka pridobiva njegovo izjavo, njegove informacije, njegovo izkušnjo tudi, ko opazi ali zazna znake nasilja na otroku.

Na otrokovo izjavo vpliva vedenje odrasle osebe. Odrasli naj se v danem trenutku zaveda, da ni v vlogi razsodnika, ki presoja, ali otrok govori resnico oziroma ocenjuje, ali se je dejanje zgodilo na način, kot ga pripoveduje otrok.

V pogovoru z otrokom, ki je žrtev nasilja je pomembno, da uporabimo *prave besede*, s katerimi mu bomo pomagali zgraditi zaupanje, izraziti svoje stiske, razumeti nekatere stvari glede nasilja, sebe in drugih ljudi, poiskati v sebi moči, razviti nove vzorce mišljenja, izražanja in reguliranja čustev, vedenja. Primerne besede, ki pomagajo:

- težke stvari (npr. »Včasih se otrokom zgodijo težke stvari.«);
- stiska;
- strah, jeza, žalost, sram...;
- pomoč:
- ni prav (npr. »Ni prav, če odrasli ravna na tak način.«);
- »Ni mi vseeno zate.«;
- »Zanima me, kako se počutiš.«;
- »Kako ti lahko pomagam?«;
- »Če se želiš pogovoriti, sem tukaj zate.«;
- »Bi se rad pogovoril o tem?«;
- »Ne morem vedeti, kako se počutiš, ampak se spomnim, kako sem se počutila, ko se je meni zgodilo _____.«

Neprimerne besede, ki lahko tudi prizadenejo:

- grozno;
- storilec, osumljenec;
- tujke, prispodobе, metafore;
- žrtev;
- »Ne smeš biti žalosten, jezen.«;
- »Ne sme te biti strah.«;
- »Vem, kako se počutiš.«;
- »Saj boš prebolel.«;
- »Lahko si hvaležen, da ni bilo še huje.«

Odrasla oseba naj otroka ne preizprašuje, saj lahko z neustrezno zastavljenimi vprašanji ali že z intenziteto in s tonom glasu vpliva na njegovo izjavo. Otrok je namreč zelo občutljiv in bo ugotavljal, kaj odraslega zanima ter posledično ponujal odgovore, za katere bo ocenil, da jih odrasli želi slišati, ne pa povedal, kar se je v resnici zgodilo.

Če otrokova pripoved ne poda zadostnih prvih informacij in so vprašanja nujna, naj bodo oblikovana na način pridobivanja podrobnosti iz same izjave, npr.:

- Dejal si, da se je to zgodilo v sobi. Ali mi lahko to sobo opišeš?
- Rekel si, da te je udaril z rokami. Ali mi lahko pokažeš s svojimi rokami, kako je to storil?
- Ko si govoril o tem, te nisem dobro slišala. Ali mi lahko še enkrat poveš, da bom prepričana, da sem prav slišala, in da sem te prav razumela?
- Po pridobljeni izjavi otroka, njegovi izkušnji, odrasli z otrokom preide v fazo zaključevanja pogovora.

Ko otrok zaključi s pripovedovanjem ali izpovedovanjem, naj se mu odrasli zahvali, da je z njim govoril in se mu zaupal.

Odrasli naj nato otroka vpraša, ali bi ga želel kaj vprašati. Otroci postavljajo zelo različna vprašanja, za odraslega je ključno, da so v odgovorih nanje iskreni. Ko odrasli odgovora na vprašanje otroka ne pozna, otroku to pove, kot tudi razloži, da bo poizvedel za odgovorom in mu naknadno

sporočil.

Odrasli naj otroka vpraša, ali ga morda kaj skrbi, ga kaj posebej bremeni ali ga je česa strah. Odrasli naj se otroku nikoli ne laže ali prikriva resnice. Če gre za nasilje, ki zahteva prijavo na center za socialno delo (CSD) ali policijo in bo otrok poizvedoval o tem, je otroku treba povedati, da gre za nasilje, zlorabo ali celo skrivnosti, ki so neprijetne, napačne in za katere je nujno, da se jih pove dalje osebam, ki lahko pomagajo. Pomagajo lahko tudi policisti.

Odrasli si lahko pomaga z naslednjimi vodili:

- To je tiste vrste skrivnost, ki ne sme ostati med nama. Poiskala bova pomoč.
- Samo tako, da poveva še komu, se bo to, kar se ti je zgodilo, nehalo, ustavilo.
- Samo tako, da poveva naprej pravim osebam, bova poskrbela, da se to ne bo več dogajalo.
- Meni ta človek ne more škodovati. Če ti je to rekel, je to rekel, ker ga je v resnici strah. Boji se, da boš povedal. Da ne bo več močan in se ga ne bodo več bali.

V pogovoru z otrokom, ki je žrtev nasilja, zlorabe, je pomembno, da uporabimo *prave besede*, s katerimi mu bomo pomagali zgraditi zaupanje, izraziti svoje stiske, razumeti nekatere stvari glede nasilja, sebe in drugih ljudi, poiskati v sebi moči, razviti nove vzorce mišljenja, izražanja in reguliranja čustev, vedenja. Primerne besede, ki pomagajo:

- težke stvari (npr. »Včasih se otrokom zgodijo težke stvari.«);
- stiska;
- strah, jeza, žalost, sram...;
- pomoč:
- ni prav (npr. »Ni prav, če odrasli ravna na tak način.«);
- »Ni mi vseeno zate.«;
- »Zanima me, kako se počutiš.«;
- »Kako ti lahko pomagam?«;
- »Če se želiš pogovoriti, sem tukaj zate.«;
- »Bi se rad pogovoril o tem?«;
- »Ne morem vedeti, kako se počutiš, ampak se spomnim, kako sem se počutila, ko se

je meni zgodilo _____.«

Neprimerne besede, ki lahko tudi prizadenejo:

- grozno;
- storilec, osumljenec;
- tujke, prispodobe, metafore;
- žrtev;
- »Ne smeš biti žalosten, jezen.«;
- »Ne sme te biti strah.«;
- »Vem, kako se počutiš.«;
- »Saj boš prebolel.«;
- »Lahko si hvaležen, da ni bilo še huje.«

Odgovornost za ukrepanje

Po izpovedbi otrok potrebuje zagotovilo, da ne bo ostal sam oz. da bo nekdo ob njem. Otrok naj ve, kdo bo z njim, kam gre oz. pri kom bo ter koliko časa bo vsaj približno tam. Otrok se vedno zaupa le osebi, za katero oceni, da je zaupanja vredna in zaupanje otroka je za odraslega pravzaprav njemu izkazana največja čast. Odrasli naj stori, kaj je nujno, kar je prav, ne zgolj iz razloga zakonske obveze podaje prijave, temveč zaveze otroku.

Odrasli otroku sporočajo, naj o nasilju spregovori in vendar so primeri, ko so se otroci zaupali odrasli osebi, ki pa se v nadaljevanju iz raznovrstnih razlogov ter kljub pravni zavezi ukrepanja ni odzvala ali se ni ustrezno odzvala. Otroku se tudi zato svetuje, naj se izpove več osebam. Odrasli, soočen z izpovedbo otroka, še vedno prepogosto oceni, »da ni dovolj strokovno usposobljen«, »da ne ve, kaj je treba storiti« ali »da ne želi imeti težav« oziroma »da ne želi imeti opravka s sodiščem«. Treba je razumeti zadržke in strahove odraslega, ki pa je za razliko od otroka, ki sodi v najšibkejšo družbeno skupino in čigar celostni razvoj je odvisen od odraslega, vendarle v drugačnem položaju. Otrok je vedno v podrejenem položaju in nasilnega odnosa nikakor ne more prekiniti ali zapustiti sam. Odrasli se lahko po nasvet, oporo in podporo vedno obrne na strokovne delavce, vodstvo institucije, druge strokovnjake ali institucije, kjer mu bodo svetovali, mu pomagali in ga usmerjali. Seveda je

tako kot za otroka pomembno tudi za odraslega, da ne ostane sam. Odrasli si zase lahko poišče ustrezno pomoč.

Otroku se, kot že večkrat poudarjeno, nikoli ne laže ali prikriva resnice. Če gre za nasilje, ki zahteva prijavo na CSD ali policijo, in bo otrok poizvedoval o tem, je otroku treba povedati, da gre za nasilje, ko je nujno, da se po pomoč obrne tudi na strokovnjake CSD in policijo.

Prvi nujni ukrepi odraslega po izpovedbi otroka žrtve

V primerih hude psihične stiske otroka, fizičnega nasilja nad otrokom ali izkazanim sumom spolne zlorabe otroka, ki jo povzroči otroku poznana oseba, s katero živi in kamor bi po pogovoru moral oditi, je nujno, da se otroka zadrži v prostorih institucije ter obvesti tako CSD kot policijo.

Pred in med izpovedbo ter po izpovedbi otroka naj se zastavijo vprašanja, s katerimi odrasli ocenjuje stanje otroka:

- Potrebuje otrok nujno zdravstveno pomoč?
- V kakšnem stanju je otrok?
- Ali lahko otrokove poškodbe fotografiram?

Kadar otrok potrebuje nujno medicinsko pomoč, mu je zdravstveno nego treba zagotoviti prednostno. Namen zdravniškega pregleda otroka je medicinska oskrba ter morebitno nadaljnje zdravljenja otroka. V primerih nasilja ali zlorabe otroka je zdravniški pregled nujen zaradi ugotavljanja zlorabe, vrst, oblik in stopenj poškodb.

Da bi zbrala dokaze za potrebe predkazenskega in kazenskega postopka, bo policija uporabila zakonsko pooblastilo ter z izdano odredbo o zdravniškem pregledu odredila zdravniški pregled otroka v ustrezni medicinski ustanovi. Policija je državni organ, ki v primerih nasilja nad otrokom zbira dokaze in ima zakonsko pooblastilo, da otroka tudi fotografira.

Če otroka ogrožajo starši ali skrbniki in če bi bilo obveščanje drugega starša v nasprotju s koristmi otroka, bo policija odpeljala otroka k zdravniku v spremstvu strokovnega delavca CSD. Zaradi varovanja otrokovih največjih koristi bo policija obvestila starše oz. skrbnike o opravljenem zdravniškem pregledu naknadno.

Če otrok izrazi željo, da ga k zdravniku spremlja drug odrasli (npr. oseba, ki se ji je izpovedal), je smiselno, da je ta oseba z njim. Odrasli je z otrokom izključno zato, da bi se otrok bolje počutil, saj je ob njem oseba, ki jo pozna in ji zaupa.

Obveščanje starša ali skrbnika, ki ga otrok navede kot povzročitelja nasilja, je nestrokovno in ni v korist otroka. Institucija, ki bo v nadaljevanju prevzela postopek obravnave otroka, bo prevzela tudi obveznost obveščanja starša ali skrbnika skladno s svojimi zakonskimi pooblastili.²

V primerih, v katerih ni povsem jasno ali so otrokove poškodbe posledice igre, otrokove osebnosti in dinamike ali nesreče, je ustrezno, da strokovni delavec datumsko in vsebinsko zapisuje svoja opazanja in to, kako otrok ali njegov starš pojasnjuje poškodbe.

Strokovni delavec o svojih opazanjih redno obvešča svoje nadrejene, s katerimi se v okviru internega tima redno dogovarja o nadaljnjih ukrepih. Če ocenijo, da gre za nasilje nad otrokom, seznanijo pristojne službe, CSD in policijo.

Zapis

Priporočljivo je, da strokovni delavec neposredno po izpovedbi otroka to izpovedbo zapiše. Zapis naj bo neposreden, prav s tistimi besedami, ki jih je uporabljal otrok. Zapiše naj tudi vedenje otroka.

Navede naj svoje morebitne besede otroku kot zastavljena vprašanja in odgovore nanje. Pomembno je, da se besed, vprašanj ali odgovorov ne spreminja, da bi se jih olepšalo; s tem bi se pravzaprav že vplivalo na verodostojnost izjave kot zapisa.

Obveščanje o izpovedbi otroka

Starša ali skrbnika, ki ga je otrok s svojo izpovedbo obremenil, se zaradi varovanja otrokove največje koristi ne seznanja o vsebini izpovedbe otroka. Staršu ali skrbniku se sporoči, da se je o izpovedbi

otroka seznanilo CSD in/ali policijo, kamor se starš ali skrbnik lahko napoti.

Če v instituciji deluje svetovalna služba, naj odrasli o vsebini izpovedbe otroka seznani predstavnike svetovalne službe kot tudi neposredno nadrejene.

Oblikovani interni strokovni tim institucije bo v nadaljevanju ocenil situacijo ter sprejel odločitve o nadaljnjih ukrepih. Sklepi internega tima naj bodo pisno zabeleženi.

Predlagamo, da interni tim

sklene, kdaj bo predstavnik institucije opravil pogovor z s staršem oz. skrbnikom. Starša ali skrbnika naj se povabi na pogovor, kjer se ga seznani o podani prijavi kot zakonski obvezi, vezani na podajo prijave, ter se ga glede nadaljnjih postopkov usmeri na institucije, kamor je bil prijava podana. Hkrati svetujemo, naj se s staršem opravi pogovor o vidiku nadaljnjega sodelovanja tako z njim kot otrokom, ki praviloma ostaja v družini in istem šolskem okolju.

V primerih, ko bi se starš ali skrbnik ob seznanitvi s prijavo odzval nasilno, se ga seznani o možnosti podaje prijave zoper njegovo nasilno vedenje. Prav tako je ustrezno, da se o vedenju in ravnanju starša ali skrbnika pisno seznani CSD in policijo.

Ključni znaki spolne zlorabe otrok

Spolna zloraba otrok ima najrazličnejše oblike in tudi zelo različno vpliva na otroke. To je odvisno od številnih dejavnikov: od starosti otroka, načina zlorabe, trajanja zlorabe, razmerja s storilcem, okolja itd. Otroci lahko govorijo, da trpijo, a imajo za to lahko tudi druge vzroke. Žalost je lahko posledica babičine smrti, jeza posledica napetosti, ker se starši ločujejo. Nasilje je lahko povezano z dogajanjem v soseski. Če otrok izraža vsa ta čustva, je treba preveriti, ali ne gre za spolno zlorabo. Posledice spolne zlorabe pri majhnih otrocih lahko ostanejo skrite vse do pubertete. Šele tedaj razumejo, kaj se jim je zgodilo in lahko govorijo o spolnosti.

Ob vsakem utemeljenem sumu smo odrasli odgovorni, da obvestimo pristojno službo, ki bo ukrepala in primer raziskala. Nismo pa odrasli dolžni sami raziskovati in dokazovati, da je bil otrok spolno zlorabljen. Manj ko odrasli (npr. učiteljica, učitelj, vzgojiteljica, vzgojitelj, strokovna delavka in delavec) sprašuje, bolje bo za ot- roka in za postopek službe za zaščito otrok. Odrasli lahko prisluhnejo otroku, ko govori o zlorabi, ne smejo pa ga podrobno spraševati o njej. Lahko ga na primer samo vprašajo: »Kako se danes počutiš?« in »Ali lahko kaj naredim zate?«

a. Telesni znaki

Spolna zloraba otroka po navadi ne pusti vidnih posledic na telesu, ki bi bile lahko dokaz zlorabe. Spolna zloraba je tudi neprimerno ali škodljivo dotikanje (napadalec se dotika otroka ali pa se mora otrok dotikati na- padalca), kar ne pušča sledi na telesu. Obstajajo tudi zlorabe, pri katerih ne pride do telesnih stikov. A tudi te pustijo različne posledice. Učiteljice in vzgojitelji po zakonu otrokom ne smejo pregledovati teles, kljub temu pa lahko na vidnih mestih ali pa pri gibanju in po vedenju otrok, prepoznajo naslednje znake spolne zlorabe:

- Brazgotine in poškodbe: pri spolnem nasilju lahko pride do telesnega nasilja, posledica so modrice, krvavitve ali drugi vidni znaki na koži.
- Težave pri hoji in sedenju: ob penetraciji se lahko poškodujejo genitalije ali anus, tudi vnetja okoli spolnih organov so boleča.

Nekatere znake pa lahko prepozna samo medicinsko osebje. Če v vrtcu ali šoli zaznajo sum na spolno zlo- rabo, naj to prijavijo in obvestijo za to pristojne službe.

- Draženje ali notranje lezije v spolnih organih oziroma okoli njih: pred puberteto spolni organi niso pripravljeni na spolne odnose, zato lahko ob spolni zlorabi otrok utрпи draženje ali notranje poškodbe spolnih organov oziroma okoli njih. Posilstvo povzroča poškodbe v kateri koli starosti.
- Okužbe spolnih organov in okoli njih: za okužbe in druge bolezni je lahko več razlogov (od slabe higiene do okužbe na javnem stranišču), vedno pa moramo imeti v mislih tudi spolne zlorabe. Zlasti če se po zdravljenju ponovijo.

- Spolno prenosljive bolezni: otrok jih lahko dobi tudi drugače (med mamino nosečnostjo, ob rojstvu, zaradi slabe higiene ali menjave oblačil), vendar so spolno prenosljive bolezni pri otroku pogosto znak spolne zlorabe.
- Nosečnost v adolescenci: dekleta v adolescenci lahko zanosi, tudi če še ni povsem razvita. To lahko pomeni resno tveganje tako zanjo kot za njene otroke. Ob nosečnosti v adolescenci bi morali odrasli, ki skrbijo za dekleta, pomisliti na možnost spolne zlorabe, tudi če dekleta vztraja, da bi rada postala mati »fantovemu« otroku. Tako se lahko odzove zaradi njegove manipulacije oziroma pritiskov iz njenega okolja.

b. Psihosomatski znaki

Psihosomatski znaki se kažejo na telesu, tudi če ni telesnega vzroka zanje (ko ni kriva bolezen ali poškodba). Bolečina in posledice so resnične, zato otroku ne smemo očitati laganja ali pretvarjanja, saj gre za izražanje psihološke bolečine (ponavadi ekstremne bolečine) prek telesa.

- Kronične bolečine ali druge psihosomatske motnje: čeprav se otroci občasno radi čemu izognejo s sklicevanjem na bolečino, je treba omembo bolečine vedno vzeti resno. Če si bolečino izmisli, ga moramo naučiti, da se o tem ne sme lagati. Ko medicinsko osebje ne najde konkretnega vzroka bolečine, je smiselno pomisliti na psihosomatske znake. Tipični pokazatelji spolne zlorabe so bolečina v trebuhu in slabost (otrok izraža gnus zaradi izkušnje) ter nepojasneni glavoboli (bolečina zaradi mentalne bolečine ob zlorabi).
- Težave s spanjem: spanje je v otroštvu in adolescenci nujno. V spanju potekajo pomembni možganski in čustveni procesi, otroci takrat rastejo. Dober spanec je ključen za zdrav razvoj, spolna zloraba pa ga na različne načine oslabi. Z nočnimi morami, v katerih otroci podoživljajo zlorabo, izgubljajo občutek varnosti. Še en ključni znak je pomanjkanje spanca, ko otroci težko zaspijo (nespečnost). Nespečnost je lahko povezana s strahom pred nočnimi morami ali celo strahom pred zlorabo (doma se

zlorabe pogosto dogajajo ponoči). Druga skrajnost je predolgo spanje, saj se možgani s tem zavarujejo; biti buden je prenevarno.

- **Motnje hranjenja:** tudi zdrava prehrana je za razvoj otroka in mladostnika nepogrešljiva. Ko pride do motenj hranjenja, je to lahko znak resne čustvene težave. Pri anoreksiji otrok ali mladostnik ne jè dovolj, pri bulimiji in debelosti pa jè preveč. Čeprav je za motnje hranjenja lahko krivo marsikaj, se pri spolno zlorabljenih otrocih in zlasti mladostnicah in mladostnikih pogosto sproži nezavedni mehanizem, ko poskušajo prekiniti zlorabo z »neprivlačnim« otroškim telesom – telo postane presuho (to velja zlasti za deklice) ali predebelo za napadalca.
- **Težave z izločanjem:** v zgodnjem otroštvu se otrok nauči zadrževati urin in blato. Ko je ogrožena osebna varnost, lahko otrok (pri katerikoli starosti) to izgubi. Zato je pri nehotenem uhajanju urina (enureza) in nehotenem uhajanju blata (enkopreza) treba posredovati, da se izloči druge vzroke, zlasti če so otroci prej že znali zadrževati urin in blato (v nekaterih primerih gre lahko tudi za regresivno vedenje, glej spodaj »e. vedenjski pokazatelji«). Tudi driska in zadrževanje blata sta lahko povezana s tesnobo zaradi spolnega zlorabljanja. V takšnih primerih vedno najprej izključimo telesne razloge.

c. Čustveni znaki

Spolna zloraba je za otroka zelo boleča izkušnja, manipulacija storilca pa lahko povzroči najrazličnejša občutja.

- **Sram in slaba vest:** v večini primerov oseba, ki zlorablja otroka, poskrbi, da otrok o zlorabi molči in nosi krivdo za zlorabo. V resnici je za zlorabo kriv samo napadalec, ki ve, da počne nekaj narobe in skuša to prikriti. Možne so tudi druge oblike manipulacije (otrok ima npr. občutek, da z njim ravnajo zelo posebno, v zameno pa mora početi stvari, ki jih ne razume). Otroci, ki krivijo sebe, pogosto tudi pokažejo krivdo ali sram.
- **Tesnoba, strah, pretirana zaskrbljenost:** otroka lahko skrbi zaradi novih, prihodnjih

zlorab ali da bo spet videl storilca; lahko ga skrbijo posledice molka (ponovno bo zlorabljen) ali ga je strah, da mu v primeru, da bi spregovoril, nihče ne bo verjel. Vse to lahko vpliva na druga področja njegovega življenja (npr. na preverjanje znanja v šoli, druženje, šport).

- Izogibanje nekaterim krajem, ljudem ali situacijam: po spolni zlorabi lahko otrok razvije strah pred vsem, kar ga spominja na zlorabo. Ti dražljaji so lahko povezani s kraji (podobnost s krajem, kjer se je zgodila zloraba, npr. zaklenjena soba), ljudmi (otroka nekdo spominja na napadalca ali se mu zaradi podobnosti zdi nevarna kakšna značilnost tega človeka) ali situacijami (zlasti to, da je nekje sam). V nekaterih primerih se takšno izogibanje lahko razvije v fobije (npr. pred situacijami, ki same po sebi niso nevarne).
- Depresija in slaba samopodoba: otroci imajo po spolni zlorabi slabo samopodobo, ne pričakujejo veliko od sebe ali življenja. Razlikovati moramo med depresijo in žalostjo. Žalost je zdravo, čeprav neprijetno čustvo, ki pomaga predelati izgubo ali neuspeh. Upočasni življenje, da lahko posameznik predela nov in neželen položaj. Za depresijo, zlasti pri otrocih, pa je značilna izguba zanimanja za prijetne dejavnosti, kot sta npr. igra ali druženje z vrstniki.
- Jeza, bes, agresija: otroci lahko svojo frustracijo kažejo tudi z jezo in izbruhi besa, s pretiranimi odzivi (kar lahko razumemo tako, da jeze niso mogli izraziti med zlorabo). Pri otrocih in mladostnikih je povečana razdražljivost znak depresije (glej prejšnjo točko).
- Podrejanje: posledica manipulacije in depresije je lahko podrejenost otroka, ko se ne zmore braniti ali prositi za pomoč. Zaradi tega nikoli ne bi smeli kriviti otroka, saj je vzrok zloraba. Pasivnost je rana, ki jo je treba zdraviti in popraviti, ne pomanjkljivost, ki bi jo morali kritizirati.
- Težave z nadzorom čustev: spolna zloraba povzroči, da otrok izgubi nadzor nad telesom zaradi nasilja, ki mu ga je povzročil storilec. Posledica tega so lahko težave z

nadzorom čustev. Ena skrajnost je pretiran nadzor. Otroci morajo biti prepričani prav o vsem, kar jih obdaja, da se počutijo varne. Ker jim to seveda ne uspe, živijo v stalnem strahu (in se še naprej ves čas trudijo dobiti nadzor nad stvarmi). Druga skrajnost je premalo nadzora (otroci, ki se ne znajo umiriti ali ne morejo nadzirati svojih čustev).

d. Kognitivni znaki

Ko skušajo možgani predelati čustva, ki so posledica spolne zlorabe, lahko pri otroku pride do resnih težav s kognitivnimi funkcijami. Čeprav je za kognitivne težave pri otroku lahko več razlogov, so tudi te lahko znak spolne zlorabe.

- Počasnejši kognitivni razvoj: vsak človek ima svoje zmožnosti in prav vsak ima pravico, da se kar najbolje razvije. Toda če se možgani ukvarjajo s čustvenimi težavami zaradi spolne zlorabe, bodo manj energije usmerjali v kognitivni razvoj. Žrtve spolnega nasilja so pogosto kognitivno zaostale, in to lahko ostane za vedno. To ne pomeni, da je bil vsak otrok, ki ima kognitivne težave, spolno zlorabljen, niti nima vsak zlorabljeni otrok kognitivnih težav. Vendar zlorabljeni otroci pogosto zaostajajo v razvoju.
- Pomanjkanje pozornosti: zlorabljeni otroci imajo lahko težave pri koncentraciji. Včasih skušajo možgani zgolj pobegniti pred resničnostjo, ki je prehuda in prenaporna, drugič pa so pozorni na preveč različnih dogodkov hkrati, ki se jim zdijo pomembni za preživetje: na primer na izraz učiteljice (Je jezna? Me bo lahko zavarovala?), na gibanje sošolca (Me bo napadel? Zakaj me tako gleda? Bodo razkrili mojo skrivnost?) in celo na zunanje zvoke (Je avto peljal preblizu šoli? Je ta zvok sumljiv?). Učinek je pri obeh oblikah enak, otrok ni pozoren na tisto, kar se zdi pomembno odraslim (na dejavnost, navodila, vaje), kar vpliva na otrokov uspeh v šoli, na igrišču in drugje.
- Slab šolski uspeh: spolno zlorabljeni otroci imajo po navadi hujše težave v šoli, kar je posledica kognitivnih težav, težav s pozornostjo, čustvenih težav, depresije, tesnobe in izbruhov jeze. Če se je spolna zloraba dogajala v vrtcu, v zgodnjem otroštvu, bo

imel otrok težave v šoli, ogroženo pa bo tudi njegovo nadaljnje šolanje.

- Pomanjkanje radovednosti: zdravi otroci so po naravi radovedni. Lahko jih zanima karkoli, ni nujno, da ravno šola, lahko imajo radi npr. šport, igre ali živali. Ko otrok ne kaže zanimanja za nič, so lahko krivi tesnoba, razdražljivost ali obup.

e. Vedenjski znaki

Spolna zloraba pusti veliko najrazličnejših posledic, lahko prizadene tudi otrokovo vedenje. Otroci izražajo bolečino večinoma z negativnim, destruktivnim vedenjem. Takšno vedenje za odrasle ni zgolj nekaj, kar je treba odpraviti, ampak tudi klic na pomoč; zlasti ko gre za otroke, ki se ne zavedajo stopnje svojega trpljenja. Takšno vedenje moramo razumeti kot znak težav, ne kot osebni izziv.

- Regresivno vedenje: zlasti na začetku zlorab se otrok zateka v lepe, srečne trenutke pred zlorabami, kar lahko vodi do regresivnega vedenja: začne govoriti kot dojenček, ne zna več delati nečesa, kar je prej že obvladal.
- Težave s samonadzorom in umirjanjem: otroci v vrtcu imajo težave s samonadzorom; potrebujejo moč- nega in sočutnega odraslega, da jim postavi meje in jih pomiri s toplino. Zaradi spolne zlorabe ima otrok lahko veliko težav s samonadzorom.
- Težave z nadzorovanjem čustev in spoštovanjem norm: pomanjkanje samonadzora lahko spremljajo še težave z nadzorom čustev. Zlorabljeni otroci težje spoštujejo pravila in norme, kar jim povzroča nove težave. Hud konflikt z normami kaže na to, da otrok močno trpi. Tega se je treba lotiti temeljito, treba je zmanjšati otrokovo trpljenje, ne zgolj poskušati in spreminjati njegovo obnašanje.
- Agresivno vedenje: jeza ali bes lahko vodita v agresivnost do drugih. Včasih se to kaže kot splošna agresivnost do vseh, otrok ali odraslih. Spolno zlorabljeni otrok lahko to agresijo nezavedno usmeri tudi v »varnega odraslega«, saj ima občutek, da njemu lahko pokaže, kar čuti, ne da bi ta odgovoril z nasiljem. Agresija do napadalca

pa je lahko bolj problematična.

- Uživanje alkohola in mamil: pri manjših otrocih tega skoraj ni, pri mladostnikih pa je uživanje mamil in alkohola pogosto način spopadanja z bolečimi čustvi. Uživanje substanc je treba razumeti kot samo- zdravljenje, »utapljanje bolečine« in kot vsako drugo odvisnost.
- Samopoškodbe in samomorilska nagnjenja: od vseh agresivnih vedenj so najbolj skrb vzbujajoče samo- poškodbe. Čeprav je agresija proti drugim ljudem razlog za skrb, otrok tako pokaže, svojo bolečino. Ko je agresija usmerjena navznoter, proti njemu samemu, je otrok izgubil vsakršno upanje za pomoč od zunaj. Otrok skuša sam premagati bolečino tako, da prevzame nadzor nad njo in nad čustvi.
- Otrok, ki ne povzroča težav – »nevidni« otrok ali mladostnik: otroci delajo in morajo delati napake, da lahko postanejo odgovorni odrasli. Običajno je, da otroci povzročajo težave, primerne njihovim letom. Za otroka ali mladostnika, ki nikoli ne povzroča težav, ki ne privablja pozornosti in ostaja za odrasle »ne- viden«, pa nas lahko skrbi. Otroci, ki so bili žrtve zlorabe, pogosto skušajo odvrniti pozornost od sebe, saj so zanje lahko odrasli (napadalec) vir nasilja ali nevarnost za neprijetne izkušnje (če razkrijejo zlorabo, bi lahko napadalec uresničil vse svoje grožnje). Zato morajo učiteljice in učitelji dovolj poznati svoje učen- ke in učence, da lahko prepoznajo otroka s težavami in mu pomagajo, in tudi tiste, ki težave skrivajo.

f. Spolni znaki

Ponavadi je to način igre: »poljubljanje na ustnice«, iskanje »fanta« ali »punce« in celo »poroke« na otroških igriščih. Otroci imajo pri teh letih vprašanja o tem, kako nastajajo otroci in o spolnih organih. Odgovoriti jim moramo preprosto, a iskreno. Če je otrok spolno zlorabljen, lahko to prekine njegov običajen razvoj izražanja naklonjenosti in spolni razvoj ter razkrije znake, ki so lahko ključni za tiste, ki jih znajo prepoznati. Pomembno je, da te znake prepoznamo in otroku namenimo vso potrebno pozornost, hkrati pa zaščitimo druge otroke.

- Neprimerno spolno vedenje: spolno zlorabljeni otroci so zmedeni zaradi boleče izkušnje in pogosto ne vedo, kaj je zdravo spolno vedenje. Njihovo obnašanje je neobičajno in odraslim vzbuja skrb. Kompulzivna in javna masturbacija, oralno-genitalno ljubkovanje, odnos do drugih otrok in odraslih kot do spolnih objektov. Teh oblik vedenja niso mogli iznajti sami, kar pomeni, da so se jih naučili od starejšega otroka ali odraslega.
- Spolna agresija do drugih otrok ali mladostnikov: spolno zlorabljeni otroci lahko poskusijo zlorabljati druge otroke, včasih iz jeze, ker so morali to sami trpeti, včasih pa zato, ker zaradi zlorab nimajo več meja. To je zelo resen položaj, ki ga morajo preučiti usposobljene strokovnjakinje in strokovnjaki za spolne zlorabe, ki morajo tudi poskrbeti za varnost vseh drugih vpletenih otrok. Nekateri znaki se lahko pokažejo veliko pozneje, v času adolescence, ko postane npr. mladostnik nasilen do mlajših otrok ali vrstnikov.
- Letom neprimerno poznavanje spolnosti: spolno zlorabljeni otroci vedo marsikaj o človeškem telesu in spolnosti, česar sicer ne bi mogli vedeti. Zato je pomembno z otroki govoriti o pravilnem poimenovanju genitalij in o vseh delih človeškega telesa, ker lahko tudi tako ugotovimo, ali otrok ve nekaj, česar ne bi smel, in to bolje raziščemo.
- Nevarno spolno vedenje: ko otroci nimajo zadržkov glede spolnosti, se lahko začnejo obnašati nevarno in se ponujati kot žrtve ali ne pazijo na svojo varnost ali dobrobit. Tega ne smemo nikoli izkoristiti oziroma ne smemo misliti, da zares hočejo spolni odnos. Nasprotno, takšno vedenje je treba vzeti zelo resno in otroka zaščititi.

g. Družbeni in odnosni znaki

Po spolni zlorabi so možnosti otroka za zdrave odnose z drugimi ljudmi močno zmanjšane, saj so bile otrokove osebne meje nasilno prekoračene. Otroka najpogosteje spolno zlorabi nekdo, ki mu otrok zaupa, kar zamaja njegovo zaupanje tudi do vseh drugih odraslih. To lahko pripelje do ekstremnega vedenja, kot je ne-zaupanje do vseh ljudi ali pa pretirano zaupanje tujcem. Vse to zlahka spregledamo ali pa označimo otroka za »čudaka«, čeprav je to pogosto nevaren znak.

- Težave z osebnimi mejami: ljudje imamo različne stopnje stikov z drugimi, odvisno

od stopnje zaupanja med sabo. Z neznancem na cesti imamo malo telesnih stikov in čustvene povezave. S sodelavcem se rokujemo in ga prijazno povprašamo po družinskih članih. S prijateljem se objamemo in pogovarjamo o zasebnih stvareh, partnerja pa poljubljamo in si zaupamo najbolj intimne misli. Spolno zlorabljeni otroci izgubijo zmožnost upravljanja teh osebnih meja. Lahko so preveč odprti in intimni z neznanci, ali zadržani do tistih, ki bi lahko bili prijatelji, ali pa nasilno vstopajo v osebne svetove drugih (zato veljajo za nasilne in nespoštljive). Vse to slabo vpliva na njihovo družabno življenje.

- Težave z varno navezanostjo in intimnimi odnosi: spolno zlorabljeni otroci imajo zaradi pomanjkanja socialnih spretnosti hude težave z vzpostavljanjem zdravih intimnih odnosov, tudi odnosov z najbližjimi (ker so sodelovali pri zlorabi ali pa zato, ker je niso prepoznali).
- Socialna osamitev: je logična posledica pomanjkanja zaupanja v ljudi in neprimernih odnosov. Obstaja še en vidik: napadalci skušajo osamiti svoje žrtve, da jim ne bi nihče verjel in bi jih lahko še naprej zlorabljali. V mnogih primerih se napadalec predstavi kot edini, ki zares skrbi za otroka, kar pri otroku povzroči hudo zmedo pri dojetanju tega, kaj je skrb in kaj zloraba. Učitelji v šoli morajo biti posebej pozorni na izolirane ali osamljene otroke (npr. nove otroke v šoli, ne preveč družabne otroke, nesamozavestne otroke), saj ti otroci lažje postanejo žrtve zlorab (tudi spolne), če že niso.
- Ponavljanje vzorcev nasilja, vključno s ponovno viktimizacijo: otroci, ki odraščajo v zlorabi, lahko ponotranjijo vzorce nasilja in sklepajo, da je to običajni način ravnanja z drugimi, saj drugačnega ne poznajo. Lahko se zgodi, da spolno zlorabljeni otroci (zlasti fantje) začnejo tudi sami zlorabljati druge, ven- dar to se zgodi v zelo majhnem odstotku primerov. Mnogi otroci se pozneje ponovno znajdejo v vlogi žrtve, le v drugačnih okoliščinah. Spolno zlorabljeni otroci, ki o zlorabi spregovorijo, se lahko osvobodijo posledic in postanejo do otrok odgovorni odrasli. Ko otroci ne morejo spregovoriti o zlorabi, pa so v nevarnosti, da bodo še naprej nosili posledice. Zato se je nujno osredotočiti na preventivo in učinkovito izobraževanje o spolnosti.

Otrokom je treba pomagati najti prave besede, da bodo lahko spregovorili o zlorabi, in jim zagotoviti pomoč.

- Odklonsko obnašanje: čustveno nelagodje in pomanjkanje pozitivnih družbenih odnosov pri spolno zlorabljenih otrocih lahko povzroči kršenje družbenih norm in konflikte. Zatečejo se lahko k odklonske- mu obnašanju, kot sta uničevanje javne lastnine in izzivanje pretepa. To so znaki izjemne bolečine, zato jih je treba tako tudi obravnavati.

d. disociacija

Človeški možgani se na različne načine spopadajo s stresnimi situacijami. Spolna zloraba lahko sproži ne- katere najintenzivnejše odzive. Prvi fiziološki odziv na vdor v zasebnost je obramba. Ampak otroci običajno zlorabe ne razumejo. Zaradi zmedenosti, storilčeve manipulacije in strahu, se zlorabi ne uprejo. Drugi odziv je beg, ampak storilec pogosto ustvari okoliščine, iz katerih otrok ne more pobegniti. Tretji, najbolj prvinski odziv je, da človek »zamrzne«, izklopi živčni sistem in tako zaščiti zavest pred zlorabo, telo pa jo kljub temu občuti in potlači v podzavest. Disociacija je mehanizem za upravljanje čustev, ki so tako boleča, da jih živčni sistem ne prenese, zato se zavest razdrobi. Del zavesti še naprej deluje in skrbi za »normalno« življenje, drugi deli pa skrivaj prenašajo bolečino, kar povzroča znake, ki jih otroci ne morejo razumeti. Disociacijo bomo bolje razumeli s pomočjo primerov.

Disociacija se ne zgodi vedno; to je zadnje zatočišče preobremenjenega živčnega sistema. Če otrok lahko prepozna situacije, v katerih se počuti slabo in lahko prosi za pomoč, disociacija ni potrebna. Če je otrok večkrat spolno zlorabljen in ne ve, kako se odzvati ali poiskati pomoč, pa lahko pride do disociacije. Zato so preventivne dejavnosti tako pomembne. Otrokom moramo omogočiti, da čim prej prosijo za pomoč, in jih obvarovati pred hudimi posledicami.

Poznamo tri glavne vrste disociativnih znakov:

- Amnezija: zavedni del možganov se ne spomni stresnih dogodkov, zlorabe ali drugih nepovezanih dogodkov.

- Depersonalizacija/derealizacija: osebi se zdi, da to ni ona, zdi se ji, kot da bi lebdela ali bi bila zunaj resničnosti. Med znaki je tudi občutek, da svet postaja neresničen ali nejasen.
- Fragmentacija zavesti: zavest se razdrobi, razpade na nepovezane dele. Običajno eden izmed delov otroku pomaga delovati v vsakdanjem življenju, drugi pa ostanejo nezavedni in vplivajo na običajno funkcioniranje, kar se odraža v nepričakovanem vedenju.

Disociacija je pogosta pri otrocih, ki so bili spolno zlorabljeni, a je zlorabo težko prepoznati. Diagnozo lahko postavijo le posebej izučene strokovnjakinje in strokovnjaki.

Nekateri znaki disociacije pa bi morali zbuditi sum, in sicer:

- Prazen pogled: številni otroci odsotno sanjarijo o stvareh, ki so jim všeč, običajno z nasmehom na ustnicah, in to je povsem zdravo. Prazen pogled pa ne razkriva miselne aktivnosti. Videti je, kot bi se otrok odklopil, ne le od zunanjega, temveč tudi od notranjega sveta. To je lahko znak disociacije.
- Pozabljanje, da so nekaj storili: učitelji in starši hitro ugotovijo, kdaj otroci lažejo, če je tisto, kar govorijo, očitno v nasprotju z resničnostjo. Kadar pa se otroci iskreno ne spomnijo, da bi naredili stvari, zlasti tiste, ki nimajo neželenih posledic, pa gre morda za disociacijo. Na primer, laganje o tem, da sorojencu niso polomili igrače je delno logično. Če pa se ne spomnijo, kdo je narisal risbico, čeprav so jo narisali sami in bi si za to zaslužili pohvalo, je to lahko znak disociacije.
- Skrajne spremembe v razpoloženju, vedenju ali okusu: otroci lahko hitro spremenijo razpoloženje, razvijejo novo vedenje ali okus. Kadar se teh sprememb ne spomnijo – kadar tajijo, da so bili pravkar žalostni, čeprav se jim solze na licih še niso posušile, ali ko neko igračo v nekem trenutku obožujejo, v drugem pa zavračajo, je to lahko znak disociacije.
- Nezačuden napredek, tudi v varnih okoliščinah: kadar so otroci v varnem okolju, zlasti po težkih preizkušnjah, se po določenem času običajno razživijo. Če ne pokažejo napredka, pa to lahko pomeni, da je skrbi deležen samo njihov zavedni del, disociirani deli pa niso deležni pozornosti, ki bi jo potrebovali, zato ovirajo splošni napredek.

Številne diagnoze, ki se kljub zdravljenju ne izboljšajo: če je diagnoze in zdravljenja deležen samo zavedni del, to lahko pomeni, da za disociirane dele ni poskrbljeno in zato ti lahko spodkopljejo poskuse zdravljenja, saj izvirna težava ni rešena.

VAJA – Zapis o dogodku

Spodaj navajamo primer pogovora učiteljice z otrokom, ki razkrije pojavnost nasilja v družini. Takoj po pogovoru bo učiteljica izdelala zapisa o dogodku.

Otrok v šoli, star 6 let, začne med odmorom – sredi igre s sošolci – noreti, vpiti ter tepsti druge otroke. Ne umiri se niti, ko do njega pristopi učiteljica in ga skuša pomiriti. To naredi tako, da vpraša, kaj se je zgodilo, če ji lahko pove. Deček začne kričati tudi nanjo in jo skuša brcniti. Učiteljica mu reče: Sedaj bova šla v drugo sobo, da se umiriš. Greš sam z menoj? Deček še naprej kriči, da bo vse pobil. Učiteljica mu mirno reče: sedaj te bom prijela in odnesla v drugo sobo. S teboj bom, dokler se ne umiriš. Učiteljica dečka prime in ga odnese v drugo sobo. Ko se deček čez nekaj časa umiri, ga Učiteljica vpraša, če bi ji rad povedal, kaj se je zgodilo, zakaj je bil tako besen.

U: Mi lahko sedaj, ko si se malo umiril, poveš, kaj te je tako razjezilo? Ko sem videla, da si tako jezen, sem pomislila, da se je nekaj zgodilo in da bi te rada vprašala, kaj je to bilo. Če ne želiš o temu govoriti, je tudi v redu.

D: Zelo so me razjezili.

U: Razjezili

D: Ja, sošolci. Niso me poslušali.

U: Niso te poslušali?

D: Ja, kar naprej so se igrali, čeprav sem jim rekel, da se nočem več tako igrati.

U: Kako so se igrali? Mi lahko poveš malo več?

D: Najprej smo se žogali, ampak potem smo se začeli malo odrivati in potem so začeli še kričati in sem se ustrašil, ker noben ni slišal, da se nočem več tako igrati.

U: Razumem. To res ni prijetno, če te nekdo ne sliši, da se nočeš več tako igrati.

D: Ja, tudi mami me kdaj ne sliši, ko ji rečem, da se nočem več tako igrati.

U: A tudi mami te ne sliši. To pa res ni fino.

D: Ne, in potem me vse boli, ko me tepe.

U: Kje te boli? Mi pokažeš na telesu?

D: Ja. (pokaže na trebuh in zadnjico). Potem me pa še njena punca grize in potem se obe smejeta.

(2 minuti tišine, deček gleda dol)

U: To je pa res grdo od njiju. Žal mi je, da se ti to dogaja, ampak pri meni sin a varnem. Mi lahko poveš, kaj ti narediš?

D: Skušam jima zbežati in potem se začnem jokati, ker se še norca delata iz mene in mi pravita, da sem dojenček. Mami se smeji, ko me njena punca grize za lulčka. Jaz pa kričim, ker me boli in jima govorim, da naj me pustita pri miru. Grozni sta, nočem živeti pri njima.

U: Žal mi je, da se ti je to zgodilo. To, kar ti mami in njena punca počneta, ni prav. Noben ne sme tega početi nobenemu drugemu.

D: Ja, ne bi smeli! Komaj čakam, da pride oči iz zapora in grem k njemu živeti.

U: Tudi jaz. Povej mi, kako je živeti pri očiju?

D: Super je, oči ima tudi punco, ampak ona je do mene dobra, me ima rada. Samo, to mi je povedala, zdej ne more skrbeti za mene, ker ima dojenčico. Bom že potrpel, samo da grem potem lahko nazaj.

U: Veš, rada bi ti rekla, da si zelo dober fant in da sem vesela, da si mi to povedal. Hvala za tako zaupanje. Do mene lahko kadarkoli prideš in mi poveš, kaj se doma dogaja. Vedno te bom poslušala. Bi mi rad še kaj povedal?

D: Ne.

U: To, kar si mi pravkar povedal, me skrbi. Vesela sem, da mi toliko zaupaš, da si mi povedal. Moja odgovornost kot odrasle osebe je, da drugim odraslim povem naprej informacije, za katere menim, da ogrožajo tebe in tvoje življenje, tako da te oni lahko zaščitijo.

D: A boš povedala mami?

U: Obljubim, da tvoji mami ne bom rekla ničesar. Povedala bom pravim odgovornim odraslim osebam. Take skrivnosti ne smeva obdržati med nama.

D: Ja.

U: Bi me rad še kaj vprašal?

D: Ne.

U: Kaj boš sedaj počel? Greš v razred risati?

D: Ja, grem v razred, rad bi se žogal.

U: V redu.

Zapis o dogodku

Izdelajte zapis o dogodku, upoštevajoč načela ustrezne podaje, kot predstavljeno v 5. poglavju.
